

“ Basının Kamuoyu Oluşturmadaki
Rolü ve Türkiye’de Basının Askeri
Müdahaleler Öncesi ve
Sonrasındaki Tutumu ”

Yüksek Lisans Tezi
Şamil Kanat YÜCE
Eskişehir, 1996

ÖZET

Bu çalışmada kamuoyu oluşturma görevi ile yüklenmiş olan basın, tarihsel süreç içinde dünyada ve ülkemizde gelişmesi, bir kitle iletişim aracı olarak kurumsallaşmasıyla şekillenen işlevleri konu edilmiş, bunların yanı sıra ekonomik ve siyasal erk ile ilişkileri ele alınmıştır. Siyasal erk ile ilişkiler bağlamında, Türkiye’de demokrasiye ara verilen dönemlerde, başka deyişle ara rejimlerde Türk basının rolü ve özellikle tutumu araştırılmıştır. Demokrasiye öykünen aydın kesimlerin demokrat olma yolundaki tutumlarının, anti-demokratik - olağanüstü hallerde nasıl bir şekil aldığına küçük bir kesiti ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın ilham kaynağı, ülkemizin sağlıklı demokratik bir yapıya kavuşması ve bu yapıyı oluşturmada tüm kesimlerin, özellikle de “aydın” olması beklenen gazetecilerin, üstüne düşeni yapması temennisidir. Demokrasinin bütün kurumları ile sağlıklı bir işleyişe sahip olması, bu ülkenin hakettiği toplumsal refahı oluşturacak en önemli etmendir.

ABSTRACT

The scope of this thesis is to cover the history of journalism in the world and in this country, and to investigate its development as an integral part of mass media. Journalism has become an institution that shapes public opinion. In this function, it has been recognized as the fourth power in any democracy. Thus, journalism has developed ties with economic and political powers. In this study, the role and the function of Turkish journalism during the periods of pseudo-democracies (namely the regimes following the military interventions) is investigated. In other words, the attitudes developed by the "democracy-loving" Turkish intellectuals during these anti-democratic circumstances are studied. This study demonstrates a small sample of such attitude changes. The driving force behind this study has been the hope that journalists in this country would one day assume the responsibility and would stand firmly behind democratic ideals.

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1 BASIN VE TOPLUM.....	8
1.1. BASININ TARİHSEL GELİŞİMİ, VE BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK TOPLUMSAL İŞLEVLERİ.....	8
1.1.1. BASININ TANIMI.....	8
1.1.2. TARİHÇE.....	10
1.1.3. BASININ BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK KURUMSALLAŞMASI.....	22
1.1.4. BASININ TOPLUMSAL İŞLEVLERİ.....	27
1.2. BASININ TOPLUMSAL ROLÜNÜ BELİRLEYEN ETKENLER: KAMUOYU, SİYASAL ERK VE EKONOMİK ERK İLE İLİŞKİLERİ.....	34
1.2.1. KAMUOYU BASIN İLİŞKİLERİ, GÜNDEM BELİRLEME-OLUŞTURMA.....	34
1.2.2. EKONOMİK ERK VE BASIN.....	41
1.2.3. SİYASAL ERK VE BASIN.....	47
1.3. TÜRKİYE'DE BASIN.....	55
1.3.1. TARİHÇE.....	55
1.3.2. TÜRK BASININ ROLÜ VE SORUNLARI.....	62
BÖLÜM 2 YÖNTEM VE TEKNİKLER.....	71
2.1. ÖRNEKLEMİN SEÇİMİ.....	71
2.2. VERİLERİN TOPLANMASI.....	71
BÖLÜM 3 BULGULAR VE YORUM.....	73
3.1 5 EYLÜL-19 EYLÜL ARASINDA YAYINLANAN MİLLİYET VE HÜRRIYET GAZETELERİNİN, MANŞET (BAŞHABER), MANŞET SPOTLARI VE TERÖR HABERLERİ.....	73

3.1.1. SİYASİLERİN BECERİKSİZLİĞİ ÜSTÜNE VE SİYASİ ÇÖZÜMSÜZLÜK ÜSTÜNE ÇIKAN BAŞYAZILAR VE KÖŞE YAZILARI (5 EYLÜL-12 EYLÜL 1980 arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet).....	81
3.1.2. MÜDAHALEYE OLUMLU YAKLAŞIMLAR (12 EYLÜL-19 Eylül arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet).....	84
3.1.3. MÜDAHALENİN KAÇINILMAZLIĞI (12 EYLÜL-19 Eylül 1980 arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet).....	88
3.2. 1981-1995 TARİHLERİ ARASINDA 12 EYLÜL GÜNLERİ MİLLİYET VE HÜRRİYET GAZETELERİNDE MÜDAHALE İLE İLGİLİ YAZILAR.....	89
BÖLÜM 4 ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	104
4.1. ÖZET.....	104
4.2. SONUÇ.....	105
4.3. ÖNERİLER.....	106
KAYNAKÇA.....	107
EK7. CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN İLE SÖYLEYİŞİ.....	114

Giriş

Basın tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çok önemli işlevlerle donanmış bir kitle iletişim aracıdır. Basının ilk işlevi dünya üzerindeki haberleri toplamak, iletmek ve bu haberlerle dünyayı bilgilendirmektir.⁽¹⁾ Eğitme, eğlendirmek, reklam yoluyla tüketim malları için bir pazar oluşturmak, basının ya da bir kitle iletişim aracı olarak parçası olduğu medyanın, diğer önemli işlevleridir. Medya günümüzde, gündelik hayatın en temel gereksinimlerinden biri haline gelmiş, insanın toplumsallaşmasına bire bir katkı yapan vazgeçilmez bir olgu olmuştur. Bugün kitle iletişim araçlarının önemini vurgularken salt “insan hayatının içinde bulunması”ndan bahsetmek, kuşkusuz abartılı bir nitelendirme olmayacaktır. Kimse televizyonsuz, radyosuz veya gazetesiz bir hayat düşleyemez.

İnsanın gündelik yaşamını, bütün işlevleri ile kuşatmış kitle iletişim araçlarından biri olan basın, tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Avrupa’da basının gündelik gazeteler bağlamında ilk örneklerini vermesi XVIII. yüzyıl başlarına rastlar. Ancak Avrupa’da ilk gündelik gazetelere kadar geçen dönem içinde bir okuyucu kitlesinden söz etmek mümkündür. Johannes Gutenberg’in 1456 yılında matbaa makinasını geliştirmesi, bir okur yazar kitlesinin oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Sadece Christopher Columbus’un Amerika seyahatine kadar geçen sürede (1456-1492 arası) Avrupa’da yirmi milyon kitap basılmıştır. Kitapların pahalı olması, okur yazar oranının düşük olması dahi kitap basımındaki artışı engellemiştir. Aksine XVIII. yüzyıl başlarına kadar üniversitelerin açılmasına, okur yazar oranının katlanarak artmasına, kısaca eğitimin gelişmesine kitapların sonsuz katkısı vardır.⁽²⁾ Avrupa’da gündelik gazeteler, mevcut “kitap kültürü” teması üzerine yapılandıkları için okuyucu bulmakta zorlanmamışlardır.

---

(1) Roland Cayrol, Les Médias (Paris: PUF, 1991), s. 14.

(2) Melvin De Fleur ve E. Denis, Understanding Mass Communication (Second Edition. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985), s. 38.

XVI. yüzyıl ile başlayan Rönesans ve Reform hareketleri, insanın yüceliğini, aklın gücünü öne çıkaran “Hümanizma” fikri, bilimsel buluşlarla desteklenen feodal dinsel ideolojiye karşı geliştirilen eleştiri, XVIII. yüzyılda doruk noktasına ulaşan kavramlardır. Aydınlıklar yüzyılı olarak nitelendirilebilecek XVIII. yüzyıl, temelindeki iktisadi gelişme, başka deyişle kapitalizm ile desteklenir.⁽³⁾ Bütün bu gelişmelerin yarattığı burjuva sınıfı, 1789’da Fransız Devrimi ile siyasi alana da girmiş, mutlak otoritenin yanında bireyin de yönetimde söz sahibi olacağı bir ortam doğmuştur. Batı’nın, ticaret yaptığı ülkelere göre hammadde açısından fakir olması; ihtiyaç duyduğu baharat, çay, fildişi, indigo (çivit), yüksek kaliteli Doğu kumaşları, ziynet eşyaları ve değerli madenlere ulaşmak için deniz ticaretini geliştirmesine yol açmıştır. Bu yolla oluşan sömürgecilik kavramı büyük coğrafi keşifler ile sonuçlanmıştır. Amerika’nın keşfi, Afrika’dan dolaşarak Asya’ya ulaşılması, Atlantik ve Pasifik’in bağlanması, sözü edilen kıtaların Avrupa tarafından yağmalanmasına yol açmıştır. Böylesi büyük çapta bir dış talan, bu işi doğrudan doğruya yapan az sayıdaki Batı Avrupa tüccarlarının elinde önemli servetlerin oluşmasına neden olmuştur.⁽⁴⁾ Böylece Avrupa’da ilk sermaye birikimleri çerçevesinde kapitalist düzen sürecinin başladığı iddia edilebilir.

Batı’da basın; kapitalist düzen ve Aydınlanma çağı perspektifinde değerlendirildiğinde, söz konusu olguların içinden çıkmış, aynı zamanda bu olguların pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Matbaaların Avrupa’nın önemli ticaret şehirlerinde kurulması,⁽⁵⁾ insanların diğer Avrupa kentlerindeki ticari ve siyasi gelişmelerden haberdar olmak istemeleri ile açıklanabilir. Keza, Mirabeau tarafından 14 Temmuz 1789 devriminden kısa bir süre önce yayınlanan **Le Patriote Français** adlı gazetenin yayını bildiren prospektüste yazıldığı gibi,

“Gazete, okumaya alışık olmayan ve yeteneklerini geliştirememiş kala-

(3) Server Tanili, Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? (7. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), s. 32-33.

(4) Doğan Avcıoğlu, Türkiye’nin Düzeni I. Cilt (4. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), s. 34.

(5) M. Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi (3. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1993) s. 52.

balık bir ulusu cehalet ve kölelikten kurtaracak biricik öğretim aracıdır. Fransa'nın şanlı bir rol oynadığı Amerika İhtilali, gazeteler olmasaydı başarılmazdı."⁽⁶⁾ yargısı, gazetenin siyasi ve eğitici gücüne örnek gösterilebilir. Kısaca, Batı'da basının ekonomik, siyasi ve kültürel hayata etkileri yadsınamaz bir gerçekliktir. Aydınlanma çağı ile gelişen, bireyi özgürleştirme düşüncesinin ortaya çıkmasında, bugünkü demokrasi anlayışının özünü oluşturan "halkın oyu ile seçilen çoğulcu parlamenter düzen" in yaratılmasında basının önemli katkıları bulunmaktadır.

Oluşum özellikleri bakımından basın, Avrupa'da kitap okuyan toplumların üzerine bina edildiğinden, kitleler halinde okuyucu bulmuştur. Aydınlanma çağı ile ortaya çıkmış "İnsan Hakları"na yönelik düşüncelerle filizlenen birey anlayışı ve kapitalist ekonomik süreç, basını oluşturan olgulardır. Özetle, Batı'da basın toplumlardaki arz ve talepler sonucu gelişmiş, buna bağlı olarak geçirdiği teknolojik evreler sonucu bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Başka bir deyişle, Batı'da basının oluşumu toplumsal ihtiyaç ile koşuttur.

Osmanlı Devleti'nde basının ortaya çıkışı XIX. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. İlk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi'nin 1831 yılında yayınlanmasına⁽⁷⁾ kadar geçen dönemde Osmanlı topraklarındaki Türkler, "kitap kültürü" ile tanışmamış bir toplumdur. İlk Türk Matbaası'nın İbrahim Müteferrika tarafından 1726 yılında kurulduğu⁽⁸⁾ göz önüne alındığında, toplumun kitap ile tanışmamasının nedeni anlaşılabilir. İbrahim Müteferrika ve Johannes Gutenberg arasında 270 yıl vardır ve bu durum, Türkiye'nin başta "okuma" sorunu olmak üzere, eğitim, kültür, siyaset gibi diğer bir çok toplumsal sorunun ana kaynaklarından önemli bir tanesidir.

Takvim-i Vekayi ile başlayan ve 1860 yılında özel girişim ile kurulan ilk Türk gazetesi Tercüman-ı Ahval'e kadar geçen süreç içinde kurulan tüm

(6) İnuğur, Ön. ver. , s. 91

(7) Aynı. , s. 172

(8) Aynı. , s.155

gazetelerin çalışanları, yani ilk Türk gazetecileri hep devlet memurudur.⁽⁹⁾

Başka bir anlatımla Osmanlı Devleti'ndeki ilk gazeteler devletin maddi desteği altında devlet güdümünde kurulmuşlardır. Basın Batı'daki gibi, siyasi, ekonomik ve toplumsal gereksinimler veya bu olguların pekiştirilmesine duyulan ihtiyaç sonucu doğmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında da aynı sorun yaşanmış, bir asker ve devlet adamı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat desteği ve girişimleri sonucu gazeteler kurulmuştur.⁽¹⁰⁾ Batı'nın kitap kültürü üzerine temellendirdiği gazete, toplumsal değişimlerin, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerin bireye iletilmesinde en önemli araç olurken, böylesi bir süreci yaşamamış Türk toplumu, 165 yıllık (1831-1996) basın tarihi boyunca devletin "tepeden inmece" tavrı ile oluşturduğu ve şekillendirdiği bir basın ile yüzyüzedir. İlk özel Türk gazeteleri ile devletin basın üzerindeki vesayetinin kalktığı varsayılsa da, bu görüş yanlıştır. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti, basını daima maddi olarak desteklemiştir. Bugün bile gazeteciler devletin PTT, THY gibi kamu iktisadi teşekküllerinden indirimli yararlanmaktadırlar.⁽¹¹⁾ 1980 yılına kadar devletin gazetelere kağıt satışı konusunda olağanüstü bir sübvansiyonu söz konusudur.⁽¹²⁾ Devletin maddi olarak destek verdiği basın, okuma kültürü kısıtlı Türk toplumu ile özdeşleşmede güçlükler yaşamaktadır. 65 milyon nüfusa yaklaşan bir ülkede promosyon-lotarya desteği ile 4 milyona ulaşabilen gazete satışı bu varsayımı doğrulamaktadır.

Bugün Türkiye'de yönetim şeklinin demokrasi olduğu nasıl bir gerçeklik ise gazetecilerin de, aşırı uçlar hariç, demokrasi yanlısı bir tutum sergilediklerini söylemek varsayımdan da öte bir gerçekliktir. En azından, gazeteciler demokrat olduklarını her türlü platformda iddia ederler. Ancak, 1946 yılından bu yana geçen 50 senelik demokrasi tarihi boyunca bir kaç kez yapılan (27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) askeri müdahalelerde basının, ne

(9) Orhan Koloğlu, Türkiye'de Basın (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s. 15.

(10) Korkmaz Alemdar, İletişim ve Tarih (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996), s. 59

(11) Hıfzı Topuz (Koordinator), Basında Tekelleşmeler (İstanbul: İLAD, 1989), s. 67.

(12) Koloğlu, Ön. ver , s.86

ölçüde parlamenter demokrasiyi savunduğu, siyasal ve toplumsal bunalımlara ancak yine bu sistem içinde çözüm getirilmesi gerektiği yolundaki kamuoyunu yansıttığı ya da oluşturduğu tartışılabilir. Başka deyişle, çağdaş toplumlardaki örneklerine benzer biçimde demokrasi yanlısı etkin bir baskı grubu gibi işlev görmesi gereken Türk basınının, yönetim biçimi, misyonu, eğitimi, sosyalizasyonu, yapısı, meslek kuralları, günlük işleyişi itibarı ile anti-demokratik bir çerçevede⁽¹³⁾ değerlendirilebilecek olan ordunun, demokratik yöntemlerle iş başına gelmiş olan seçilmiş hükümetleri devirmesi öncesinde, karşısında ve sonrasındaki tutumu kişisel gözlemlerimize ve meslekten kişilerin özeleştirilerine göre beklenen çizgiden ayrılmaktadır.

Askeri müdahaleleri oluşturan süreç; hem askeri güçlerin müdahale etmedeki haklılığını, hem de basının bu tabloya olumlu yaklaşmasını destekleyici nitelikte olabilir. Fakat böylesi bir olumlu yaklaşım, sonuç itibarı ile demokratik anlayışa zarar vermiş sayılır. Görülen odur ki, demokratik sorgulamalar ve arayışlar askeri otoritenin gücünün zayıfladığı zamanlara denk gelmektedir. 27 Mayıs 1960 ihtilalini alkışlarla karşılayan basın⁽¹⁴⁾ neden sonra 1980'lerde, Adnan Menderes'in idam edildiğini sorgular hatta yargılar olmuştur.

Bir başka yaklaşım da, her dönemin kendine özgü şartlar çerçevesinde gelişme gösterdiğini iddia etmektir. Basının askeri müdahale sırasındaki olumlu tepkisinin; müdahale öncesi siyasal ve ekonomik bunalımlardan bezmiş, terör olaylarından sinmiş bir toplumun yansıması olduğu söylenebilir. Ancak o anki şartların öyle bir davranışı gerektirdiği yönünde kolaycı bir değerlendirme, demokrasinin sağlam temeller üzerine oturmasını bir süre daha geciktirecektir.

Kuşkusuz, üstyapı kurumlarından birinin diğerine göre üstün olduğu, daha düzenli bir yapı yansıttığı iddia edilemez. Başka deyişle, bir ülkedeki tüm kurumlar, bileşik kaplar kanunu gibi birbirleri ile eşit normlara sahiptir. Bu

(13) Taha Parla, Türkiye'nin Siyasal Rejimi (İstanbul: Onur Yayınları, 1986), s. 188

(14) Ahmet Kahraman, Cici Basının Sefalet ve Rezaletleri (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1996), s.

nedenle basın kusursuz işlediği, fakat siyasi yapının düzensizlik içinde bulunduğu bir model düşünülemez. Dolayısıyla bir ülkede basının olumsuzluklarından bahsetmek aynı zamanda diğer kurumsal yapıların da işleyiş bozukluklarından söz etmek demektir. Ancak Türkiye gibi XIX. yüzyılda - Batı'dan en az bir yüzyıl farkla -Aydınlanma çağına giren bir ülkede⁽¹⁵⁾, insanları bilgilendiren, eğiten, eğlendiren basına, diğer kurumlardan daha önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Hiç kimse kitle iletişim araçlarının toplumsallaştırmadaki rolünü yadsıyamaz. Bu bağlamda Türkiye'de demokrasinin bütün kurum ve kuruluşları ile işlerlik kazanmasında, tartışılır, sorgulanır, yargılanır bir yapı sunmamasında basının vazgeçilmez bir rolü ve sorumluluğu vardır. Bu rolün ve sorumluluğun ne ölçüde gerçekleştirildiğinin tartışmalı olması ise demokratikleşme sürecinin sağlıklı işlenmesi ve buna uygun bir kamuoyunun yaratılıp pekiştirilmesi açısından önemli bir sorundur.

Bu sorun bağlamında bu çalışmanın amacı, Türk basınının kamuoyu oluşturma ve yansıtma açısından demokratik rolünü, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi döneminde müdahaleye yönelik tutumunu inceleyerek ortaya çıkarmaktır.

Bu amaçla çalışmada önce, dünya ve Türk basınının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmaları, gelişmeleri ve kitle iletişim aracı olarak toplumsal işlevleri konu edilmiştir. Basının siyasal ve ekonomik erk ile ilişkileri sorgulanmış, daha sonra Türk basınının rolü ve sorunları ele alınarak kuramsal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için, yapılan incelemede 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin bir hafta öncesi ve sonrasında Türk basınında (manşet, başyazı ve köşeyazıları perspektifinde) müdahaleye bakış açısı incelenmiştir.

Bu inceleme, 5 Eylül - 19 Eylül 1980 tarihleri arasında yayınlanan

-----
(15) Tanilli, Ön. ver , s. 33.

Hürriyet ve Milliyet gazeteleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, bu müdahalenin, 1996'ya kadar olan yıldönümlerinde, bu iki gazetede ki 12 Eylül haberleri ve köşe yazıları da incelenmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesi döneminin örneklem olarak alınmasının nedeni, en son müdahale olduğundan demokrasi geleneğimizin daha oturmuş olması gereken bir aşamasında gerçekleşmiş olmasıdır. Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin tercih edilme nedenleri ise dönemin en çok satan gazeteleri olmaları, yaygın kitlesel görüşlere hitap etmeleri başka anlatımla söylem açısından uç noktalarda olmamalarıdır.

Bu çalışmanın amacı askeri müdahalelerin neden yapıldığını sorgulamak ya da ülkeyi askeri müdahaleye götüren süreci tartışmak değildir.

Çalışmaya ek olarak 12 Eylül askeri hareketini gerçekleştiren dönemin Genelkurmay Başkanı, Devlet Başkanı, 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile basın hakkında düşündükleri üzerine bir söyleyişi yapılmıştır.

BÖLÜM 1 BASIN VE TOPLUM

1.1. BASININ TARİHSEL GELİŞİMİ, VE BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Bu bölümde basının tanımı yapılarak, tarihsel süreç içindeki değişimi ve gelişimi ele alınmıştır. Tarihsel döküm yapılırken, Batı'da basının özgürleşmesine katkı yapan entellektüel boyuta değinilmiş, ilk defa Batılı ülkelerde ortaya çıkan, gelişen ve kitlesel bir kimlik kazanan gündelik basının, bir kitle iletişim aracı haline geldikten sonra kazandığı toplumsal işlevler konu edilmiştir. Basının işlevsel özellikleri çerçevesinde, kamunun sesi olma özelliği, kamuoyunu yansıtması ve oluşturması incelenmiş, bu bağlamda basının sosyal sorumluluğu kapsamında ekonomik ve siyasi erk ile ilişkilerine değinilmiştir. Bölümün sonunda, Türkiye'de basın tarihsel gelişimi, rolü ve sorunları incelenmiş, demokrasi ile yönetilen bir ülke olarak, Türkiye'de basının demokrasinin krize girdiği zamanlardaki gündemi belirlemesinin bir kesiti sunulmuştur.

1.1.1. BASININ TANIMI

“Geniş anlamda basın; belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haberi ve filmleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir. Genellikle günlük basın ürünlerine GAZETE, haftalık, on beş günlük ve aylık basın ürünlerine de DERGİ denilmektedir”⁽¹⁶⁾

“Bir memlekette belirli zamanlarda çıkan gazete, dergi gibi yazılı ürünlerin bütünü”⁽¹⁷⁾ ne basın adı verilmektedir.

“Genellikle basın kavramı, gazete, dergi ve benzeri, geniş kullanıma açık bulurtan süreli yayımları kapsar”⁽¹⁸⁾

(16) İnuğur, Ön. ver. , s. 19.

(17) Meydan Larousse Ansiklopedisi II. Cilt. (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1990), s. 177.

(18) Türkiye Ansiklopedisi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 202.

Basının tanımı her kaynakta farklı cümlelerle anlatılsa da içerik olarak aynı anlam bütünlüğüne sahiptir. Günümüzde basının tanımına yüklenen anlamlar değişmiş, gazete denildiğinde kimi zaman basın anlaşılır olmuştur. Her ne kadar gazete, basın olgusunun en önemli maddi ve manevi materyeli ise de gazete basın demek değildir. Gazete, aynı dergi gibi basının uzuvlarından birisidir.

Ancak, bugünün koşullarının da zoruyla, bu çalışma süresince, gazete ve basın bir bütün halinde ele alınmıştır. Türkiye’de son yıllarda teleffuz edilen, Dünya’da ise onlarca yıldır kullanılan medya terimi de, kavramları toparlayacağı yerde daha da karıştırmıştır. Gazete aynı, video, araba radyosu, walkman, televizyon, fotoğraf gibi “medya”yı oluşturan unsurlardan sadece bir tanesidir. Dolayısıyla medya görsel, işitsel ve yazınsal olarak yapılan her türlü iletişimin adıdır.

Özetle; bu çalışmada örneğin medya devlet ilişkilerinden bahsedildiğinde, basın dolayısıyla da gazete-devlet ilişkilerinin anlaşılması -her ne kadar teorik karşılıklar olmasa da- gerekmektedir.

1.1.2. TARİHÇE

İnsanoğlu, varoluşundan bu yana her zaman çevresinde olup bitenlerden haberdar olmak istemiş, bununla beraber kendi bildiklerini, yaşadıklarını da başkalarına iletmek istemiştir. Basın, iletişim kaygısı güden tüm insanlık için basılarak çoğaltılabilen ve böylece daha önceki tüm iletişim yollarından daha çok insana ulaşılabilme özelliği ile en önemli haberleşme aracı olmuştur.

Bu bakımdan, dünyada ve ülkemizde basın tarihine genel bir bakıştan önce basın kavramını açıklamak yararlı olacaktır.

“Geniş anlamda basın; belirli zamanlarda basılıp, her çeşit haberi ve gelişmeleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir. Genellikle günlük basım ürünlerine gazete; haftalık, onbeş günlük ve aylık basım ürünlerine de dergi denmektedir.”⁽¹⁹⁾

(Basın) “Bir memlekette belirli zamanlarda çıkan gazete, dergi fikri yazılı ürünlerin bütünüdür.”⁽²⁰⁾

Görüldüğü gibi, basın daha genel bir kavram, gazete ise basın olgusunun en önemli haber aracıdır. Bu açıdan çalışma süresince basın ve gazete bir bütün olarak algılanmalıdır.

Gündelik ya da haftalık olarak gazetelerin ortaya çıkması bir başka deyişle modern anlamda basının doğuşu Almanya'nın Mainz şehrinde 1400 yılında doğan Johannes Gutenberg'in matbaa makinasını keşfi ile mümkün olmuştur. O güne kadar ancak el yazısı ile çoğaltılabilen eserler matbaa makinası sayesinde talebe göre sonsuz sayıda çoğaltılabilme özelliğine

(19) İnuğur, Ön. ver , s. 19.

(20) Meydan Larousse Ansiklopedisi II. Cilt, s. 177.

kavuşmuşlardır.^(*)

Gutenberg'in bulduğu basım sanatı, gezici Alman ustalar kanalıyla XV. yüzyılın ikinci yarısında İtalya, Fransa ve Japonya'da hızla yayılmıştır. 1458'de, Strasbourg'da, 1464'de Roma'da ve 1469'da Venedik'ta basım evleri kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Basım sanatı 1470'de Paris'e, 1471'de Napoli ve Hollanda'ya, 1473'te Macaristan'a 1474'de Cenova'ya 1476'da İspanya ve İngiltere'ye 1482'de Danimarka'ya 1483'de İsveç'e, 1488'de Çekoslovakya'ya girmiştir.⁽²¹⁾

Bu baskı tekniğini Köln'de öğrenmiş ve Bruges'de kullanmış olan William Caxton, onu 1476'da Westminster'e sokarak orada özellikle İngilizce kitaplar basmıştır. Matbaa; 15 yüzyılda orta Avrupa'da da yayılmış, Bohemya'ya (1476), Polonya'ya (1473), Macaristan'a (1495) girmiştir. 1563'de Moskova'da 1727'de İstanbul'da ve 1821'de Yunanistan'da ortaya çıkmış, bu arada İspanyol ve Portekizli kolonistler ve misyonerler tarafından öbür anakaralara götürülmüştür. Bunlardan kimileri onu 1539'da Mexico'ya, 1590'da Japonya'ya sokmuşlardır. Kuzey Amerika'da ilk atölye, 1638'de Cambridge'de (Massachussetts) kuruldu.⁽²²⁾

Matbaaların Avrupa'da hızla yayılması, insanların kendi dillerinde basılan kitapları okuma olanağını beraberinde getirmiş, özellikle İncil ve din kitaplarının basımı, din olgusunu, bir anlamda tabusunu din adamlarının, kilisenin tekelinden çıkartmıştır.

 (*) Baskı teknolojisi hiç kuşkusuz Gutenberg'den yüzyıllarca önce keşfedilmiş bir olguydu. Uygurlar tah-tadan harflerle baskı yapmışlar hatta bu tekniği 1041 -1049 yıllarında Pi Shêeng adlı bir Cinli demirden oynar harflerle baskı yaparak geliştirmiştir. Fakat Çin alfabesi 50 bin harf olduğundan bu teknik elyaz-malarının yerini almıştır. Gutenberg ise kurşuna antimuan karıştırarak harf kalıpları dökmüş ve baskı yaptığında kağıdı yırtmadan bu yeni karışımdan oluşmuş, istenilen şekilde yerleştirilebilen, oynak ve dayanıklı harfleri yaşama geçirmiştir.

(21) İnuğur, Ön. ver. , s. 52.

(22) Albert Labarre, Kitabın Tarihi. Çeviren: Galip Üstün. (İstanbul:İletişim Yayınları,1994), s. 50.

Halkın din kitaplarına karşı gösterdiği bu büyük ilgi ve istek sonucu, Katolik kilisesi yavaş yavaş sarsılmaya başlamış, din konularında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, din savaşlarının başlamasına neden olmuştur.⁽²³⁾

Alman Protestanlığı'nın büyük önderi Martin Luther'e göre her Hıristiyan İncil'i okumalı ve kendi vicdanına göre istediği yorumu yapabilmeliydi.⁽²⁴⁾ Luther'in elinde fikirlerini yaymak için önemli bir araç bulunuyordu. O araç matbaa idi.⁽²⁵⁾

Diğer yandan, basımın gelişmesi sonucu bilgi kitapları ucuzlamış ve halka geniş ölçüde okuma olanağı sağlamıştır. *“O güne kadar yalnız soylularla, din adamlarının yararlandığı kitaplar, artık sırlı bir varlık olmaktan çıkmış, halk kitleleri de, olanakları ölçüsünde okunmaya başlamıştır.”*⁽²⁶⁾

Sosyal, kültürel değişimler ve özellikle de ticaretin Avrupa ülkelerinde artması ile ekonomik alanlardaki bu yenilikler, bireyin hem kendi ülkesinden hem de diğer ülkelerden haberlere karşı olan ilgisini pekiştirmiştir. Böylece haberlerin aylık, haftalık ve hatta gündelik olarak topluma ulaştırılma ihtiyacı doğmuştur.

Bugünkü anlamda ilk gazete, 1609'da Strasbourg'da haftalık olarak Almanca yayınlanan “Avisa Relation oder Zeitung” dur. Johann Carolus tarafından satışa arzedilen bu gazete genel olarak dış politika ve savaşlarla ilgili haberler vermekteydi. Aynı başlığı taşıyan diğer bir gazete yine 1609'da Augsburg ve Strasbourg'da, “Gedenck Wurdige Zeitung” adlı gazete ise 1610'da Köln'de yayınlanmıştır. Hollanda'da ilk düzenli gazete 1605 yılında Abraham Verhoeven tarafından onbeş günlük olarak Flemenca ve Fransızca yayınlanan “Wettlyche Tijdinghe” adlı gazetedir. Abraham Verhoven aynı

(23) İnuğur, Ön. ver. , s. 53.

(24) Oral Sander, Siyasi Tarih (4. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1995), s. 62.

(25) Labarre, Ön. ver. , s. 66.

(26) İnuğur, Ön. ver. , 53.

gazeteyi 1619'da Nieuwe Tijdinghe adıyla Anvers'te haftalık olarak çıkarmaya başlamıştır.⁽²⁷⁾

14 Mayıs 1622 'de ilk İngiliz gazetesi (The Weekly News From Italy and Germany) ve 1631'de Paris'te ilk Fransız Gazetesi (La gazette) adıyla haftalık olarak yayınlanmış, bunları 1640'da Roma'da yayınlanan ilk İtalyan Gazetesi (Gazetta Publica) izlemiştir.⁽²⁸⁾ İlk Amerikan gazetesi 1690'da Benjamin Harris tarafından yayınlamaya başlamıştır. İngiliz idaresinin baskısına rağmen Benjamin Franklin'in de yazarları arasında yer aldığı 1728 kuruluş tarihli Pennsylvania Gazette, çağın ileri gazetecilik örneklerini göstermiştir.⁽²⁹⁾

XVII. yüzyılın ikinci yarısında ilk örnekleri görülen gazeteler günümüze gelinceye kadar içerik ve baskı teknolojisinin gelişimi ile teknik yönlerden devrim sayılabilecek değişikliklere uğramışlardır.

a) Baskı teknolojisinin gelişimi

Baskıda kullanılan harflerin standart bir şekilde dünyanın her yerinde aynı ölçülerde kullanabilmeleri sağlanmıştır.

1737 yılında Pierre Simone Fournier adında bir Fransız tarafından, basımda harf ölçüsü olarak nitelendirilen (PUNTO) bulunmuştur.⁽³⁰⁾

Harf dökümü ilk defa 1828'de İngiltere'de makinayla yapılmaya başlanmıştır. 1853'de Johnson yeni bir döküm makinesi icat etmiş, daha sonra bu makine geliştirilerek bir günde 40-50 bin harf dökümü yapılması sağlanmıştır.⁽³¹⁾

(27) İnuğur, Ön. ver. , s. 67.

(28) Aynı. , s. 57.

(29) Cayrol, Ön. ver. , s. 30.

(30) İnuğur, Ön. ver. , s. 106.

(31) Aynı. , s. 106.

Basılacak yazıların harflerinin yanyana getirilmesi olarak tanımlanabilecek dizgi ameliyesi ise elde yapılırken çeşitli makinelerin icadı ile mekanik olarak yapılmaya başlanmıştır.

İlk dizgi makinesi 1822'de İngiltere'de William Church tarafından yapılmıştır. Amerikalı W. Church tarafından yapılan bu makine 1869'da Bruxelles'de Karl Kestenbein tarafından geliştirilmiştir.⁽³²⁾

Baskı öncesi en önemli aşama olan dizgi alanındaki gelişmeler ile baskı makinelerindeki atılımlar birbirlerine koşut gitmişlerdir. Baskı sistemlerinde çeşitlilikler olmuş, yeni ortaya çıkan bu zenginlik bir saatte basılan gazete sayısında önemli artışlara yol açmıştır.

Kalıbın kağıda mürekkep veren yerleri yüksekte, mürekkep vermeyen, kağıdı beyaz bırakan, basmayan yerlerin oyuntulu olduğu **tipo baskı**; tiponun aksine çıkıntısız yerlerden, yani oyulmuş baskı kalıplarından mürekkep alarak baskı yapan, bir başka deyişle kağıda mürekkep verecek yüzeylerin oyulmuş, derinleştirilmiş olduğu **tifdruk baskı** ve ne tipodaki gibi çıkıntılı noktaları, ne de tidruktaki gibi çukur noktaları kullanan, kağıda mürekkep verecek ve vermeyecek noktaları aynı seviyede tutan, baskı yapacak kısımların mürekkebi aldığı, sulu bırakılan alanların ise yağlı mürekkebi ittiği **ofset baskı** teknikleri geliştirilmiştir.

Tipo baskı sisteminin ilk temellerini atan Gutenberg'den yaklaşık 370 yıl sonra "Friedrich Koenig" adlı bir Alman 1804-1822 yılları arasında bu sistemi geliştirmiş, 1811 yıllarında elle çalıştırdığı makinesini buhar enerjisi ile işletmeyi başarmış ve patentini almıştır.

Buharla çalışan ve her parçası demirden olan bu makine saatte önce 400 baskı yaptığından çevrede büyük ilgi uyandırmış ve (TIMES) gazetesi makineyi beğendiğinden Koenig'e bir makine siparişi vermiştir. Daha önce elle

(32) İnuğur, Ön. ver. , s. 107.

alışan makine ile saatte 250 adet basan TIMES gazetesi, 12 Kasım 1814'te Koenig makinesi ile saatte 1100 adet basar hale gelmiştir.⁽³³⁾ Böylece bu makine ülkenin ve kıtanın diğer gazeteleri tarafından satın alınmış ve kullanılmıştır.⁽³⁴⁾

Tipo baskı tekniğini ilk defa 1893'te düz baskı makinesine uygulayan İngiliz Karl Klietsch'dir. İlk ofset baskı makinasını 1905'te Amerikalı J. W. Rubel ve Alman Caspor Hermann icat etmişlerdir.⁽³⁵⁾

Baskı ncesi ve baskı aşamasındaki bu gelişmelere değinilmesinin sebebi teknolojik ilerleme ile gazetelerinin daha ucuz ve çok sayıda basılabilmesi, mekanikleşmenin maliyetini ucuzlatarak daha çok gazetenin daha ucuz fiyatlarla daha da çok insana ulaşabilmesidir. Bu yüzden teknik alandaki gelişim gazetenin toplumsal hayata etkilerinden soyutlanabilecek bir özellik değildir.

b) Gazetelerin içeriğinin değişimi

Gündelik gazeteler ortaya çıktıkları XVII. yüzyılın ikinci yarısından bugünlere gelinceye kadar çok çeşitli evrelerden geçmişlerdir. 1700'l yıllara gelinceye dek gazeteler dış haberlerle, savaşlarla ve ticari olaylarla ilgileniyordu. Gazetelerin doğumu ile sansürün de ortaya çıkışı, iktidarların gazeteler üzerindeki kontrolünü sağlıyor, bu nedenle de gazeteler edebi konularla ilgileniyorlardı.

Gazetelerin içeriğini değiştiren en önemli olay 1695'de sansür kanununun (Licensing Act) İngiltere'de kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir. İngiltere'de kamu hukukçusu ünlü düşünür John Locke'un çabaları ile kaldırılan sansür,

(33) İnuğur, n. ver. , s. 110.

(34) Cayrol, n. ver. , s. 35.

(35) İnuğur, n. ver. , s. 112.

diğer kıta Avrupa'sı ülkelerine de örnek teşkil etmiştir.

Locke'un basın özgürlüğü hakkında hazırladığı rapor; 1662 yılında yürürlüğe girmiş ve zaman zaman iç ve dış haberleri sansürlerle etkisini göstermiş olan sansür kanununun 1695'de yürürlükten kaldırılmasında önemli bir rol oynamış ve böylece ilk defa İngiltere'de siyasal basın ortaya çıkmıştır.-

“Avrupa bağlamında ‘basın özgürlüğü’ için girilen uzun ve çekişmeli kavga ilk olarak ve en canlı biçimiyle İngiltere de sahneye çıktı ve oradan hızla Amerika'ya ve daha zayıf olarak kıta Avrupası'na yayıldı.”⁽³⁶⁾

Bu gelişme ile her türlü konunun yayınlanma özgürlüğü, biçimsel garantiye bağlandı ve ilk günlük gazetenin (Daily Courant, 1702) yayınlanması için yol açılmış oldu.⁽³⁷⁾

Basın tarihindeki, “basın özgürlüğü”nün kazanımı için verilen savaşlar, bugünkü yerleşik etik değerlerin oluşmasının mihenk taşlarıdır. Bugün ülkemizde eksikliği, her türlü kurumun çatısı altında hissedilen ahlaki değerlerin, özellikle basın alanındaki temellerinin nasıl atıldığıının hatırlanmasında sayısız yarar vardır. Her ne kadar bu temellerin tümü kıta Avrupası'nda, Amerika'da ve özellikle de İngiltere'de şekillenmiş ise de Türk basınının bu türden etik kaygıları yeniden gözden geçirme bağlamında çıkarabileceği dersler olmalıdır.

İngiliz yazar ve bilimadamı John Keane, The Media and Democracy (Medya ve Demokrasi) adlı kitabında, Avrupa ve Amerika'da basın özgürlüğünün gelişimini incelerken farklı, ama kimi yerde örtüşebilen 4 ana temadan bahsetmektedir:

1) -Teolojik yaklaşım: Devlet sansürünü Tanrı'nın insanlara ihsan eyle-

(36) John Keane, Medya ve Demokrasi. Çeviren: Haluk Şahin (2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), s. 27.

(37) Aynı, s. 28.

diği akıl adına eleştirmektedir.⁽³⁸⁾ 17. yüzyılın ortalarında Henry Burton, Henry Robinson, William Walwyn ve özellikle Areopagitica adlı eserinde John Milton bu temanın esas savunucuları olmuşlardır.

“Milton kitapların ruhsata ve sansüre bağlı olmasını buyuran bir hükümet kararına karşı, Tanrı aşkı ile “özgür ve bilgili ruhun” serpilip gelişmesi için özgür basına arka çıktı. Milton’a göre basın üzerine konan genel sınırlamalar etkisiz ve yararsız olur. (Bunları çiftlik kapısını kapayarak kargaların icabına bakacağıını uman babayiğite benzetmişti)”.⁽³⁹⁾

Tanrı’nın insanlara akıl verdiğini ve böylece insanların iyi ile kötü arasında bir seçim yapabileceğini, dolayısıyla da iyi ve kötüyü ancak böyle tanıyabileceklerini işaret eden Milton “Matbaanın anahtarının cennetten inme” olduğunu savunmaktadır.

2) - Basının davranışlarının bireyin haklarına uygun olması fikri, ilk olarak John Locke, John Asgill, John Trenchard, Thomas Gordon ve Thomas Hayter’in eserlerinde ortaya çıkmış, Amerikan ve Fransız devrimlerinden etkilenerek Tom Paine’in İnsan Hakları (Rights of Man) adlı eseriyle şekillenmiş ve Matthew Tindall’ın 1704 yılında yayınladığı, Basının Engellenmesine Karşı Nedenler (Reasons Against Restraining the Press) adlı kitapta ise geliştirilmiş ve son şeklini almıştır. Tindall basın özgürlüğüne ilişkin dinsel gerekçeleri bir kenara itmektedir.⁽⁴⁰⁾ Böylesi bir teokratik baskıdan da öteye giderek sansürün; devletler için yönetimlerini kendi istedikleri şekilde meşrulaştırmak için bu silahı kullandıklarından söz etmektedir. Devletler “yaptıkları en kötü işlerin üzerini örtmekte, en sinsice entrikalarını hoş renklerle bezemektedirler”.⁽⁴¹⁾ Tindall’a göre, bireyler doğal haklarını hükümetlere karşı kullanma hakkına sahiptir ve bu hakların başında da basın özgürlüğü gelir. “Basın özgürlüğü siyasal züppelerden,

(38) Keane, ön.ver. , s. 29.

(39) Aynı. , s. 30.

(40) Aynı. , s. 31.

(41) Aynı. , s. 32.

parlamenter kandırmacılıktan ve hükümete kölelik etmekten kurtulabilmenin güvencesidir. Seçilmiş temsilcileriyle birlikte hukuk düzeni için de yaşayabilen akıl sahibi bireylerin doğal haklarına dayanarak, iyi bir hükümeti mümkün kılar".⁽⁴²⁾

3) - Faydacılık (utilitarianism) kuramı ile kamuoyu üzerindeki sansür ile devletin baskı sağlamasını, yönetilenlerin mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması ilkesine karşı bir terslik yarattığı savunulmaktadır. William Godwin, Siyasal Adalet Üzerine (Enquiry Concerning Political Justice, 1798) ve James Mill, Basın Özgürlüğü (Liberty of the Press, 1811) adlı yapıtlarında bu kuramın ilk verilerini vermekle birlikte, Basın ve Tartışma Özgürlüğü Üzerine (On the Liberty of the Press and Public Opinion, 1820-21) isimli eseriyle Jeremy Bentham bu kuramın en yetkin açıklamasını getirmiştir. Bentham, "insanın doğası gereği, her kimin eline iktidar geçse, hemen o güne kadar yapmadığı, şeytanlıkları aklından geçirmeye başlıyor. Kamunun ne düşünüp yapacağından korkmazsa, hemen yarın onu yapmaya girişebiliyor." diyerek iktidarı eline geçirenin mutlak bir keyfiyetçilik içine girebileceğine işaret ederken, bunu önlemenin yolunun, seçme hakkı, gizli oy ve sık sık yapılan seçimler olabileceğini savunmaktadır. Bu türden vazgeçilmez denetim mekanizmalarının yanı sıra bu bağlamda basın özgürlüğü özel bir önem taşır, çünkü özgür bir basın yoksa seçimin özgür olduğu ve seçmenlerin isteklerini sağlıklı bir biçimde ifade ettiği söylenemez.⁽⁴³⁾

Başka deyişle, faydacılık kuramında basın özgürlüğü baskıcı hükümetlere karşı -yöneten küçük azınlığın davranışlarını dizginleyecek- bir denge ögesi olarak değerlendirilir.⁽⁴⁴⁾

4) - Basın özgürlüğü dördüncü savunması, Hakikat'e yurttaşlar arasında-

(42) Keane, ön.ver. , s. 32.

(43) Aynı. , s. 34.

(44) Aynı. , s. 34.

ki kısıtlamasız tartışma yoluyla ulaşılabileceği düşüncesine dayanmaktadır.⁽⁴⁵⁾ Bu fikrin ilk ipuçlarını 1614'de Leonard Busher'in, Dinsel Barış İçin ya da Vicdan Özgürlüğü İçin Bir Savunma (Religion's Peace: or a Plea for Liberty of Conscience) ve 1768'de Joseph Priestley'in, Hükümetin İlk İlkeleri ve Siyasal, Medeni ve Dinsel Özgürlükleri Hakkında Bir Deneme (An Essay of the First Principles of Government; and on the Nature of Political, Civil and Religious Liberty) adlı eserlerinde görülse de en etkin bir biçimde işlenişi John Stuwart Mill ile gerçekleşmiştir. Mill, Özgürlük Üzerine (on Liberty, 1859) adlı eserinde bir önceki faydacılık kuramının hakikat ile pekiştirilmesi gerekliliğini savunmaktadır.

"Faydacılık işe yararlılıktan çok fazla söz ederken hakikate hemen hiç değinmiyor. Oysa fayda da konulara dayandığından, onun belirlenmesi için de disiplinli hakikat arama yöntemlerine ihtiyaç vardır".⁽⁴⁶⁾

Mill'e göre, hakikatin yönetenlerin tekeli altına girmesi, yönetenlerin karşı tezler dinlemeden ve tanımadan neyin doğru olduğuna önyargılı bir biçimde karar vermesi sonucunu doğurur. Ayrıca herhangi bir konuda egemen olan görüş hemen hiç bir zaman hakikatin tamamı değildir. Bu nedenle tam hakikate ancak bu düşünceyi diğer düşüncelerle, zıt görüşlerle karşılaştırılarak verilebilir. Sonucu olarak, Mill, bu görüş hakikatin ta kendisi olsa bile eğer karşı fikirlerle zorlanmazsa bozularak önyargıya -yaşayan hakikat yerine ölü dogmaya- dönüşür demektedir.⁽⁴⁷⁾

Hakikatin sağlıklı bir biçimde ortaya çıkabilmesi için gazetelerin, dergilerin ve kitapların gerçekleri basma ve görüşleri yayma özgürlüğünü engelleyici hiç bir özel yasa bulunmaması gerektiğine işaret eden Mill şöyle demektedir. *"Bir toplumda olguların ve onlarla ilgili savların bolluğu yalnızca özgün basınla mümkündür ve yalnız böyle bir basın, sorgulama ve görüşlerini düzeltme*

(45) Keane, ön.ver. , s. 34.

(46) Aynı. , s. 35.

(47) Aynı. , s. 36.

alışkanlığının geliştirilip, Hakikat'in yanlışa karşı zafer kazanmasını güvence altına alabilir”.⁽⁴⁸⁾

Aydın çevreler tarafından savunulan basın özgürlüğü, bugün bile örnek alınması gereken fikri zenginlikler getirmişse de, basının kendileri için tehlikelerini sezen devletler tarafından; pul resmi, damga pulu, basın malzemesinin ağır vergilere tâbi tutulması gibi yollarla baskı altına alınmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ve Amerika'da yaşanan sosyal ve siyasi değişimler; Amerikan halkının 1775'de İngiliz hükümraniğine karşı giriştiği bağımsızlık savaşı, 1789 Fransız devrimi ile yıkılan krallık rejimi ve 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile gelen söz ve düşünce hakkının özgürlüğü, yasalar karşısında eşit olmak gibi kavramlar gazeteleri, hem içerik bakımından hem de ticari bir meta haline gelmeye başlamaları bakımından köklü değişikliklere uğratmıştır. Gazetelerin sosyal ve siyasi patlamalar sonucu geçirdiği değişimler incelenirken bu sosyal ve siyasi patlamalarda motor görevi gördüğü de yadsınamaz bir gerçektir.

14 Temmuz 1789 Fransız İhtilali'nden kısa bir süre önce (Le Patriote Français) adlı gazetenin yayınıni bildiren prospektüste şöyle deniyordu:

“Gazete, okumaya alışık olmayan ve yeteneklerini geliştirememiş kalabalık bir ulusu, cehalet ve kabalıktan kurtaracak biricik öğretim amacıdır. Fransa'nın şanlı bir rol oynadığı Amerika İhtilali, gazeteler olmasaydı, başarılmazdı. İngiliz parlamentosunun yumruğu altındaki İzlanda'ya zebunluktan ve zilletten kurtaran da gazetelerdir. İngiltere'de halen mevcut azıcık hürriyeti devam ettiren de, yine gazetelerdir”.⁽⁴⁹⁾

XIX. yüzyılda demokrasinin, sanayinin ve biliminin gelişmesi, bununla

(48) Keane, ön.ver., s. 37.

(49) İnuğur, ön.ver., s. 91.

beraber bu yüzyılın icatlar ve sömürgeler çağı olması basının bugünkü şeklinin ilk örneklerini doğurmuştur.

Ulaşım ve haberleşme alanlarındaki gelişmeler haber almayı, basmayı ve dağıtmayı hızlandırmıştır. Bu gelişmelerle beraber Avrupa'nın bir çok ülkesinde basın özgürlüğü adına çeşitli kazanımlar olmuş, sadece Amerika'da 1850'lerde 400 günlük gazete yayınlanırken bu sayı 1850-1900 arasında bin 950'ye yükselmiştir. Gazetelerin üzerindeki damga pulu, önceden izin alma zorunluluğu gibi yaptırımlar hafifleyince gazetelerin fiyatları ucuzlamış sayıca göreceli bir artış olmuştur.

XX. yüzyılın başında patlak veren I. Dünya Savaşı tüm insanlığa verdiği gibi basına da zarar vermiştir. Savaşan ülkelerde, gazetenin en büyük gelir kaynağı olan ilanlar durmuş ve bununla beraber ortaya çıkan kağıt bunalımı hem kağıt fiyatlarını çok yükseltmiş, hem de kağıdı bulunması zor bir meta haline getirmiştir. Tüm bu ekonomik zorlukların yanında savaş nedeniyle konan sansürler de gazeteleri güç durumda bırakmıştır. Devletlerin gazeteleri hem baskı altına almak hem de propaganda aracı olarak kullanmak istemeleri sonucu düştükleri ikilem ekonomik darbelere maruz kalmış basına yeni bir darbe vurmuştur.

Bu yüzyıl başındaki savaş nedeni ile çıkan tüm zorluklar gazeteleri olumsuz anlamda etkilese de, tirajları artmış, devlet vergilerinin düşmesi sonucu fiyat azaltarak, nüfusları artık milyonlarla telaffuz edilen kentlerde milyona yaklaşan satışlar elde etmişlerdir.

Teknik anlamda sürekli kendine yenileyen basın; yüzyıllar, süren siyasi ve ekonomik değişimlerin yanında, eğitimin gelişmesi, okur-yazar oranının her geçen gün artması ve bugünlere damgasını vuran "bilgi"nin tüm insanlığın ortak ihtiyacı haline gelmesi ile vazgeçilmez bir kurum olmuştur. Her ne kadar ortaya çıkışından bugünlere gelene kadar devletlerin baskısı, sansürü altında yaşadıysa da basın, aydın olabilmiş kişiler ile bu baskılarla savaşıyor, halk adına ve halk için hizmet görmeye çalışmıştır.

1.1.3. BASININ BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK KURUMSALLAŞMASI

Basının bir kitle iletişim aracı olarak kurumsallaşmasından önce, iletişim, kitle iletişimi kavramlarını kısaca açıklamakta yarar vardır.

Fransızca ve İngilizce'de yazılışı aynı, söylenişi ayrı communication (iletişim) kavramı Latince'deki communicatio sözcüğünün karşılığıdır⁽⁵⁰⁾ ve benzeşenlerin oluşturduğu ortaklık ya da topluluk⁽⁵¹⁾, bir başka deyişle birçok kişiye ya da nesneye ait olan ve ortaklaşa yapılan⁽⁵²⁾ anlamına gelmektedir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi iletişim insanlar arasında yapılan her türlü "alışverişin" in adı olabilir. Başka anlatımla, "belirli kişilerin belirli bilgilere, düşüncelere ve tutumlara sahip olması amacıyla düşünce ve duyguların, bir olay, bir durum üzerine bilgilerin aktarılmasıdır"⁽⁵³⁾.

En basit anlamda gerçekleşen iletişimde bile en az üç öge bulundurması gerekir: Kaynak, hedef kitle ve ileti. İletişim sürecinde, gönderilen bildirimle ileti, iletiyi alana hedef kitle ve en başta iletiyi gönderene de kaynak⁽⁵⁴⁾ denmektedir. Bir süreç içerisinde sözü edilen üç öge, karşılıklı etkileşime girdiklerinde iletişim gerçekleşmiş olur.

"Toplumun tümünün ya da önemli bir kısmının alıcı konumunda olduğu, yani kitlelere yönelik iletişime kitle iletişimi adı verilmektedir."⁽⁵⁵⁾

Daha kapsamlı bir açıklama ile kitle iletişim süreci profesyonel medya kullanıcıları tarafından, geniş alana, hızlı ve devamlı olarak yayılan mesajlarla büyük ve farklı alıcı kitlesini, istenilen türde davranmaları için, çok çeşitli yollar-

(50) Merih Zillioğlu, İletişim Nedir? (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), s. 3.

(51) Aynı., s. 3.

(52) Ünsal Oskay, İletişim ABC'si (2. Basım. İstanbul: Simavi Yayınları, 1994), s. 15.

(53) A. Raşit Kaya, Kitle İletişim Sistemleri (Ankara: Teori Yayınları, 1985), s. 1.

(54) Oskay, Ön. ver., s. 16.

(55) Emir Turam, Medyanın Siyasi Hayata Etkileri (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1994), s. 44-45.

la etkilemeleri⁽⁵⁶⁾ demektir.

Kitle iletişimi; radyo, televizyon, gazete, dergi, ofis, film gibi kitle iletişim araçları ile yapılır. Bu iletişim araçlarının tümüne verilmiş ortak ad olan medya, İngilizce Media, Fransızca Média kelimelerinin (Türkçe okunuşu medya), Türkçeye çevrilmiş şeklidir. 1996 Türkiyesinde Türkçe okunuş şekli ile medya kelimesi; kitle iletişim araçları tümcesini ancak bilimsel makalelerde, tezlerde görülebilen bir tümce haline getirmiş, başka deyişle tümcenin yerini almıştır.

Kuşkusuz gazetenin bir kitle iletişim aracı haline gelmesi, tek bir bileşkene indirgenemez. Birbirinden farklı gibi görünen, ancak yanyana geldiklerinde gazetenin kitlelere hitap eden bir araç olmasına temel teşkil eden bir çok unsur vardır.

Gazetenin kitleler tarafından tüketilen bir meta haline gelmesindeki en önemli adım, matbaanın Avrupa'da Johannes Gutenberg'in icadı* sonucu XV. yüzyıl ortasında meydana çıkması sonucu atılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere matbaa sayesinde çoğaltılabilen kitaplar Avrupa genelinde halkı okumaya iten en önemli nedendir. O güne kadar latince yazılmış, elle çoğaltılabilen ve sadece ruhban sınıfına ve aristokratlara, bir başka deyişle okuma yazma bilen küçük topluluklara seslenen kitaplar, artık kitlelerin isteklerine cevap verebilecektir.

Gutenberg'in matbaayı bulmasıyla, Martin Luther'in 1517'deki Protestan Reformasyonu arasında geçen altmış yılda çok önemli değişiklikler olmuştur. *"1470-1500 arasında Floransa'da ve Venedik'te zirveye ulaşan Rönesans serpilip gelişmiş, Avrupalılar Amerika kıtasını keşfetmiş, anatomi ve onunla birlikte bilimsel araştırma yeniden keşfedilmiş ve Arap rakkamları Batı tarafından ge-*

(56) De Fleur, Ön. ver. , s.10.

* 1445'de Johannes Gutenberg, daha önce de belirtildiği üzere Çinlilerin IX. yüzyıldaki ilk matbaa uygulamalarını geliştirmiştir. Var olmayan bir şeyi icat etmemiştir.

nel olarak kabul edilmiştir".⁽⁵⁷⁾

Yüzyılın sonuna doğru Christopher Columbus'un Amerika yolculuğu başlamadan önce Batı'da 20 milyon kitap basılmıştı. O yıllarda bir kitabın ortalama 500 adet basıldığı düşünülürse çok büyük sayıda başlık veya konuda kitap basılmıştır.⁽⁵⁸⁾

Akılcı yaklaşımlardan uzaklaşmış olan din karanlık güçler tarafından sömürülmüştü ve artık akıl sahibi olan insan dine ilişkin yorumları bizzat kendisi yapıyordu.⁽⁵⁹⁾ Martin Luther ile Almancaya çevrilen İncil, matbaa sayesinde -Avrupa'daki diğer dillere çevrilip-çoğaltılıyor, ve bu sayede kutsal kitap kavramı din adamlarının tekelinden çıkıyordu. Ortaçağ'ın engizisyon mahkemelerinin sonunun başlangıcı gelmiş, rönesansla birlikte sanatın ve bilimin kapıları açılmıştı. Üniversiteler XVI. yüzyıldan itibaren bütün Avrupa'nın ortak paydası haline gelmiş, bununla beraber bilimdeki felsefedeki ve edebiyattaki gelişmeler daha çok kitabın talebine yol açmıştır.⁽⁶⁰⁾ Sonuç olarak basın kitleler için bir iletişim aracı haline gelmesi bağlamında; ilk ve en önemli koşullardan biri olan, okuryazar olmak ve okur olmak için en önemli adımlar atılmıştır.

Eğitimin gelişmesi doğrultusunda okuryazar oranının artması ile, matbaa sayesinde talebe göre sonsuz sayıda çoğaltılabilecek olan gazetelerin okurlarıyla buluşabilmesi arasında bir paralellik kurulabilir. Gazetenin, XVIII. yüzyıl başında günlük hale gelmesiyle siyasi alanda halkın sözcüsü konumunu alması, dolayısıyla siyasal basınında toplum katmanlarında olumlu karşılıklar bulmasından söz edilebilir. Ancak basının toplumlar üzerinde kitlesel anlamda bir araç haline gelmesi, önce ekonomik daha sonra da teknolojiktir.

-----
(57) Peter F. Drucker, Kapitalizm Sonrası Toplum. Çeviren: Zülfü Dicleli (İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları, 1993), s. 10.

(58) De Fleur, Ön. ver., s. 38.

(59) Niyazi Öktem, Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları (2. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1995), s. 33.

(60) De Fleur, Ön. ver., s. 38.

Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de XIX. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan sanayi devrimi, kapitalist düzene geçiş ve liberal ekonomik açılımlar gazetenin bir kitle iletişim aracı olmasına yol açmıştır. Kısaca, üretim araçlarının büyük ölçüde gelişmesi ve onlara sahip olmayan emekçiler tarafından kullanılmasıyla⁽⁶¹⁾ açıklanabilecek kapitalist düzende esas amaç kâr etmektir. Bu düzen tamamıyla rekabetçi bir ortamı savunan ve insanı, *"en az gayret ve emekle en çok kazanç sağlamaktan başka bir amaç gütmeyen varlık"*⁽⁶²⁾ olarak tanımlayan liberal düşünce ile desteklendiğinde, gazetelerin, dolayısıyla basının ekonomik anlamında değişikliklere yol açmıştır. XIX. yüzyıl sonlarındaki iktisadi değişiklikler gazeteleri de derinden etkilemiş, pazarda satışa sunulan diğer metalar gibi kâr etmeyi amaçlayan kuruluşlar haline gelmeye başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda gazete sahipleri daha çok kâr için, daha çok satış ve dolayısıyla daha çok reklam ve ilan alabilme olanağını yaratmaya çalışmışlardır. Bu anlamda kapitalist düzendeki üretim araçlarını kullanan ve XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan "orta sınıf", ulusları oluşturan en geniş kitlelerdir ve daha çok satış için hedef kitle onlardır. Bu doğrultuda XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, seçkin gazetecilik anlayışından halka dönük gazetecilik anlayışına ve kitle gazetesine geçiş, gazetenin XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşmasını sağlamıştır.⁽⁶³⁾ Gazete sahiplerinin hedef kitleyi belirlemedeki tutum değişikliği, gazeteyi tüketilecek bir araç haline getirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan üretim ve tüketim ilişkisi, daha hafif ve eğlendirici bir gazete türünü de yaratmış, insanların daha çok ilgisini çekebilecek cinayet, şiddet, skandal ve sanatçılarla dolu sansasyonel haberlere ağırlık veren gazeteler türemiştir.⁽⁶⁴⁾

Özetle; basının bir kitle iletişim aracı olarak kurumsallaşması, XIX. yüzyıllarda doruğa çıkan sanayi devrimi, kapitalizm ve liberalizm gibi ekonomik anlamdaki değişikliklere koşut olarak pazarda satılan ve kâr amacı güden bir

(61) Meydan Larousse 6. cilt , s. 901

(62) Aynı. , 7. cilt , s. 931.

(63) Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, (3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1994), s. 28.

(64) Denis McQuail, Mass Communication Theory (Second Edition. London: Sage Publications, 1991),

meta haline gelmesi ile açıklanabilir.

Teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan birçok başka etmen de kitle basınına katkıda bulunuyordu. Yüksek tirajlı baskı tekniklerine geçilmesi, demir yolu ile dağıtım ve özellikle telgraf sayesinde giderek daha taze haber verebilme olanağı⁽⁶⁵⁾ otomobil, uçak, telsiz, telefon, radyo ve uydular aracılığıyla haberleşebilme; dağıtımda, haber almada ve yaymada kitlelere dünyanın her tarafından en çabuk şekilde ulaşabilme imkanını yaratmıştır.

---

(65) Sean Mc Bride, Birçok Ses, Tek Bir Dünya. Çeviren: Ertuğrul Özkök (Ankara: UNESCO, Türkiye Milli Komisyonu, 1993) s. 9.

1.1.4. BASININ TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Basının işlevleri; Avrupa'da ilk basın hareketlerinin XVII. yüzyılın ortasında başlamasından bugünlere gelinceye dek sürekli artmıştır. Günümüzde bir gazete bireyin gündelik haber ihtiyacını karşılarken onu aynı zamanda eğitebilir, yönlendirebilir, etkisizleştirebilir. Tüm bunların yanı sıra insan bilgilenirken, eğlenebilir, gülebilir de... Gazete, bireyin gündelik hayatının, sosyal, kültürel, siyasi ve hatta ekonomik anlamda vazgeçilmez bir unsurudur.

Bilimadamı ve eleştirmen Holland D. Laswell medyanın üç işlevinden bahsetmektedir:

"1) Çevrenin gözaltında tutulması: Örneğin bir topluluğa seslenen gazeteler, çok geniş çeşitlilik arzeden kaynaklardan bilgi toplar ve bu topluluğa nelerin olduğuna dair bir seçim sunar.

2) Toplumun (bölümlerinin korelasyonu) bölümleri ile karşılıklı ilinti kurma: (çevreyi) gözetmek bilginin toplanması ve dağıtılmasıdır, oysa korelasyon açıklama ve yorum getirir. Basın toplamış olduğu bilgilerden anlam çıkarmaya çalışırken topluma eğilim ve kalıpların, belirli doğruların parçaları olduğunu söyler.

3) Sosyal mirası kuşaktan kuşağa aktarma: Bu işlev esas alarak eğitici, biz kuşağın entellektüel katkılarını gelecek kuşaklara geçirir.

Daha basit bir şekilde media'nın işlevleri olarak,

1. Bilgilendirmek-haberdar etmek
2. Etkilemek
3. Eğlendirmek
4. Mal ve hizmetler için bir pazar sunmayı sayabiliriz".⁽⁶⁶⁾

---

(66) DeFleur, Ön. ver. , s. 157.

a) Bilgilendirmek

Gazetelerin asıl görevi hiç tartışmasız haber vermek, okurunu bilgilendirmektir. Gazeteler ortaya çıkışlarından bu yana insanlara çevrelerinde ve dünyada olup bitenleri haber verir.

“Temel işlevleri olan haber verme ile, topluma çeşitli girdileri, olgular ve değer yargıları arasında çeşitli bağıntılar kurarak, devamlı olarak sunarlar”.⁽⁶⁷⁾ Bugünün modern insanı için “haberdar” olmak hava su gibi temel bir ihtiyaçtır. Modern endüstriyel toplumlar “bilgi” üzerinde yaşarlar; iyi yaşamaları sadece ve sadece vatandaşlarının yeterli derecede iyi haberdar-bilgilenmiş (enforme) olmaları ile mümkündür.⁽⁶⁸⁾

Günümüzde insanların bir haberi önce radyodan duyup, gece televizyondan görüntülü olarak- kimi zamanda canlı olarak- izlemesi, gazeteyi, yapılanmasını tekrar gözden geçirmesi gerekli bir rekabet ortamının içine sokmaktadır. Gazete içinde bulunduğumuz yüzyılın başına kadar etkin haber verme aracıydı. Bu mutlu yalnızlık yüzyılın başında radyonun ve ortasında televizyonun icadı ile sarsılmıştır. Televizyon tüm dünyada ve özellikle Amerika’da bugün en önemli kitle iletişim aracıdır. Ulaşmak için düğmesini çevirmek yeterlidir, dünyanın her tarafından her türlü bilgi, odaların evlerin içine akar. Üstelik sözü edilen bilgi cereyan ettiği anda görüntü olarak izleyicisinin karşısındadır.

Böylesi güç bir rekabet ortamında gazetelerin kalitelerini korumaları bir yana, arttırmaları gerekmektedir. Gazeteler, haber verme işlevlerini yerine getirirken, televizyonu taklit etme yerine ertesi gün yayınlanmanın avantajlarını kullanabilirler; haberin öncesine, ve bugününe çok daha kapsamlı, detaylı bir şekilde yer verebilirler, haberi oluşturan kaynakları daha iyi sorgulayabilirler ve böylece okur üzerinde televizyondan daha güvenilir olma özelliğini yerleştirebilirler. Nitekim gelişmiş ülkelerde televizyon, gazete satışlarını etkilememekte,

(67) Tokgöz, Ön. ver. , s. 45.

(68) Richard W. Budd, Beyond Media (Second Printing. New Brunswick, 1991), s. 19.

(gazete-basın) bir kitle iletişim aracı olarak televizyondan bağımsız, işlevini yerine getirmektedir. Televizyonun ortaya çıkışı gazetenin sözü edilen mutlu yalnızlığını etkilese de bu etki gelişmiş ülkelerde en alt düzeyde kalmıştır. Kitle iletişim araçlarının nüfusa oranlandığında en yaygın biçimde kullanıldığı Amerika'da bile durum farksızdır. Ülkede 100 milyonun üzerinde alıcı (TV alıcısı) vardır (buna elli milyon kadar siyah-beyaz alıcıyı da eklemek gerekir) ve 250 milyonluk nüfus göz önüne alındığında her eve iki veya üç alıcı düşmektedir.⁽⁶⁹⁾ Oysa Amerika'nın günlük gazete satışı 61.7 milyondur. UNESCO'ya göre, bir ülkenin kalkınmış kabul edilebilmesi için gerekli ölçülerden biri de her bin kişiye düşen gazete sayısıdır. Bu oran "binde yüz" olarak kabul edilmiştir. Yunanistan'da bu rakam, her bin kişiye 110 gazete iken Türkiye'de 75'tir. (Bu rakam-gazetelerin-ansiklopedi savaşı sırasında doruğa çıkan tirajdır. Normalde bu rakkam 3.5 milyon satıştır. Bin kişiye düşen gazete sayısı ise 54'tür). Norveç'te bu rakkam 590, Japonya'da 570, İngiltere'de 375, Kanada'da 210, Fransa'da 155'tir.⁽⁷⁰⁾ Görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde on kişiden en fazla altısı, en az biri, para vererek satın aldığı bir gazetenin okurudur.

Bir başka deyişle televizyon ancak Türkiye gibi okumayı sevmeyen toplumlarda gazeteye karşı etkili olabilmektedir. Yüzde doksanlarda olduğu varsayılan okur-yazarlık oranının da okumakla olan ilgisi bakmak ile görmek arasındaki ilişki gibidir. Bakmak nasıl görmek değilse, okuryazar olmak da okur olmak demek değildir.

Türkiye'nin okumakla ilgili olan bu sorunu yeni değildir. Bu bağlamda Voltaire'in, 12. Charles'ın Tarihi kitabındaki, "İstanbul'da bir yılda yazılanlar, Paris'te bir günde yazılanlardan azdır" yargısını abartma saymamalıyız.⁽⁷¹⁾ Türkiye'de, asırlar önceki bu kanı hem yazılanların hem de okunanların adedi için, bugün bile geçerlidir.

(69) Turam, Ön. ver., s. 166.

(70) Cumhuriyet (5 Ağustos 1995)

(71) Koloğlu, Ön. ver., s. 8.

b) Etkilemek

Basın, hedef kitlesi olan okurun üzerinde bilinçli veya istem dışı etkide bulunabilir. Bir başka deyişle basın, diğer bütün kitle iletişim araçları gibi, insanlar üzerinde tutum değişikliklerine neden olabilir. Gazeteler, bireyin ya da toplumun bir olay karşısındaki fikrini geliştirip, pekiştirebilir, değiştirebilir ya da etkisizleştirebilirler.

Gazeteler haber verme işleviyle aynı zamanda bazı fikirlerin savunuculuğunu yaparak, topluma belirli yönde fikir değişikliği getirerek, yeni tutumların yerleştirilmesini isterler. Bu işlevi görürlerken, zaman zaman siyasal karar alma yönünden ikna etmeye yönelerek, bazı fikirlerin değiştirilmesinde, şekillendirilmesinde rol oynarlar.⁽⁷²⁾

Gazetelerin toplumu etkilemeleri olumlu, yada olumsuz sonuçlar doğurabilir. Lasswell'in korelasyon teorisinde gördüğümüz fikri çoğunlukla bu işlev, bilginin-haberin yorumunun istenmesi olarak görülür; olumlu olarak, amaç birey için işe yarar haberlerin kalitesinin yükseltilmesi, olumsuz olarak, amaç, tehdit edici bir şekilde görünen haberlerin aşırı tahrik ve aşırı tepki yaratacak arzu edilmeyen iletişim sonuçlarını önlemek olarak görülür. Korelasyonun; kitle iletişim aracının bireye ne düşünmesi gerektiğini, hangi hareket çizgisini seçeceğini söylediği, bir emir-talimat olarak görüldüğü de olur.⁽⁷³⁾

c) Eğlendirmek

Eğlence, zamanı doldurur, çoğu kez bireyi rahatlatır, önemlidir, çünkü modern insanı gerilimden, stresten, gündelik ve gelecek şoktan ve diğer gerçek veya hayal ürünü zorluklardan kurtarır.⁽⁷⁴⁾ William Stephenson'un, Kitle İletişiminde Oyun Teorisi (The Play Theory of Mass Communication) adlı kitabında söz ettiği gibi yetişkin kitle iletişim araçları ile aynı çocuğun oyuncak

(72) Tokgöz, Ön. ver. , s. 45-46.

(73) Budd, Ön. ver. , s. 21.

(74) Aynı. , s. 21.

larıyla oynadığı gibi oynar, vakit geçirir.

Gazeteler, eğlendirme, eğlendirirken dinlendirme işlevlerini yerine getirirken, yeni gazetecilik türlerine yönelmişlerdir. İlk defa Amerika'da gazete sahipleri Joseph Pulitzer ve William R. Hearst'ini rekabeti sonucu XIX. yüzyılın son çeyreğinde "sarı basın" adı verilen; çarpıcı başlıklar, bol resim, hayal-bilim karışımı konular, güldürücü pazar ilavelerinin yer aldığı basın doğmuştur.⁽⁷⁵⁾ Fikri basından tamamen ayrılan bu tür, günlük olayları abartmalı ve duygusal bir biçimde, sansayonel olarak vermektedir.

Her ne kadar kitle iletişim araçlarındaki eğlendirici öğeler, günlük hayatın sorunlarından kurtulmak ve boş zamanları doldurmak olarak görünse de, bazıları medyanın sorunlardan kaçışı, kötü sanatı, düşük kamu beğeni düzeyini teşvik ettiği⁽⁷⁶⁾ de iddia edilmektedir.

d) Mal ve hizmetler için bir pazar sunmak

Günümüz liberal ekonomik sisteminde ürünün satışı için en önemli araç, kitle iletişim araçlarıdır. Reklam yoluyla malların tanıtımı, ekonomik sistem hakkında bilinçlendirme, tanıtma ve malı satın alma yönünde ikna etmeye yönelme⁽⁷⁷⁾ üretilen metanın satışı için çok önemli unsurlardır. Bu üretim ilişkisi içinde hammadde, yer altı ve üstü zenginlikleri, iş araçları, diğer üretim araçları ve kaynakları, değişim değerleri (para)⁽⁷⁸⁾ ne kadar önemli unsurlar olsalar da sonuçta üretilen maddenin satışı, reklam yoluyla kitle iletişim araçlarında ne kadar süre yer kapladığıyla doğru orantılıdır. Bir başka deyişle genellikle çok reklam, çok satışın güvencesidir. Sean Mc Bride'in 1980 yılında yayınlanan "Birçok ses, Tek bir Dünya" isimli Mc

(75) İnuğur Ön. ver. , s. 128.

(76) Werner Severin, İletişim kuramları. Çeviren: A. A. Bir (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1994), s. 514.

(77) Tokgöz Ön. ver. , s. 46.

(78) İrfan Erdoğan, Uluslararası iletişim (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995), s. 49.

Bride raporunda ise bir iletişim aracının işlevleri olarak aşağıdakiler sıralanıyor:

- Habercilik: Bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası, durumları akılcı bir biçimde kavramak ve gerekli kararları alabilmek için zorunlu olan haber, veri, olgu, mesaj, görüş ve yorumların toplanması, depolanması, işlenmesi ve dağıtılması.

- Toplumsallaştırma: Her bireye içinde yaşadığı toplumla bütünleşme olanağı sağlayacak, toplumsal birleşmeyi ve kamusal yaşama etkin bir biçimde katılma için zorunlu olan bilinçlenmeyi kolaylaştıracak ortak bir bilgi ve düşünce formu oluşturmak.

- Motivasyon: Her toplumun o andaki amaçları ve ulaşacağı son hedefi izlemek; kişisel tercih ve özelemleri yüceltmek; bireysel ve toplu etkinlikleri ortak amaçların gerçekleştirilmesi yönünde uyarmak.

- Tartışma ve diyalog: Uzlaşmayı kolaylaştırmak ve kamusal çıkar konusunda var olan sorunları aydınlığa kavuşturmak için gerekli olan enformasyon öğelerini sunmak ve değiş tokuşunu sağlamak; bütün yerel, ulusal ve katılımını güçlendirmek için gerekli öğeleri sağlamak.

- Eğitim: Düşüncenin gelişmesine, kişiliğin oluşmasına, yaşamın bütün aşamalarında yetenek ve becerilerin elde edilmesine yardımcı olacak bilgileri iletmek.

- Kültürel geliştirme: Geçmişin mirasını korumak için sanatsal ve kültürel yapıtları yaymak; düş gücünü harekete geçirerek, estetik gereksinimleri ve yaratıcılığı uyararak kültürel ufukların gelişmesini sağlamak.

- Eğlence: İşaret, simge, ses ve imgeler aracılığıyla tiyatro, dans, sanat, edebiyat, müzik, spor ve oyun gibi bireysel ve toplu nitelikli yaratıcı etkinlikleri yaymak.

- *Bütünleştirme: Bütün kişi, grup ve ulusların karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, anlamaları, ötekilerin koşullarını, görüşlerini ve özlemlerini kavramaları için gerekli olan mesaj çoğulculuğuna ulaşmayı kolaylaştırmak*.⁽⁷⁹⁾

Bütün bu işlevlerin yanında, bireyin ve toplumun çevresinin gözetim altında tutulması işlevinin bir alt işlevi olarak İngilizce "watch-dogging"nin karşılığı "bekçi köpeği" özelliği vardır. Vietnam'da sivil halka yapılanlar, Watergate Skandalı gibi olaylarda, kötü işleyen mekanizmaya toplumun dikkatini çekmek amaçlanmaktadır.⁽⁸⁰⁾

---

(79) McBride, Ön. ver. , s. 15

(80) Budd, Ön. ver. , s. 24.

1.2. BASININ TOPLUMSAL ROLÜNÜ BELİRLEYEN ETKENLER: KAMUOYU, SİYASAL ERK VE EKONOMİK ERK İLE İLİŞKİLERİ

1.2.1. KAMUOYU BASIN İLİŞKİLERİ, GÜNDEM BELİRLEME-OLUŞTURMA

Basın hiç kuşkusuz, ortaya çıktığı her toplumda, insan topluluklarına hitap etmiş bir kurumdur. XIX. yüzyıldaki siyasal, kültürel ve özellikle de ekonomik etkileşimler sonucu gelişen teknolojinin de yardımıyla, basın bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Basına bir kitle iletişim aracı olarak yüklenen anlam; daha fazla insana, daha hızlı bir şekilde ulaşmasından dolayı, bir ülkede yaşayan tüm insanlara, bir başka deyişle kamuya açılmasına yüklenen anlamdır. Günümüzün teknik olanakları göz önüne alındığında gazete, televizyon ya da radyo gibi herhangi bir kitle iletişim aracı globalleşmiş, bütün dünyanın kamu hizmetine girmiştir.

Söz konusu edilen “kamu” kavramı insanların sayısal toplamından ibaret değildir. “Kamu kavramı gerçekte bireylerin matematik toplamının üzerinde bir anlam taşımaktadır”.⁽⁸¹⁾ XV. yüzyılda matbaanın ortaya çıkışıyla beraber edebi ürünlerin artması, bununla beraber XVI. yüzyılda ticaretin artmasıyla oluşmaya başlayan çalışan sınıf, daha sonra da protestan reformu ile büyük bir okur kitlesinin doğması ile belirli bir kamunun temelleri atılmıştır.⁽⁸²⁾ Sanatın, özellikle de edebi ürünlerin profesyonelleşmesi, sanatçıyı kendini maddi manevi destekleyen “patronaj” sisteminden kurtarmıştır.⁽⁸³⁾ Böylece sanat bir anlamda halk için yapılmaya başlanmış, sonuçta devlet-kilise-aristokrasi üçlemesinden bağımsız bir arz ve talep dengesinin kurulması söz konusu olmuştur.

Calvin ve Luther’in öğretileri sosyopolitik düzene, papalığın otoritesine ve yargı anlayışına meydan okumuş, böylece yeni birey kavramının oluşmasına yardımcı olmuştur. Sonuçta dinsel, ekonomik, politik olsun hayatın tüm hal

(81) McBride, Ön. ver. , s. 217.

(82) Vincent Price, Public opinion (Newbury Park: Sage Publication,1992), s. 9.

(83) Aynı. , s. 9.

lerinde birey olarak kendi tercihlerini izlemekte özgür insanın doğması söz konusu olmuştur. Bu tarihsel açıklamalar da kapitalizmin gelişmesi ve Avrupa burjuvasının itibar kazanması, dolayısıyla da bir kamu alanının ortaya çıkması ile yakın ilişki içindedir. Kamu alanı fikrini ilk defa telaffuz eden Jurgen Habermas, XVII. yüzyıl sonları ve XVIII yüzyılda Londra'da kahvehaneler (caffé houses) -sayıları XVIII. yüzyıl başlarında 2 bini bulmuştur-, Paris'te salonlar (salons de Paris), Almanya'da halk masaları (Tischgesellschaften), "birey" olmaya başlayan ve otoriteyi sorgulayan halk yığınlarının buluşma yerleri olmuştur demektedir. Jurgen Habermas, söz konusu kamu alanının oluşmasında gazetelerin çok önemli rolüne işaret etmektedir.⁽⁸⁴⁾ Bu toplulukların oluşmaya başlaması ile fikir üreten, eleştiri yapan kitlelerden söz etmek mümkündür.

Bir kamu alanının oluşması, toplu düşünen yargılayan, hareket eden insanların ortaya çıkması ile eşanlı ve eşzamanlıdır.⁽⁸⁵⁾ Sonuç olarak oluşan kamu ve kamu alanı sayesinde, 1752'de Jean Jacques Rousseau tarafından kıvama getirilmiş, Hegel tarafından da kamunun konsensüsü, yargıların anlaşması olarak tanımlanabilecek "kamuoyu" kavramı oluşmuştur.⁽⁸⁶⁾

Kamuoyu, "bir mesele hakkında halkın genel kanısı"⁽⁸⁷⁾ demektir. İletişim biliminin önemli öncülerinden Gabriel Tarde'a göre kanaat (opinion); *"aynı toplumun, aynı zamanın aynı insanların kaflarında farklı şekilde tezahür eden, aktüel sorulara cevap olan, çoğunlukla mantıklı yargı içeren, anlık ve geçici gruptur"*.⁽⁸⁸⁾

Kamu ve onun kanısı, düşüncesi anlamında kullanılan kamuoyu, sosyal, ekonomik ve politik yönelmelerle beraber politik karar alma mekanizmasını,

(84) Price , Ön. ver. , s. 9.

(85) Micheal Gurwitch, Mass Media and Society (London: Edward Arnold, 1991), s. 22.

(86) Francis Balle, Médias et Société , (6e Edition. Paris: Montchrestien, 1992), s. 697.

(87) Meydan Larousse 6. Cilt, s. 838.

(88) Lucien Sfez, Dictionnaire Critique de la Communication 2. Cilt. (Paris: PUF, 1993), s. 215.

devletin müdahale alanının dışında etkileyebilen bir kollektif yargılar bütünlüğüdür.⁽⁸⁹⁾

Toplumun kanaatlerini; düşüncelerini bir başka deyişle kamuoyunu işler hale getiren, bir güç olarak sesini duyuran, gazete, radyo, televizyon gibi medya kuruluşlarıdır. Gazetelerin tarihsel gelişimleri incelenirken, çoğunluğun kanaatlerini yansıtmadaki başarısı Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanması ya da Fransız Devrimi gibi çok önemli toplumsal değişikliklerde kendini göstermiştir. Amerikan Anayasası'nın ilk değişiklik maddesinin (first amendtment); (..) Kongre... söz ve basın özgürlüğünü kanıtlayıcı yasa yapamaz... (15 Aralık 1791) şeklinde kabul edilmesi,⁽⁹⁰⁾ Fransa'da 1789 Devrimi sonrası yayınlanan 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan Hakları Bildirgesi'nde (..) her vatandaş serbestçe konuşmak, yazmak, basmak hakkına sahiptir...⁽⁹¹⁾ ibaresinin bulunması, basının söz konusu olaylar sırasında takındığı; özgürlükçü, çoğulcu, İnsan haklarını savunan tavrının yasal çerçevede ödüllendirilmesidir.

Kamuoyunu oluşturan-yansıtan basın bu görevini yerine getirirken Anglo-saksonların "agenda setting" diye adlandırdığı "gündem belirleme" görevini de üstlenmiştir.

"Gündem oluşturma, medyanın haberleri sunuş yoluyla, halkın düşündüğü ve konuştuğu konuları belirlediği düşüncesine dayanmaktadır".⁽⁹²⁾

Politik partilerin, devletin, kurumsal organların, ekonomik ve sosyal güçlerin, baskı gruplarının hergün yenilenen konulara getirdikleri çözüm önerileri, aralarındaki polemikler kitle iletişim araçları tarafından kamunun hareket yönü doğrultusunda bir elemeye-seçime ve öncelikler sırasına göre düzenlenerek

(89) Price, Ön. ver. , s. 8.

(90)Keane, Ön. ver. , s. 24.

(91) İnuğur Ön. ver. , s. 91.

(92) Severin, Ön. ver. , s. 364.

sunulur.⁽⁹³⁾ Gündem belirlemeyi bir hipotez olarak ele alıp irdeleyen Norton Long 1958 yılındaki bir makalesinde, “Bir anlamda gazete gündem sınırlarını oluşturmada birincil harekete geçircidir. Gazete insanların çoğunluğunun ne hakkında konuşacağına, çoğunluğun gerçekleri ne olarak düşüneceğine ve pek çok insanın sorunlarla mücadele etmede hangi yolu kabul edeceğine karar vermede en büyük paya sahiptir”⁽⁹⁴⁾ demektir.

Bir başka gündem oluşturma tanımını da Kurt Lang ve Gladys Engels Lang yapmışlardır.

“Kitle(sel) medya, dikkati belirli konulara zorla çeker. Politik insanların kamu imajlarını yaratır. Gazeteler sürekli kitle içerisindeki bireylerin ne hakkında düşünmeleri, bilmeleri ve hissetmeleri gerektiğini öneren nesnelere sunarlar”.⁽⁹⁵⁾

Benzer bir tanımları da Bernard Cohen, basının gücüne işaret ederek yapmıştır.

“Basın çoğu zaman insanlara ne düşüneceklerini söylemede başarılı olmayabilir, fakat okuyucularına ne hakkında düşünmeleri gerektiğini söylemede son derece başarılıdır”.⁽⁹⁶⁾

Gündem oluşturma ile ilgili bütün tanımlar, genellikle kitle iletişim araçlarının oluşturdukları gündem ile bir tutum değişikliği yaratmaya çalıştıklarını, böylece de kitleler üzerinde bir etkilerinin olduğunu açıklamaktadır. İnsanların çevrelerinde olup bitenlerden ilk elden haberdar olmaları da genellikle imkansız olduğundan, Walter Lippmann'ın dediği gibi söz konusu insanlar, basın (ya da medya) kuruluşlarının yarattığı gerçeküstü bir çevredeki

(91) Cayrol, *Ön. ver.*, s. 455.

(92) Severin, *Ön. ver.*, s. 367

(93) *Aynı.*, s. 367.

(94) DeFleur, *Ön. ver.*, s. 346.

haberlerden seçtikleri ile yetinmek durumundadırlar.⁽⁹⁷⁾ Bir başka deyişle kitle iletişim araçlarının gündem oluşturarak etkileme hipotezi; insanların çevrelerinde-dünyada olup bitenlerden ancak medya tarafından haberdar edilmeleri sonucu, bir bakıma onları medya kuruluşlarına bağımlı kıldığından, bu durum medyanın kitleleri etkileyebileceği gerçeğini iddia etmeyi kolaylaştırmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gündem oluşturarak kitleyi etkilediği hipotezi çeşitli araştırmalara konu olmuştur. De Fleur ve Larsen'in araştırmasında bir iletinin (medya ortamında) sürekli olarak tekrarlanmasının o iletii öğrenen insan sayısının artmasına yol açtığına işaret etmektedir. Jack Mcleod'nun araştırmasında ise kamunun-kitlenin gündeminin bir yerde medyanın gündemi ile örtüşeceğini söylemektedir. Bu konuda yapılmış en ünlü önemli araştırmada, Donald L. Shaw ve Maxwell E. McCombs 1968 ABD Başkanlık seçimlerinde medyanın politik yorumu karşısında 100 kişilik bir denek grubunun tutumlarını gözlemlemişlerdir.⁽⁹⁸⁾ 1972 yılında kaleme alınan bu araştırma da medyanın oluşturduğu gündem ile deneklerin düşüncelerinin örtüştüğü bir veriye rastlanmamıştır. Grubun değişiklik gösteren düşünceleri, sosyal kategorileri ile bağlantılıdır. Diğer bir deyişle kadınlar erkeklerden, gençler yaşlılardan farklı düşünmektedirler. Farklı gelir grupları, farklı politik tercihler de düşünce yapılarında çeşitlikler sunmaktadır. Ancak araştırmanın sonuçları arasında iki önemli özellik göze çarpmaktadır: **1)** Başkanlık seçimi sırasında medyanın kullanımı yoğun bir şekilde artmaktadır ve bu durum 4 senede bir Amerikan seçmenin siyasi dikkatini artırması yönünde kitlesel medyaya etkin bir rol yükler. **2)** Medyanın gündeminin etkisi, bireyin kitle iletişimi ile ilişkisinin yoğunluğu ile doğru orantılıdır. Bu bireylerin medya ile yoğun ilgisi, sonuçta, kendi kişisel gündemleri ile medyanın gündemi arasında yüksek oranlarda anlaşma-uzlaşma sağlamaktadır. (99)

Kitleleri ne oranda etkilediği tartışılrsa da medyanın gündem oluşturma-belirleme konusundaki etkinliği genelde kabul edilmektedir. Kabul edilmesi

(97) DeFleur, Ön. ver. , 346.

(98) Severin, Ön. ver. , s. 366.

(99) DeFleur, Ön. ver. , s. 346

gereken bir diğer konu da medyanın kamuoyu oluşturmaya-yansıtması ile gündem oluşturmaya-belirlemesi arasındaki farklılıktır. Medya gündeme getirdiği konularla kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Gündeme getirilen konular belli bir bakış açısı çerçevesinde verildiğine, başka deyişle haber-olay bir yorum ile filtre edildiğine göre medya kamuoyu oluşturma bağlamında etkin bir rol oynamaktadır. Ancak gündem, kamunun gündemi ile özdeş değilse kamuoyu oluşturma açısından medya kuruluşlarının çeşitli sıkıntılar yaşamaması kaçınılmazdır.

Doğal bir afet sonucu şehrindeki binlerce insanı kaybeden bir afetzede, ya da maaşının enflasyonun çok altında zam gördüğünü öğrenen memur doğal olarak başka bir ülkedeki seçim sonuçlarının gazetede manşet olması ile ilgilenmeyecektir. Burada esas olan medya kuruluşlarının ve çalışanlarının kendi okur, izleyici veya dinleyici kitlelerinin nabızlarını tutmaları, gündem belirlerken kamuoyunun gündemini baz alarak, bir anlamda kamuoyunun beklentilerini yansıtması gerekliliğidir. Kitle iletişim araçlarının gücü ve etkisi kamuoyu gündemi ile kendi gündemleri arasındaki paralelliği sağlayabilmede gizlidir.

Bu bağlamda, en önemli kitle iletişim araçlarından biri olan basının kamuoyu yansıtmadaki veya yaratmadaki rolü ve etkisi tartışılmazdır. Bu noktadan hareketle, tarihsel süreç içerisindeki vazgeçilmez sosyal sorumluluğu göz önüne alındığında basın toplum için önemi yadsınamaz bir kurumdur. Sosyal sorumluluğu çerçevesinde, halka haber veren, bilgi veren basın, siyasi yöneticilerin ne yaptığını, ne yapacağını ya da ne yapmayacağını halkın bilgisine sunmak durumundadır. Demokrasi; halkın siyasilerin ne yaptığını bilme şartı üzerine kuruludur. *“Siyasi otoriteyi vatandaş (yönetilen) adına izleyecek gözlere ihtiyaç vardır. Gazeteciler vatandaş adına siyasi eliti izler ve vatandaşa bu konuda haber ulaştırır. Bu demokrasilerde yaşamsal bir gerekliliktir. Gazeteci, siyasi yöneticiler üzerinde halkın gözü kulağı ve ifade gücüdür.”*⁽¹⁰⁰⁾

Böylesi bir sosyal role sahip basın, halk ve devlet arasındaki iletişimi sağlama süreci içinde bağımsız, objektif olmakla yükümlüdür. Türkiye’de ve

(100) Nurdoğan Rigel, *Medya Ninnileri*, (İstanbul: Der Yayınevi, 1993), s. 85.

dünyada tüm basın yayın okullarında Basın Ahlakı dersleri çerçevesinde basının tarafsız ve özgür olma zorunluluğundan bahsedilir. Geleceğin gazeteci adayları öğrencilere meslek ahlakı genelinde gazeteciliğin sosyal sorumluluk boyutu belirlenir. Basının özgür olma gerekliliği fikri Batı'da entellektüellerin yüzyıllar boyu süren savaşı sonucu biçimlendirilmiştir. Dolayısıyla Batı'da halk adına, halk için devleti sorgulayan ve denetleyen basın, gene halkın aydınları tarafından desteklenmiş, özgürlükçü yapısı şekillendirilmiştir.

1.2.2. EKONOMİK ERK VE BASIN

Diğer bütün mallar gibi gazete de pazarda satışa sunulan bir maldır.⁽¹⁰¹⁾ Kapitalizmin, liberal yaklaşımlarla beraber iktisadi açıdan gelişmiş dünyanın üretim ve tüketim anlayışına hakim olması ile üretilen her ürün içeriği ne olursa olsun “mal” adını almıştır. Kuşkusuz sosyo-politik ve kültürel boyutları yadsınamayacak olan kitle iletişim araçları da sonuçta -bu anlayışa göre- kâr amacı güden kurumlardır.

“Günümüzde medya kuruluşları uluslararası pazarlara el atmış, global anlamda tekeller oluşturmaya başlamış çok uluslu şirketlerdir. Medyanın büyük izleyici -okur- dinleyici kitlesine ulaşabilen kesimleri büyük kuruluşlardır ve kendilerinden daha büyük holdinglerle ilişki içindedirler”.⁽¹⁰²⁾

Ben Bagdikian 1983 yılındaki araştırmasında şu önemli sonuçlara ulaşmıştır: 1980 başlarında ABD’de medyanın tamamı 50 büyük şirket tarafından kontrol edilmektedir. Bagdikian, 1983 yılındaki araştırmadan dört yıl sonra, ilk araştırmanın revizyonu niteliğindeki “Medya Tekeli” adlı çalışmada nicel niteliği aynı kalmış medyanın o tarihte 29 şirket tarafından kontrol edildiğini ortaya çıkartmıştır. Başka deyişle sınırları değişmemiş alanda daha büyük şirketlerin yarattığı bir tekelleşme söz konusudur. Bu şirketlerin sigorta, bankacılık, reklam, dondurulmuş yiyecek, tütün, silah ürünleri ve nükleer enerji alanlarında da bağlantıları vardır. Örneğin dünyanın en büyük şirketlerinden General Electric; Amerikan Radyo Ortaklığı’nın (RCA-Radio Corporation of America), irili ufaklı birçok televizyon ve radyo istasyonunun sahibi olan NBC yayın kuruluşunun ve Westinghouse’un sahibidir.⁽¹⁰³⁾ 1996 yılının Türkiye’sindeki üç büyük gazeteden ikisinin sahibi olan (Hürriyet ve Milliyet) Doğan Grubu’da bankacılık, sigorta, otomotiv, turizm gibi iş kollarında faaliyet

(101) Balle, Ön. ver. , s. 155.

(102) Noam Chomsky, Medya Gerçeği. Çeviren: Abdullah Yılmaz (İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993), s. 20.

(103) John Downing, Questioning the Media (Newbury Park: Sage Publication, 1990), s. 79-80.

göstermektedir.

Kitle iletişim araçlarının kapitalist ekonomik sistem içinde kâr etme amacı güden güçlü şirketlere dönüşmesinin medya çalışanını da etkilemesi söz konusudur. D. L. Altheide, 1984 tarihinde Public Opinion Quarterly dergisinde yayınlanan Media Hegemonyası adlı araştırmasında gazeteciler hakkında aşağıdaki sonuçlara varmıştır.

“1. Gazetecilerin sosyalleşmesi egemen ideoloji ile doldurulmuş kılavuzlar, rutin çalışma yöntemleri ve uyumlaştırıcı durumları kapsar.

2. Gazeteciler tutucudurlar ve statükoyu destekleyici konuları kapsama ve haberleri verme eğilimindedirler.

3. Gazeteciler yabancı ülkeleri, özellikle de üçüncü Dünya ülkelerini negatif ele alan ve Amerikan yanlısı haberler verme eğilimindedirler”.⁽¹⁰⁴⁾

Gazetelerin kapitalist endüstriyel sistemde para ve güç kazanmaya yönelik üretim araçları olduğu kabul edilirse gazetecilerin de bu sistemi devam ettirme zorunlulukları vardır. Bir başka deyişle medya çalışanları, reklam ve ilan olmadan yaşayan küçük radikal gruplarda çalışanlar hariç, kapitalist düzenin, üstü kapalı da olsa savunuculuğunu yapmak durumundadırlar.

Gazetelerin, dergilerin, televizyonların ve radyoların reklama bağımlı oldukları;⁽¹⁰⁵⁾ gazetelerin gelirlerinin %75’ini, televizyonun yaklaşık olarak %100’ünü, dergilerin %50’sini, reklamdan sağladıkları düşünülürse⁽¹⁰⁶⁾ ekonomik anlamda çokuluslu dev şirketler haline gelmiş olan medya imparatorluklarını, reklam aldıkları diğer dev şirketlerin ekonomik baskılarını kuşkusuz hissedeceklerdir.

Ünlü dilbilimci ve medya eleştirmeni Noam Chomsky “Medya Gerçeği”

(104) Severin, Ön. ver. , s. 447.

(105) DeFleur, Ön. ver. , s. 109.

(106) Downing, Ön. ver. , s. 80.

adlı kitabında şirketlerin medya kuruluşlarının üzerindeki baskılarını, London Economist adlı gazeteden aldığı bir haberle örneklendirmektedir: Gazetede, Üçüncü Dünya'da muazzam büyüklükteki toprak satın alan çokuluslu şirketler hakkında yayımlanan "Kar Açlığı" başlıklı bir belgesel programın sonucunda, Gulf Western şirketinin desteğini kaybeden TV istasyonu WNET örneği aktarılmaktadır. Gulf'in genel müdürü adı geçen TV istasyonuna, "Bu hareketler bir dosta yakışır hareketler değildi" diye bir yazı göndermiş ve belgeselin "Amerika aleyhinde değilse bile iş dünyasına düşmanlık besleyen bir belgesel" olduğunu eklemiştir. Haberi yayınlayan London Economist'de de, şirketlerin desteğini alamayacak projelerin daha dalındayken kuruyacağı söylenmekte ve bunun sonucu olarak da, "çoğu insan WNET adlı TV istasyonunun bugün aynı hatayı yapmayacağına inanıyor" yorumu yapılmaktadır.⁽¹⁰⁷⁾

Sadece ABD'de 1986 yılında 102 milyar dolardan fazla bir reklam harcamasının yapıldığı⁽¹⁰⁸⁾ düşünülürse, kitle iletişim araçlarının ekonomik düzen içerisinde yaşamlarını sürdürebilmesinin, diğer ekonomik unsurlarla olan olumlu ilişkilere bağlı olduğu iddia edilebilir. Dünyanın en büyük reklam veren şirketlerinden Philip Morris, Procter&Gamble, General Motors, Sears ve RJR Nabisco; ekolojik denge, askeri endüstri komplekslerinin çalışmaları, ortaklık destekleri ya da Üçüncü Dünya'dan elde ettikleri kârları, kısaca hassas şirket ilişkilerini ciddi şekilde irdeleyen programlara, televizyonlara sponsor olmazlar. Bir nükleer savaş sonrası ABD'deki yaşamı eleştirel bir şekilde kurgulayan Birgün sonra (The Day After, 1983), adlı filmin ABC televizyonunda yayınlandığı gün hemen hemen tüm reklamverenlerin reklamlarını iptal ettikleri⁽¹⁰⁹⁾ durumlarla da karşılaşmaktadır.

Zeynep Alemdar, ABD'nin New Jersey eyaletinde yayınlanan Trenton Times gazetesinden örnek vermektedir: Köşe yazarlarından biri araba fiyatlarının yüksekliğinden yakınınca yörenin araba pazarlamacıları, gazeteye

(107) Chomsky, Ön. ver., s. 21.

(108) Downing, Ön. ver., s. 243

(109) Downing, Ön. ver., s. 81.

verdikleri reklamları geri çekerek tehdit etmek istemişlerdir. Gazetenin yazı işleri müdürü gazetenin satılık olmadığını söylese de 1981 yılında el değiştiren gazete de yeni patron, 80 kişilik haber kadrosunun 24'ünü işten çıkarmış, daha sonra 14 kişi de, ilan servisi yazı işlerini ele geçiriyor kaygısı ile istifa etmişlerdir. Reklamcılara hoş görünmek yeni patron için gazetecilik ilkelerinden daha önemli hale gelmiştir.⁽¹¹⁰⁾ Sürekli artan maliyet oranları çerçevesinde; çalışanların maaşlarının gittikçe yükselmesi, kullanılan materyalin (film, kağıt gibi) pahalı olması ve yüksek teknoloji kullanımı ile gelen yüksek maliyet, gazetelerin çokuluslu dev bütçeli şirketler tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır. 1987 yılı sonuçlarına göre ABD'de yayıncılık, kablolu televizyon, dergi, kitap basımı ve diğer medya ile bağlantılı on iki büyük holding ulusal günlük gazete dağıtımının yarısını kontrol etmektedir.⁽¹¹¹⁾ Toplam net gazete satışının 9-15 Ekim 1995 tarihinde 6 milyon 739 bin 237 olduğu Türkiye'de bu rakkamın %69'u olan, 4 milyon 653 bin 786; Doğan ve Bilgin Grubu gazetelerinin ulaştığı tirajdır.⁽¹¹²⁾ Kitle İletişim araçlarının, birçok iş kolunda ilişkisi bulunan çokuluslu şirketler tarafından kontrol edilmesi, bu araçların içinde buldukları ekonomik sistemin pekiştirilerek devam etmesi yönünde faaliyet göstermelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Paul Lazarsfeld ve Robert K. Marton "Kitle İletişimi, Popüler Zevk ve Örgütlü Sosyal Hareket" isimli makalelerinde medyanın güçlü çıkar gruplarınca sosyal kontrolü elde tutmak için kullanılması⁽¹¹³⁾ gerçeğine dikkat çekmişlerdir.

Bu gerçeklikten hareketle, medyanın ekonomik yapısından dolayı mevcut kapitalist ekonomik sistem ile eşgüdüm içerisinde faaliyet göstermesi kaçınılmazdır.

(110) Zeynep Alemdar, Oyunun kuralı (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), s. 34.

(111) Severin, Ön. ver., s. 565.

(112) Halil Nebiler, Medyanın Ekonomi Politikası (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), s. 18 .

(113) Severin, Ön. ver., s. 523.

Batı toplumlarının çoğunda medya, sosyal ve ekonomik sistemin sonucu olarak büyük şirketler tarafından desteklenir. Buna karşılık da medya sistemi destekler. Lazarsfeld ve Merton bu desteğin yalnızca reklam biçiminde değil, aynı zamanda toplumun mevcut yapısını onaylayan ve destekleyen biçimdeki medya içeriği olarak da ortaya çıkabileceğini belirtir. Yazarlar, bu durumun yalnızca söylenen yoluyla değil, medyanın toplumunun yapısına ilişkin önemli sorunları gündeme getirmemesi, yani söylenmeyenler yoluyla da ortaya çıktığını ileri sürerler. Ticari olarak desteklenen medyanın toplumun değerlendirilmesi için gerekli olan eleştiriye küçük bir temel oluşturduğunu ve eleştirel bakışın ikna ediciliğini kontrol altında tutarak gelişimini engellediğini söylerler⁽¹¹⁴⁾. Başka deyişle toplumun “eleştirel bakışı” etkisizleştirilerek, birbirlerinin devamı olan ekonomik ve sosyal sistem, medya tarafından meşrulaştırılmaktadır. Kapitalist toplumlardaki bu ticari medya işlevini yerine getirirken, R. Williams’ın işaret ettiği gibi kendini “ticari” olarak adlandırmaz, halkla ilişkiler tanımları olan “özgür” ve bağımsız” tanımlamalarını kullanır. Fakat nihai amaç kâr etmektir. Williams bu konuyu şöyle özetlemektedir:

“Ne çeşit politika tanımlamalarıyla gelirlerse gelsinler fark etmez, önce gelen amaç yatırılmış kapital üzerinde özel kârın gerçekleşmesi ve dağıtımıdır”⁽¹¹⁵⁾.

Sonuç olarak medya, parçası olduğu ekonomik sistemin sürmesini destekleyici yayın yapmak durumundadır. Medyanın faaliyet alanının var olmasını sağlayan, bir anlamda medyanın motoru, “reklam” olgusudur. Günümüzde reklamveren olarak tabir edilen ve aynı medya kuruluşları gibi öncelikli amacı kâr etmek olan ticari kuruluşlar, reklam vererek daha çok satışı hedeflemektedirler. Söz konusu ticari şirketlerle aynı hedefte örtüşen medya kuruluşlarının da ana amacı, tiraj arttırarak, sınırlı hacimdeki reklam pazarından aldığı payı arttırmak dolayısıyla da kâr oranlarını yükseltmektir.

(114) Severin, Ön. ver. , s. 526.

(115) Kormaz Alemdar, Popüler Kültür ve İletişim (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994), s. 221.

“Sisteme entegre olmuş, ekonomik bağımlılıkları olan kitle iletişim araçları halkın gündelik bilincini etkileyebilme yeteneğinden hareketle egemen sınıfın kendi düşüncelerini topluma dayatmasına aracılık eder”.⁽¹¹⁶⁾

Benzer şekilde Ewen, reklamı *“kitleleri tüketiciliğe yöneltmek amacıyla hazırlanmış bir hakikatın yaratılması olarak”* görmektedir. Bu yaratma işi yine toplu düzeyde, başat ekonomik çıkarlar düzeyinde gerçekleşir.⁽¹¹⁷⁾ Kapitalist ekonomik sistem, insanları tüketime yönelten ve bu işlevini de kitle iletişim araçlarının toplumlara etkileyebilme özelliğinden faydalanarak yerine getiren bir sistem olarak özetlenebilir. Sistem içindeki güçlü ekonomik gruplar, reklam vererek, başka deyişle medyanın para kazanarak işlevini sürdürebilmesini sağlayarak, bir anlamda medyanın bu sistemi meşrulaştırma, savunma, destekleme rolünü de belirlemiş olmaktadır. Sonuçta, German Ideology isimli eserlerinde Marks ve Engels’in *“yönetici sınıfların düşünceleri her çağda yönetici düşüncelerdir, yani yönetici maddi güç olan sınıf aynı zamanda o çağın yönetici entellektüel gücüdür”*⁽¹¹⁸⁾ önermesi*, ticari kuruluşların, reklam vererek veya vermeyerek, bir başka ticari kuruluş olan medyanın içeriğini belirleyebilmesi durumu ile örtüşmektedir.

---

(116) Mehmet Küçük (derleyen ve çeviren), Medya, İktidar, İdeoloji (Ankara: Ark Yayınevi, 1994), s. 216.

(117) Aynı., s. 216-217.

(118) Aynı., s. 95.

*Her ne kadar söz konusu önerme yapıldığı sırada, kitle iletişim araçları nicelik ve nitelik açısından bugünkü etki düzeylerinde değilse de, ekonomik güçler ve basın bölümü boyunca kullanılan örneklerden çıkartılacak sonuç, fikir bazında, bu önerme ile örtüşebilmektedir.

1.2.3. SİYASAL ERK VE BASIN

Basın devlet ilişkisi, XVIII. yüzyıldan bu yana genellikle, devletin basın üzerindeki düzenlemeleri çerçevesinde gelişmiş olsa da, devlet ve basın birbirlerine ihtiyaç duyan kurumlardır. Devlet istediği mesajların yayınlanmasına, medya ise okurunu, izleyicisini, dinleyicisini harekete geçirmeye ihtiyaç duymaktadır.⁽¹¹⁹⁾

Basının en önemli haber kaynağı devlettir. Başka bir deyişle gazetelerdeki haberler, yani üretilip satılmak istenen "mal" büyük oranlarda devlet kaynaklıdır. Leon Sigal'ın 1973 yılındaki istatistiksel araştırmasında, New York Times ve Washington Post gazetelerinde incelenen, 2 bin 850 haberin %46'sı Amerikan hükümetinin resmi kaynaklarından, %78'i ise devletin iç ve dış kaynaklı haberlerinden oluşmaktadır.⁽¹²⁰⁾

Devletin, ortaya çıkışından günümüze gelinceye dek iletişim araçları ile ilgilenmesinin üç ana nedeni vardır: "Kitle iletişim araçlarının toplumlar üzerindeki ikna kabiliyetine inanma; parlamenter sistemdeki demokratik toplumlar için müzakerelerin sağlanması gerekliliği ve kamuoyu oluşturabilmek için düşünceler, eylemler ve olaylar üzerine yayınlanan reklamın gücü; içeriklerinin iletimi ya da özel icraatların gerçekleşmesinde iletişim araçlarının etkinliğine duyulan inanç."⁽¹²¹⁾ Harold Laswell'in medyanın işlevlerini açıklarken değindiği; çevreyi gözetmek, gözetilen çevre ile toplum arasında ilişki yaratmak ve bir kuşaktan diğerine sosyal mirasın devrini sağlamak⁽¹²²⁾ görevlerinin dışında toplumu eğlendirmek, eğitmek, kısaca toplumsallaştırmak görevleri ile yüklü medya kuşkusuz çok önemli bir toplumsal kurumdur. Medya aynı zaman-

(119) Budd, Ön.ver. , s. 31.

(120) Downing, Ön.ver. , s.77

(121) Jean-Marie Charon, Medya Dünyası. Çeviren: Oya Tatlıpınar. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s. 241.

(122) Wilbur Schram (Editor), The Process and Effects of Mass Communication (Fourth Printing. Urbana: University of Illinois Press, 1977), s. 118.

da mevcut siyasal ve ekonomik yapıyı statükonun devamı yönünde destekleyebilecek potansiyel özelliklere sahiptir. Medyanın bir başka ve belki de en önemli işlevi, devletin karşısında devleti denetleyecek, sorgulayacak kimi zamanda yargılayacak bir kurumsal yapı olmasıdır. Rusya'nın ünlü devrim muhalifi Alexander Solhnejeztsin, Haziran 1973'de Harvard Üniversitesi'ndeki konuşmasında şöyle demektedir.

“Basın batı toplumlarında en büyük güç haline gelmiştir. Yasama, yürütme ve yargının gücünü aşmıştır”.⁽¹²³⁾

Basın, daha geniş bir ifade ile medyanın, içeriğini oluşturan muhabir, yazar, çizer, televizyon yorumcusu, kameraman, fotoğrafçı gibi medya çalışanları habere kattıkları yorum ile politik bir yönlendirme yaparlar ve böylelikle bireylerin, grupların, sosyal organizasyonların veya iç ve dış kaynaklı politikaların kaderlerini etkilerler.⁽¹²⁴⁾

Medyanın yukarıda belirtilen işlevlerine, propaganda ve gündem oluşturarak kamuoyunun ne düşüneceğini belirleme işlevleri de eklendiğinde kaçınılmaz olarak faaliyetleri devlet tarafından düzenlenmesi gereken bir kurum olduğu kabul edilebilir. Devletin düzenleme anlamında sorumluluk ve faaliyet çerçevesi, A. Raşit Kaya'nın Kitle İletişim Sistemleri kitabında şöyle belirtilmiştir.

“1). İletişim alanını belirleyen genel normatif düzenlemeyi yapmak: Yasal çerçeveyi çizmek, hak ve sorumlulukları belirlemek.

2). İletişim alanında kanunsal hizmetlerin gerektirdiği kaynakları bulmak ve kullanımlarını düzenlemek.

3). Ülke içinde kitle iletişim kuruluşlarına sahip olma ve bunlar yoluyla faaliyette bulunmanın genel koşullarını saptamak.

(123) Thomas Dye, American Politics in the Media Age (Fourth Edition. California: Brooks-Cole Publishing Company, 1992), s. 6.

(124) Doris Graber, Mass Media and American Politics (Fourth Edition. CQ. Press,1993), s. 4.

4). *Kitle iletişim araçlarının etkinlikte bulunması için gerekli teknik altyapılar ve ayrıcalıklar ile ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmek, örneğin telekomünikasyon (uzaktan iletişim) olanaklarını hazırlamak, yayın yapılacak frekansları sağlamak ve dağıtmak.*

5). *Toplumda yer alan kurumsal iletişim kanallarının denetimini sağlamak, bir kamu hizmeti olarak iletişim olanaklarından toplum üyelerinin yararlanma koşullarını gözetmek, iletişim kanallarının belirlenen yasal çerçeve ve amaçlar dışında kötüye kullanımının önüne geçmek*".⁽¹²⁵⁾ Bu önermeler her ne kadar zorunlu yasal düzenlemelerle özetlense bile devletler; "olağanüstü hal" olarak ilan ettikleri zamanlarda, düzenlemelerini kendi yaptıkları yasal uygulamaların bile dışına çıkarak müdahaleci bir tavır sergilemektedirler. Sansürün çeşitli şekillerde tezahürü olarak tanımlanabilecek bu türden müdahaleler ve manipülasyonlar Keane'in, *Medya ve Demokrasi* kitabında birbiriyle bağlantılı beş tür etrafında şekillendirilmiştir.

1) Olağanüstü hal erkleri: Özellikle savaş halindeki devletler; ön engelleme (haberın devlet yetkililerince önceden denetlenmesi), veya yayın sonrası sansür ile ulusal yayınları kontrol ederler. Ön engelleme; resmi ya da resmi olmayan hükümet sözcüleriyle dostça konuşma ve kokteyllerden, basit isteklere, telefonla yapılan uyarılardan, zorunlu ve ihtiyari kuralların konmasına kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik gösterebilir. Yayın sonrası sansür ise ilk baskı aşamasından, dağıtıma kadar uzanabilir.

Bu duruma en iyi örnek Fransa-Cezayir Savaşı'nda medyanın alenen susturulmasıdır. Hükümet gazete editörlerine tehlikede olanın "Fransa" olduğu bildirmiş ve basına gözdağı verilmesi, gazetelerin sansür edilmesi ve toplanması gündelik olaylar haline gelmişti. Gazeteciler de askeri sırları ifşa etmek ve ordunun moralini bozmak gibi suçlardan tutuklanıp mahkum ediliyorlardı.

2) Silahlı gizlilik: Devletler yerli ve yabancı düşmanlarını altetmek-yoketmek için gizli polis ve askeri organlarla işbirliği içine girerek başarılı olma

(125) Kaya, Ön. ver., s. 28.

arzusundadır. Baskıcı devlet kurumlarının palazlanmasının ardındaki bu bu dinamik 20. yüzyıl demokrasilerinde açıkça görülebilir. Gizli polis ve gizli askeri birlik adı altında karşı casusluk birimleri olarak tanımlanabilecek organların faaliyetleri, devletlerin “ulusal güvenlik”lerinin sarsılmaması amacına uygun olarak medyanın haber konularının dışında tutulmaktadır.

3) Yalan söylemek: Siyasette yalan söylemek demokratik ve diğer rejimlerin özelliklerinden biridir. Hemen her rejimde hükümet sözcüleri eleştir-menleri yanlış yönlendirmek, sınırları yatıştırmak, gazetecileri memnun etmek ve toplum tarafından inanılabilecek haberler üretmek için yalan söylerler. Basın toplantıları genellikle hükümetin görüşlerini yaymak için kullanılır. Her muhabir toplantıya alınmaz, sorular önceden belirlenir ve konuyu derinleştirmeye yönelik ek sorulara izin verilmez. İstenen sorulara cevap verilir. Bu türden yalan söyleme ve haberi saklama gibi tutumlarla da toplumun sağlıklı ve doğru haber almasını engelleyici, sansür olarak nitelendirilebilecek uygulamalara rastlanabilmektedir.

4) Devlet Reklamcılığı: İngiltere’de devletin yıllık 200 milyon Sterlin’lik bütçe ile Unilever’den sonra ikinci büyük reklamveren kurum olması, reklam ve ilanla yaşayan kitle iletişim araçları üzerinde etkili olmaktadır. Devletlerin büyük çapta reklamveren konumunda olmaları, görüşlerin oluşmasındaki öncülüğü, reklam ve ilana muhtaç olan medyanın elinden almaktadır. Medyanın kapitalist düzendeki ekonomik bağımlılıklarından bir tanesi olarak tanımlanabilecek devlet bağımlılığı, meydanın içeriğinin devlet tarafından belirlenmesine olanak sağlamaktadır.

5) Korporatizm: 20 yüzyılda hükümetin işlevleri, özel kesimin örgüt ağları tarafından yerine getirilmektedir. Kamusal önem taşıyan pek çok karar, devlet yetkilileri, yasama organları ve pazarlar tarafından değil, toplumsal grupların temsilcileri veya sivil toplumun grupları ile devlet arasında yapılan uzlaşmalarla alınmaktadır. Bir çeşit kaçak hükümet şeklinde özetlenebilecek korporatist kavramı devlet ile sivil toplumun sınırlarını iç içe geçirmiştir. Korporatist usullerin, giriştikleri etkinlikleri kanun önünde duyurmaları, açıkla-

maları ve halkı göstermeleri zorunluluğu yoktur.⁽¹²⁶⁾

“Bütün bunlar çarpıcı bir paradoksu yansıtıyor: Pazar liberallerinin çoğu sansürsüz bir özgür iletişim pazarından söz etmeye bayılıyorlar ama iş, bu yönelimleri eleştirmeye gelince hemen geri kaçıyorlar; yurttaşların hukuk devletini genişletme, siyasal erkin keyfiliğine ve gizliliğine set çekme çabalarına karşı antipati dolu, hatta düşmanca bir tutum takınıyorlar”.⁽¹²⁷⁾

Devletin yönetim şekil ister liberal çoğulcu, ister totaliter olsun kitle iletişim araçları, devlet ve ekonomi olgularının -her ne kadar aksini iddia etseler de*- etkisi altındadır. Devletin ve ekonomik unsurların, medyanın içeriği üzerinde (yoğun) etkileri olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bir başka deyişle medya devlet ve ekonomi birbirlerinden vazgeçemeyen ve birbirlerinin yaşam sahasını belirleyen, destekleyen kurumsal yapılardır. Bu bağlamda medyanın etik açıdan iddia ettiği gibi objektif olması, doğru haber vermesi, özgür ve bağımsız olması ancak sözü edilen medya-devlet-ekonomi üçgenindeki bileşkenlerden herhangi bir tanesinin diğerinin faaliyet alanına -çıkarları bozacak bir şekilde - girmemesi sonucu gerçekleşebilir. Bu durumu, Güç Temsilcileri (Agents of Power, 1984) adlı kitabında açıklayan J. Herbert Altschull “*bağımsız bir basın varolmayacağını ve medyanın herhangi bir sistemde ekonomik politik ve sosyal gücü elinde tutanların temsilci olduğunu*”,⁽¹²⁸⁾ iddia eder. Dünya basın sistemlerini ve tarihlerini inceleyen Altschull üç basın modeli olduğunu söylemektedir. Bunlar “serbest pazar (veya kapitalist) modeli; Marksist (veya sosyalist modeli; ilerleme (veya daha az doğu olarak gelişmekte olan ülkeler) modeli.”⁽¹²⁹⁾ Bu modellerin ışığı altında Altschull şu sonuçlara ulaşır.

(126) Keane, Ön. ver. , s. 95-104.

(127) Aynı. , s. 107.

* “Gerçekten de iktidarları demorkasilerde bile basını kendi kontrolleri altına alabilmek için her türül yöneme başvurmakta tereddüt etmezler. Çeşitli bedava olanaklar, seyahatler, yemekler hep gazetecilere bu amaçla sunulur. Onlar sanki karar alma mekanizmasının içindeymişler gibi davranılarak iktidarlar gazetecileri avuçlarının içinde tutmaya çalışırlar”.

Zeynep Alemdar, Oyunun kuralı s. 54.

(128) Severin, Ön. ver. , s. 507.

(129) Aynı. , s. 507.

“1. Bütün basın sistemlerinde, haber medyası politik ve ekonomik gücün sahibi insanların sesidir. Gazeteler dergiler ve elektronik yayın araçları bağımsız güce sahip olma potansiyeline rağmen bağımsız değildirler.

2. Haber medyasının içeriği daima basının masraflarını karşılayanların çıkarlarına uygundur.

3. Bütün basın sistemleri özgür ifade inancına dayalıdır, bununla beraber özgür ifade değişik şekillerde kullanılır.

4. Bütün basın sistemleri sosyal sorumluluk öğretisini onaylar, insanların istek ve çıkarlarına hizmet ettiklerini ilan ederler ve insanlara erişim olanaklarını sağlamada istekli olduklarını belirtirler.

5. Üç basın modelinde de (serbest pazar, marksist, üçüncü dünya), diğer basın modelleri normalden sapmış olarak ilan edilir.

6. Gazetecilik okulları topluma ideolojiler ve değer sistemleri ihraç ederler ve kaçınılmaz olarak gücü elinde tutan insanların varolmasına ve haber araçlarını kontrol etmelerine yardım ederler.

7. Basın uygulamaları daima kuramdan farklıdır”⁽¹³⁰⁾

Altschull basının dolayısıyla da medyanın hiç bir zaman özgür ve bağımsız olamayacağını, bu bölümde kısa bir özeti ve sonucu olabilecek paralellikte şöyle özetlemektedir.

“Basının tarihi, gazetelerin ve diğer çağdaş medya türlerinin patronların bencil isteklerine hizmet etmek eğilimi içindeyken, haber gereksinimi içindeki tüketicilerin hizmetindeymiş gibi bir imajı yerleştirmeye çalıştıklarını gösterir. Haber medyasının patronlarının çıkarlarına U- dönüşü ile yüz çevirmesini beklemek ileri fantazilerin en ileri düzeyine kapılmak demek olur”⁽¹³¹⁾

(130) Severin, Ön. ver. , s. 508

(131) Aynı. , s. 510.

Bütün ekonomik ve siyasi baskılara rağmen basın, televizyon ve radyo gibi toplumsal hayatın vazgeçilmez kitle iletişim araçlarından biridir. Günümüzde kitle iletişim araçlarının içeriğinin, ekonomik ve siyasal erk tarafından belirlendiği yoğun bir şekilde tartışılrsa da insanlar üzerindeki etkileri de yadsınamaz bir gerçekliktir. J. Cazeneuve ve J. Oulif'in 1960 yılında yaptıkları bir araştırmada, bir televizyon programını beğenmeyen deneklerin %53'ünün TV alıcısını kapattıkları, ancak %40'lık bir grubun beğenmedikleri halde programı izlemeye devam ettikleri saptanmıştır. "Televizyon, buzdolabı, çamaşır makinasından hangisinin yokluğunu daha fazla hissedersiniz?" sorusuna ise deneklerin %44'ü televizyon, %33'ü buzdolabı, %16'sı çamaşır makinası olarak cevap vermişlerdir. G. Steiner, ABD'de yaptığı benzer araştırmada aynı sonuçlara ulaşmıştır.⁽¹³²⁾ Kitle iletişim araçları, eleştirel açıdan bakıldığında ekonomik ve siyasi erklerin baskısı altında gözükseler de toplumsal hayatın vazgeçilmez uzuvlarıdır. Kitle iletişim araçlarını vazgeçilmez kılan, devletlere, ve ekonomik belirliyicilere denetim ihtiyacını duyuran onların toplum üzerindeki etkileridir. Her ne kadar çeşitli çevrelerden yoğun bir baskı görseler de, özlerinde toplumları ikna etme gücü taşımaktadırlar. Tarih boyunca devletlerin basın üzerine getirdikleri düzenleyici ve hatta yasaklayıcı tutum, esasında basının gücünü açıklamaktadır. Basının bu gücünün oranı ise toplum ile ilişkisi ile doğru orantılıdır. Basın, devleti sorgulama ve denetleme görevini doğrudan halktan alıyorsa, kısaca halk tarafından yazılı olmayan bir sözleşme ile görevlendirilmişse güçlü olabilir. Deni Elliott, Sorumlu Gazetecilik (Responsible Journalism, 1986) adlı kitabında şöyle demektedir.

"Genel bir kuraldır ki; gücü ele alan kişilerde kendi çıkarlarını ön planda tutma eğilimi artar. Kuvvet kullanmaksızın buna izin verildiği takdirde ise kendi çıkarları doğrultusunda en yüksek noktaya yükselmeleri kaçınılmazdır. Bunun önlenmesi bilinçlendirilmiş bir halkla mümkündür. Basın yönetimin gözlemcisi rolünü iyi yaptığı takdirde politik güç üzerinde caydırıcı bir güç olacaktır. Siyasi yöneticilerin sürekli halk tarafından izlendikleri düşüncesine kapılmaları, onların kendi çıkarlarına, güçlerini kullanmalarını frenler. Basının varlığı, yöneticilerin

(132) Cayrol, Ön. ver. , s. 424-425.

zorla tahta geçme eğilimlerini büyük ölçüde azaltır. Basın, yönetilenlerle, yönetenler arasında sürekli bir iletişimin, etkileşimin kanalını oluşturur”.⁽¹³³⁾

Basının gücü, içinde bulunduğu siyasi yönetim ve toplumsal yapının biçimlerine göre de farklılıklar sunmaktadır. Demokratik ülkelerde sistemin sağlıklı işleyebilmesi için, basının özgür olması gerekliliği XVII. yüzyılda tartışılmaya başlanan (bkz. 1.1.2) bir olgudur. ABD Anayasası'nın, “Kongre... söz ve basın özgürlüğünü kısıtlayamaz.” diyen ilk değişiklik maddesi 15 Aralık 1791 tarihinde kanunlaşmıştır.⁽¹³⁴⁾ Demokrasi geçmişi ve geleneği köklü toplumlarda basının gücü genellikle daha etkindir. Bu konuda Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet* adlı kitabında şöyle bir yorum getirmektedir.

“Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde basının özgürlüğü ve sorumluluğu arasındaki sınır konusunda güçlü görüş ayrılıkları vardır. Sömürgelemeden yeni kurtulmuş, hassas politik yapılara sahip bir çok genç ülke çoğunlukla, serbest seçimler sonucu kurulmuş ya da kendi kültürel sistemlerince uygun görülmüş yönetimlere sahip değildir. Bu yönetimler ekonomik, toplumsal ve siyasi kurumları oluşturmanın yollarını ararken kendilerini ülke basınına serbesti tanıyacak kadar güçlü hissetmiyorlar. Kurumların kuvvetli olduğu ve ekonominin bağımsız bir basını destekleyebildiği yerlerde, hükümetler ve basın arasındaki ilişkileri yönlendirici kuvvetler çok farklıdır. Batılı sistemler, Amerika'daki Watergate tecrübesinin gösterdiği gibi eleştirilere karşı koyacak kadar olgun ve güçlüler; Üçüncü Dünya ülkelerinin ise bu kadar güçlü oldukları söylenemez. Bu ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin bir kaç asırda gerçekleştirdiklerini bir kaç yılda başarmayı denedikleri duygusunu taşıyorlar”.⁽¹³⁵⁾ Özetle basının gücünü, bulunduğu ülkenin demokrasi geçmişi ve geleneği ile doğru orantılamak kuşkusuz yersiz bir saptama değildir. Başka deyişle ne kadar eski ve köklü bir demokratik yapıdan söz ediliyorsa, bu yapının içinde o kadar güçlü bir basından söz etmek abartılı bir iddia olmayacaktır.

(133) Rigel, *Ön. ver.*, s. 85.

(134) Keane, *Ön. ver.*, s. 24.

(135) Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet* (3. Baskı. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990), s. 167-168.

1.3. TÜRKİYE'DE BASIN

1.3.1. TARİHÇE

Türkiye’de, Türklerin basın yayın hareketleri ile ilgilenmeleri, Avrupa’da Johannes Gutenberg’in XV. yüzyıl ortalarında matbaayı geliştirmesinden yaklaşık üç yüz yıl sonra gerçekleşmiş bir olgudur. Oysa Osmanlı topraklarında ilk matbaa, İspanya’dan uzaklaştırılan Yahudilerden olan, David ve Samuel Nahmes kardeşlerin girişimi sonucu, Gutenberg’in 1455’de ilk kitap olarak İncil’i basmasından sadece kırk yıl sonra, İstanbul’da kurulmuştur.⁽¹³⁶⁾ 1490 tarihinde Yahudiler tarafından açılan matbaa, hayatını el yazması ile kazanan binlerce hattatın geçimini etkileyebileceği için Padişah nezdinde şikayet konusu olmuştur. O tarihin Osmanlı hükümdarı olan II. Beyazıt hattatlardan gelen şikayetler üzerine “Bu kabil işlerle meşgul olanların işleri menedilsin ve bu işe devam ederlerse başları vurulsun” diye bir ferman çıkarmıştır.⁽¹³⁷⁾

Osmanlı Devleti’ndeki yenileşme hareketlerinin bir sonucu olarak Padişah III. Ahmet’in izni, vezir Damat İbrahim Paşa’nın etkili desteği ilk Türk matbaası 14-16 Aralık 1727* de, İbrahim Müteferrika ve Paris Elçiliği yapan Yirmisekiz Ahmet Çelebi’nin oğlu Sait Efendi tarafından kurulmuştur.⁽¹³⁸⁾

Avrupa’da din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, yasama, yürütme ve yargının devletlerin yapısında bir sistem olarak kurumsallaşması, bireyi devlete karşı koruyan insan hakları mekanizmalarının hayata geçirilmesi Avrupa’daki gazeteleri de derinden etkilemiştir. Gazeteler, toplum adına ve yararına devleti sorgulayabilir ve denetleyebilir kurumlar olarak gelişmişlerdir. XIX. yüzyılda ise gazetelerin gelişen teknolojik olanaklardan da faydalanarak, kitle iletişim aracı haline gelmeleri, bir defada çok sayıda insana ulaşabilmeleri

(136) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 203.

(137) Enver B. Şapolyo, Türk Gazeteciliği Tarihi (Ankara: Güven Matbaası, 1971), s. 25.

* Şapolyo, bu tarihi 31 Ocak 1729 olarak veriyor.

(138) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 203.

ve etkileyebilmeleri açısından yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen dördüncü kuvvet olmalarını sağlamıştır. Bu oluşumlardan etkilenen Osmanlı İmparatorluğu da uğradığı güç kaybını Avrupa'daki gelişmelerle telafi etmek istemiş, askeri siyasi, hukuki ve ekonomik alanlarda Avrupa'daki gelişmeleri kendi bünyesine adapte etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, ilk Türkçe gazete, bizzat Padişah II. Mahmut'un öncülüğünde 11 Kasım 1831'de İstanbul'da Takvim-i Vekayi adı altında yayınlanmıştır.⁽¹³⁹⁾ Türkçe olarak yayınlanan ilk özel gazete, 3 Temmuz 1840'da William Churchill adlı, ticaretle uğraşan bir İngiliz'in kurduğu Ceride-i Havadis'tir. Takvim-i Vekayi tamamen, Ceride-i Havadis ise kısmen devlet destekli gazetelerdir. Gazete çalışanları devlet görevlileridir.

Osmanlı Devleti'nden maddi olarak bağımsız çıkan ilk gazete Ağah Efendi tarafından, 21 Ekim 1860'da kurulan Tercüman-ı Ahval'dir. Türk gazeteleri içinde ilk siyasi makale ve ilk tefrika bu gazetede çıkmıştır.⁽¹⁴⁰⁾ Gazete'nin ilk sayısında kendilerinden yasalara uyması beklenen halk'ın da görüş açıklama hakkının varolması gerekliliği dile getirilmiştir.⁽¹⁴¹⁾ İki yıl sonra 27 Haziran 1862'de Şinasi, Tasvir-i Efkâr gazetesini yayınlamıştır. Şinasi, gazetelerin amacının "halka, halkın yararlarını düşünmeyi ve sorunların üstünde durmayı göstermek"⁽¹⁴²⁾ olduğunu yazmıştır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın, 1856'da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi, Osmanlı İmparatorluğundaki Batı yanlısı politikaların sonucu bir durum olarak ortaya çıkmış, aynı paralelde de Batı'nın bir kopyası olarak "halkın sesi" fikri ile ilk defa kamuoyu oluşturmaya yönelik gazeteler yayınlanmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar yenilikçi politikalar izlemeye çalışsa da; sivil toplumun ilk yansımaları olan gazeteler, "muhalefet" fikrini tarihi boyunca sistem dışı tutmuş devletin yasakları ile karşılaşmakta gecikmemişlerdir. Basına karşı ilk düzenleme 1858'de Ceza Kanunu'na eklenen 139. Madde ile yapılmıştır. Ancak, bir basın kanununun çıkarılması, 1864 yılında Fransız Basın

(139) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 204.

(140) Aynı., s. 204.

(141) Şapolyo, Ön. ver., s. 115

(142) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 204.

Yasası'ndan esinlenerek çıkarılan "Matbuat Nizamnamesi"dir. Matbuat Nizamnamesi, sansürün kaldırılması ve basın davaları için özel mahkeme kurulması açısından ilerici özellikler taşısa da, yabancı hükümdar ve elçilerin yanında Osmanlı Devleti'nin hükümdarı ve yöneticilerini de dokunulmazlık statüsünde öngörmesi ve gazete çıkarmanın izne tabi tutulması bakımından kısıtlayıcıdır.⁽¹⁴³⁾ 1908 yılına kadar yürürlükte kalacak olan bu ilk basın düzenlemesi; hükümetlerin dolayısıyla devletin daha sonraki olumlu düzenlemelerinin yanında, genellikle baskıcı, yasaklayıcı, sansürcü düzenlemelerinin başlangıç noktası olmuştur.

Özellikle Agah Efendi ve Şinasi'nin önderliğinde başlayan aydınlıkçı, özgürlükçü, bireyin haklarını savunan akımların ışığında devlete muhalif olma fikri Osmanlı'yı rahatsız etmiştir. Şinasi sivil topluma dönük düşünceleriyle Osmanlı yönetiminin tepkilerini çekmiş ve 1865 ilkbaharında Paris'e kaçmak zorunda kalınca, yerine Namık Kemal geçmiştir. 1866 yılında Filip Efendi tarafından kurulan Muhbir Gazetesi'nin başına ise Ali Suavi geçmiştir.⁽¹⁴⁴⁾ Muhbir gazetesinin özellikle Girit'te Türklere karşı yapılan haksızlıkları konu alarak Osmanlı Yönetimini eleştirmesi, 1867'de Ali Kararname'nin çıkmasına yol açmıştır. Ali Kararname ile hükümet, istediği yayını durduracak ve gazete kapatabilecektir. Bu kararnameden sonra Muhbir, Ayine-i Vatan, Utarit gazeteleri kapatılmıştır. İbret gazetesi ise 1870'de bir ay 1873'de süresiz kapatılmıştır.⁽¹⁴⁵⁾

Ali Kararname'nin yayınlanması ile gazetelerin kapatılması Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi, kapatılan Tasvir-i Efkar'ın yazarları Namık Kemal'in ve Ziya Bey'in memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmaları, yeni kuşak genç aydınları yurt dışında faaliyete itmiştir. 1865 yılında kurulmuş olan, meşrutiyet yanlısı genç aydınlardan oluşan, Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin de faaliyetleri yapılmıştır. Ancak, bir basın kanununun çıkarılması, 1864 yılında Fransız Basın

(143) Koloğlu, Ön. ver. s. 42.

(144) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 205.

(145) İnuğur, Ön. ver. , s. 206.

xüyelerinin Namık Kemal, Ziya Paşa (Bey) Ali Suavi, Agah Efendi olduğu düşünülürse gazetelerin kapatılması bu dernek bazında tüm gazeteci aydın üyeleri etkileyecektir. İşte bu sebeple Cemiyetin Fransa'daki fiili başkanı Mustafa Fazıl Paşa özgürlük mücadelelerinin devamı için, daha sonra Jöntürkler (Fransızca'da genç anlamına gelen jeune kelimesinin Türkçe okunuşu) adını alacak genç kuşak aydınları Paris'e davet etmiştir. Bu çağırışı kabul ederek Paris'e giden aydınlar sırası ile Muhbir, Ulûm, Hürriyet ve İnkılap gazetelerini çıkarmışlardır.⁽¹⁴⁶⁾

Ali Kararname'yi çıkaran Sadrazam Ali Paşa 24 Ağustos 1871 yılında ölmüş ve yerine geçen Mehmet Nedim Paşa genel af ilan etmiştir. Bu olay üzerine yurt dışında bulunan aydınlar geri dönmeye başlamışlar, anavatanlarında gazete çıkarmaya devam etmişlerdir. Namık Kemal kapatılışına kadar (5 Nisan 1873) İbret gazetesini çıkarmıştır. Basiretçi Ali takma adı ile anılan Ali Bey, 1878 tarihine kadar Basiret Gazetesi'ne çıkarmıştır.⁽¹⁴⁷⁾ Ekonomik ve siyasi baskıların arttığı bu tarihlerde, V. Murat'ın yerine geçen II. Abdülhamit, 23 Aralık 1876'da anayasal düzene geçişin ilk adımı olan I. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Ancak 1877 yılında, Çarlık Rusyası ile çıkan savaşı bahane eden Abdülhamit, sıkıyönetim nizamnamesi ile gerekli görüldüğünde gazetelerin kapatılabilmesi hükmünü getirmiştir. Bir yıl sonra 1878 ilkbaharında ise Parlamento'yu tatil etmiştir.⁽¹⁴⁸⁾ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürecek bu dönemde yayınlanan gazetelerin sayısı Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam ve Mizan ile dörde kadar düşmüştür. Abdülhamit idaresindeki Osmanlı Devleti'nin baskıcı ve sansürcü tutumu özgürlükçü parlamenter sistemi savunan aydınları bir kere daha Avrupa'da gazete çıkarmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Hayal gazetesi 1878'te Paris'te, 1879'da Londra'da, Ali Şefkati'nin çıkardığı İstikbal İstanbul'da kapanınca 1880'de Cenevre'de, Gencine-i Hayal 1881'de, Meşveret 1895'de Paris'te yayınlanmaya başlanmıştır. Parlamento'nun yeniden açılması için yurt dışında gazeteler aracılığı ile

(146) İnuğur, Ön. ver. , s. 207.

(147) Şapolyo, Ön. ver. , s. 267.

(148) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 207.

başlatılan yoğun fikir savaşı, 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması ile daha da gelişmiştir.⁽¹⁴⁹⁾ 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile 30 yıllık baskı döneminden kurtulan, özgürlüğe susamış gazeteler II. Abdülhamit'in 18 Nisan 1909'da tahttan indirilmesi ile yerine geçen V. Mehmet Reşat'a kadar sınırsız bir basın özgürlüğü yaşamışlardır. Mehmet Reşad'ın tahta geçmesi ile basına tekrar sansür konmuş, 1913 yılında tam anlamıyla İttihat Terakki kontrolü altına giren Osmanlı Devleti 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girmiştir.

1918 yılında, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiş ve bu olay Türk basın tarihi açısından Cumhuriyet dönemi Türk basın Tarihi'nin başlangıç noktası olmuştur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütakeresi ile Osmanlı Devleti'nin toprakları işgal devletleri tarafından pay edilmeye başlanmış ve Kurtuluş Mücadelesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlamıştır. Bu mücadele sırasında özellikle Anadolu basını, Kuva-i Milliye hareketini desteklemiştir. İzmir'de Sada-yı Hak, Anadolu, Balıkesir'de Doğru Söz, İzmir'e Doğru, Nazilli'de Aydın İli, Bursa'da Ertuğrul, Kardeş, Hüdavendigar, İntibak, Kafkas, Genç Kalemler, Arkadaş, Adana'da Adana, Yeni Adana, Kayseri'de Erciyes, Misak-ı Milli, Kayseri, Kastamonu'da Açık Söz işgal kuvvetlerinin matbaalara el koyup kapatmalarına kadar Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş gazetelerdir. Bu arada bizzat Atatürk tarafından, Sivas'ta 14 Eylül 1919'da İrade-i Milliye, Ankara'da 10 Ocak 1920'de Hakimiyet-i Milliye, İstanbul'da 17 Mart 1930'da Yeni Gün Gazeteleri kurulmuştur. Haber akışının tek taraflı olmaması, haber kaynağı olmanın önemi açısından, gene Atatürk'ün emri ile 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı kurulmuştur.⁽¹⁵⁰⁾

Ulusal Kurtuluş Savaşı destekleyen gazeteler yanında, özellikle İstanbul'da yayınlarını sürdüren muhalif gazeteciler, 8 Aralık 1923 günü Ankara hükümetince kurulan İstiklal mahkemelerinde yargılanmışlardır. 4 Mart 1925 tarihinde Ankara hükümetine olağanüstü kısıtlayıcı yetkiler tanıyan Takrir-i

(149) İnuğur, Ön. ver. , s. 290.

(150) Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi (Ankara: Doğu Mat. ve Tic.,1968), s. 47.

Sükun yasası çıkınca Tanin, Tevhid-i Efkâr, Sebil-ül-Reşat, Aydınlık, Resimli Ay, Vatan gibi muhalif gazeteler kapatılmıştır. Ankara'ya en ağır eleştirileri yönelten Peyam-ı Sabah'ın başyazarı Ali Kemal, İstanbul'un kurtuluşundan sonra tutuklanıp Ankara'ya getirilirken İzmit'te linç edilmiştir.⁽¹⁵¹⁾ 29 Ekim 1923'de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması askeri alanda kazanılan başarıların sonucudur. Bu başarıyı ekonomik, hukuksal, siyasal alanda da devam ettirmek isteyen, (asker kökenli) devlet adamları özellikle 1930'larda basındaki rejim muhalifi yaklaşımları sürdürmüşlerdir. 1940'larda II. Dünya Savaşı'nın başlamış olması, ve Türkiye'nin savaş dışında kalması basında etkilerini göstermiştir. Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr Almanya'yı desteklerken, Tan, Vatan, Akşam gibi gazeteler karşı safta yer almışlardır. Almanya ve İtalya'nın savaşı kaybetmesi bir anlamda demokratik açılımlarla yönetilen devletlerin kazanımı olmuş ve bu durum Türkiye'yi ekonomik, siyaset, kültürel alanlarda etkilemiştir. Öncelikle çok partili hayata geçişin temelleri atılmış; 1946 yılında yapılan tartışmalı seçimler Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanların kurduğu Demokrat Parti'nin Meclise girmesine, 1950 seçimlerinde de Adnan Menderes başkanlığında iktidar olmasına olanak sağlamıştır. Bu tarihlerde Türkiye'de ilk defa bir milyon satışa ulaşacak Hürriyet 1 Mayıs 1948'de, Milliyet 3 Mayıs 1950'de yayınlanmaya başlamıştır.⁽¹⁵²⁾

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'ye kadar geçen süre içinde tek parti yönetiminde yaşamış olan Türk basını, çok partili parlamenter sisteme geçiş süreci içerisinde genellikle Demokrat Parti'ye yakın olmuştur. Demokrat Parti'nin, iktidarı boyunca icraatları, doğal olarak basının eleştiri konusu olmuş, sonuç olarak iktidarın sansür uygulamalarını, gazetelerin de muhalefeti arttırdığı bir durum ortaya çıkmıştır. 1955-1960 arasında 867 gazetecinin mahkumiyetiyle sonuçlanan 2300 basın davası açılmıştır.⁽¹⁵³⁾ Demokrat Parti dönemi, 27 Mayıs 1960 askeri müdahaleleri ile son bulmuştur.

(151) Türkiye Ansiklopedisi I. Cilt, s. 213.

(152) Oral, Ön. ver., s. 153-155.

(153) Koloğlu, Ön. ver., s. 69.

Demokrat Parti ile başlayan liberal ekonomik açılımlar 27 Mayıs 1960 sonrası devam etmiş, gazeteler ticari şirket anlayışında önemli ilerlemeler göstermişlerdir. Dağıtım şirketlerinin kurulması, 1970'lerde bütün gazetelerin benimsediği ofset tekniğinin baskıda sağladığı hız ve temizlik, bir çok ilde ve yurt dışında kurulan matbaalar sayesinde gazeteler 1979 yılında 3 milyon tiraja ulaşmışlardır. Tercüman, Günaydın ,Son Havadis, Yeni Asır bu devirde kurulmuş büyük iş ve sermaye çevreleriyle ilgili olan gazetelerdir.⁽¹⁵⁴⁾

Ekonomik göstergelerin bozulması, aşırı sağ ve sol grupların yarattığı terör ortamı sonucu Türk ordusu, 12 Mart 1971'de, ikinci kez, seçilmiş bir hükümete müdahalede bulunmuştur. Doğrudan fiili bir müdahale yerine Ordu'nun sorunlara ilişkin verdiği muhtıra sonucu hükümet istifa etmiştir. 12 Mart 1971 müdahalesinin, arzulanan huzur ortamını yaratmaması, terör olaylarının her gün onlarca insanın hayatına mal olması sebepleriyle Türk Ordusu üçüncü kez, 12 Eylül 1980 yılında sivil yönetimi görevden uzaklaştırmıştır. 1980 yılının 24 Ocak günü ise Türk toplumunun yaşamını derinden etkileyecek ekonomik paket, tam liberal bir piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmıştır. Bazı görüşlere göre 12 Eylül, bu siyasi ve ekonomik temel ve kurumların kazandırılması operasyonudur.⁽¹⁵⁵⁾ Ancak burada tartışılan askeri müdahalelerin sebep ve sonuç ilişkisi değil, 1980'den sonra gazetelerin içeriğinin ve toplumsal boyutunun, 24 Ocak kararları doğrultusunda ekonomik bağımlılığın, sermaye üzerine yoğunlaşması sonucu değişmesidir. Televizyonun 1970'lerin sonunda teorik olarak her eve girmesi, gazeteleri ağır bir rekabet ortamında bırakmıştır. Kağıt ithalinde devletin gazetelere uyguladığı destek kalkınca ve gazeteler 80'li yıllarda en ileri teknoloji transferini gerçekleştirip dünyanın en modern gazeteleri haline gelince, tekelleşme ve güçlü sermayenin gazeteleri satın alması kaçınılmaz olmuştur. 1980'lerin ortasında Sabah Grubu'nun ortaya çıkması ve Milliyet Gazetesi sahibi Aydın Doğan'ın, Doğan grubu olarak Hürriyet Gazetesi'ni satın alması, basın yayın alanında iki başlı bir yoğunlaşma sağlamıştır.

(154) Koloğlu, Ön. ver. , s. 78.

(155) Aynı. , s.86.

1.3.2. TÜRK BASININ ROLÜ VE SORUNLARI

Türk basın hareketi, Osmanlı döneminde ortaya çıkışından bu yana siyasal erk ile etkileşim içindedir. Siyasal erkin, özellikle Türk Basın Tarihi çerçevesinde, geçen 150 sene boyunca ordu ile ilişkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Türk basını söz konusu süreç içerisinde kamuoyu oluşturmuş; yönetimlerin değişmesinde, ya da mevcut yönetimlerin icraatlarını pekiştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Osmanlı topraklarında ilk özel Türk gazetelerinin kurulması, Batılı anlamda yerleştirilmek istenen laik parlamenter sistemin, başka deyişle ilk demokratik adımların motoru olmuştur. Bu ilk dönemde Türk gazeteleri ve özellikle Jöntürk basını, sanayi ticaret ve tarımda ilerleme kaydedebilmek için gerekli bilgilerin edinilmesi konusunu ısrarla işlemişler, 1860-70 yıllarında, ülkedeki saltçı (totaliter) rejimin bozukluklarını sistematik bir biçimde ortaya koymuşlardır.⁽¹⁵⁶⁾ Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar geçen sürede, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan Meclislerin fikri kurucuları arasında gazeteciler önemli yer sahibidir. Bu dönem gazetecileri, siyasal erkin müdahalesi ile karşılaştıklarında yurt dışına çıkarak faaliyetlerini Avrupa başkentlerinde gazeteler çıkararak sürdürmüşlerdir. Dönemin aydınları yurt içinde ve yurt dışında gazeteler çıkararak, özgür bireyin oluşmasında, ümmet anlayışının dışına çıkarak "Türk Ulusu" anlayışının yerleştirilmesinde önemli katkılar sağlamışlardır. Osmanlı topraklarındaki demokratik akımların ekonomik ve siyasal konjonktür gereği dış baskılar sonucu oluştuğu söylene de, gazetelerin bu çerçevede kamuoyu oluşturarak halktan olumlu tepki görmesi, söz konusu akımların desteklenmesinde bir diğer önemli etmendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ile başlayan Ulusal Mücadele süreci içerisinde, bağımsızlık savaşını destekleyen gazeteler yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün gazeteler aracılığı ile

---

(156) A. D. Jeltyakov, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979), s. 153

sağlanacak kamuoyunun desteğini kazanma arzusu bilinmektedir.

“Anadolu’da örgütlenmeye çalışılan ulusal direniş hareketi konusunda yapılan çalışmaların duyurulması, bunlara katkı ve desteğin sağlanması için gazete yayınlanma işi onun her fırsatta gerçekleştirmeye çalıştığı ve her yönde çalışanları teşvik ettiği bir konuydu. Sivas’ta yayınlanan İrade-i Milliye ve Ankara’da çıkan Hakimiyet-i Milliye bu düşüncenin iki örneğini oluşturur”.⁽¹⁵⁷⁾

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması, Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, hilafeti kaldırarak Osmanlı İmparatorluğu’na fiili olarak son vermesi ve Cumhuriyeti ilan etmesi sonucu batılı anlamda ekonomik, hukuki ve siyasi düzenlemelerin yapılması ve bunların halka anlatılmasında gazeteler çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. *Atatürk dönemi basın rejimi, modern ve teknik basının doğumunu ilk defa sağlamıştır, ki böylece Atatürk ile başlayan Türk düşünce rönesansı gelişip genelleşebilmiştir. Atatürk Devrimleri, Atatürk akılcılığının, yansıdığı bu ilk alandan (basın) bütün öteki alanlara yayılmıştır”.*⁽¹⁵⁸⁾

Atatürk’ün 1938 yılında ölümünden, II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geçen İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı dönemi basın için sıkı bir denetimin hüküm sürdüğü bir süreçtir. Zekeriya Sertel’in anlatımıyla tek millet, tek parti tek şef diye bir polis devleti sistemi kuran İnönü, devrin basını elinde ve emrinde tutmaktadır.⁽¹⁵⁹⁾ Ancak II. Dünya savaşının Amerika Birleşik Devletleri ve yandaşları tarafından kazanılmasını takip eden süreçte dünyanın ABD ve SSCB kutuplu iki cepheye ayrılması, tüm devletleri bu iki cephe etrafında saflaşmaya itmiştir. ABD’nin kendi yanında saflaşacak devletlere ön koşul olarak “demokrasi” unsurunu dayatması, İnönü’nün çok partili sisteme geçişe olanak sağlaması ile sonuçlanmış, Türkiye, ABD güdümlü bir siyasi politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda ABD ile 1940’lardan sonra ekonomik

(157) Alemdar, Korkmaz, Ön. ver. , s. 59.

(158) Oral, Ön. ver. , s. 127.

(159) Kahraman, Ön. ver. , s. 68.

ve askeri alanlarla ilgili olmak üzere, pek çok antlaşma imzalanmıştır.⁽¹⁶⁰⁾

Çok partili dönemin başlangıcı olan 1946 seçimleri, CHP'den ayrılan milletvekillerinin kurduğu Demokrat Parti'nin 456 milletvekilliğinden 64'ünü kazanması ile sonuçlanmıştır. 1950 yılındaki seçimlerini, 487 üyelikten 408'ini alan DP kazanmıştır.⁽¹⁶¹⁾ DP'nin böylesi büyük bir zafere ulaşmasında basının önemli rolü vardır. Dönemin gazetecilerinden İlhami Soysal DP'nin basınla ilişkilerini şöyle anlatmaktadır:

“Basın, CHP iktidarının baskıcı, ceberrut tutumundan bunalmıştı. 1946 yılında DP tek parti diktatörlüğüne alternatif olarak ortaya çıktığında basın büyük bir heves, şevk ve heyecanla destek verdi”.⁽¹⁶²⁾

Basın, Demokrat Parti'yi 1950-60 arasında iktidar yapacak ortamın hazırlanmasında, kamuoyu oluşturmak anlamında önemli bir rol üstlenmiştir. Aynı basın, Demokrat Parti tarafından maddi olarak desteklenen gazeteler dışında, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin oluşmasına da önemli katkılar sağlamıştır. 27 Mayıs Hareketi'nden sonra yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi üyelerinin hemen hepsi, verdikleri demeçlerde, bu eylem için esin ve fikirleri Türk basınından aldıklarını açıklamışlardır.⁽¹⁶³⁾

Çok partili parlamenter rejim, başka deyişle “demokrasi” adına Demokrat Parti'yi destekleyen basın, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini de “demokrasi” adına alkışlamıştır. Bütün gazete ve gazetecileri bağlayıcı bir organ olması bakımından Gazeteciler Sendikası'nın 31 Mayıs 1960 günü yayımlandığı bildiri basınının tavrını açıklayıcı niteliktedir.

“Başını özlediğimiz özgürlüğe kavuşturan, zindandaki arkadaşlarımızı

(160) Emin Değer, *Oltadaki Balık Türkiye* (151) Oİstanbul: Çınar Yayınları, 1993), s. 184.

(161)Metin Öztürk, *Türkiye'de Asker ve İktidar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 47.

(162) Kahraman, *Ön. ver.* , s. 69.

(163) Koloğlu, *Ön. ver.* , s. 83.

azad eden, kapalı gazetelerimizi açan, kahraman Türk ordusuna minnettarız”⁽¹⁶⁴⁾

1960’lı yılların sonuna doğru Türkiye’nin ekonomik durumunun yeniden bozulması, artan terör olayları ve parlamento çerçevesinde hükümetlerin sorunları çözmedeki hataları ve uzlaşmaz tutumları, 12 Mart 1971 yılında ikinci kez ordunun yönetime el koyması ile sonuçlanmıştır. Özellikle Simavi grubunun sahibi olduğu Hürriyet ve Günaydın gazetelerinin dönemin Başbakanı Süleyman Demirel aleyhine, söylentileri haber yaparak oluşturduğu gündem, 12 Mart 1971 müdahalesinin gerekçe olarak öne sürdüğü sebeplerden önemli bir tanesidir.⁽¹⁶⁵⁾

1980 yılına gelindiğinde Türkiye bir kez daha ekonomik dengelerin bozulduğu, terörden hergün ortalama 20 kişinin öldüğü ve sosyal adaletsizliklerin toplumun her kesimini etkilediği bir ortama sürüklenmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi gerçekleşmeden, 1980 yılının 24 Ocak günü, Türkiye’nin ekonomik geleceğinin belirlenmesi açısından çok önemli bir gündür. 24 Ocak 1980 ile Türkiye’de, o güne kadar hakim olan sınırlı liberal ekonomik düzen kurumsallaştırılmış, Türkiye, serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu anlamda, ilk aşamada kağıt satışında, devletin destekleyici tutumu sona ermiştir. 24 Ocak 1980’e kadar kilo başına 30-35 TL’ye ithal edilen ya da mal edilen kağıt, gazetelere 9 TL’den aktarılırken S. Demirel hükümetinin 25 Ocak 1980 itibari ile aldığı kararla 41 TL’den satılmaya başlanmıştır. Bu durumda ani ve büyük para sıkıntısına düşen basın, ancak arkasına alacağı büyük sermaye grupları ile ayakta kalabilecektir.⁽¹⁶⁶⁾ Bu süreç basındaki tekelleşmeyi arttırmış, gazeteler bir çok iş dalında faaliyeti olan iş adamlarının malı olmuşlardır. İyimser yaklaşımlarla, devletin basın üzerindeki maddi desteğinin ortadan kalkması, basının bağımsızlığı açısından olumlu bir kazanım olarak görülebilir. Ancak Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti’nin her

(164) Kahraman, Ön. ver. , s. 83.

(165) Aynı. , s. 163.

(166) Koloğlu, Ön. ver. , s. 86.

evresinde devlet tarafından kredi yoluyla beslenmiş olan basın, devlet desteksiz yapılanma çalışmaları arzulan sonuçları vermemiştir. Promosyon, lotarya gibi etkinliklerle dahi tiraj alamamak, dolayısıyla reklam girdilerini arttıramamak, basını daima devlete bağımlı kılmıştır. 1938 yılından 1980'e kadar geçen süreç içerisinde kağıt sübvansiyonu, 1961 yılında kurulan Basın İlan Kurumu ile reklam-ilan düzenlemesi, PTT, THY gibi kamu iktisadi teşekkül-lerindeki indirimler ile devlet basını desteklerken aynı zamanda kontrol etmiştir. Sadece bu yüzden Cumhuriyetin ilk dönemlerinin gazetecisi, yönetime yakın, onunla iyi geçinmek zorunda olan, bazen milletvekili bazen gazeteci olan kim-selerdir.⁽¹⁶⁷⁾ Bu konuda Friedrich Frey'in araştırması oldukça ilginçtir: "Türk Politik Elitleri" (Turkish Political Elite) adlı araştırmasında, basının işbirliğini sağlamak için devletin başvurduğu yolun, basının büyük kesimini meclise sok-mak olduğunu söyleyen Frey, 1920-1957 arasında Meclis'lerde, meslek ler yönünden yeniden seçilme ortalaması en yüksek kümenin askerler ve gazeteciler olduğunu açıklamaktadır.⁽¹⁶⁸⁾

Netice itibarıyla 24 Ocak 1980 kararları ile umut edilen sınırsız bir serbest piyasa ekonomisi ortamı, basını devlet güdümünden kurtaramamıştır. Devletin basın üzerindeki daha önce anlatılmaya çalışılan destekleyici, dolayısıyla da müdahaleci tutumu 24 Ocak bağlamında ekonomik, 12 Eylül 1980 çerçevesinde de siyasi anlamda yeni bir yapısal kimlik yaratmıştır. Türk Basın Tarihi süresince devlet-basın ilişkisi geleneksel olarak devlet güdümlü olmuş, 1980 sonrası ise ekonomik göstergeler ile bu ilişkinin içeriği değil biçimi değişmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile yeni kapitalist düzene ayak uydurabilen gazeteler büyük sermaye gruplarının desteği sonucunda ayakta kalabilmişlerdir. Dönemin ekonomik paketlerini hazırlayan, daha sonra da 1983 yılındaki seçimleri kazanarak tek başına iktidar olan Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı, Başbakan Turgut Özal'ın "Türkiye'de iki buçuk gazete kalacak" öngörüsü bir anlamda doğrulanmıştır. 1996 Türkiye'sinde mevcut gazete tirajının % 70'i, Doğan ve Bilgin Gruplarının gazetelerine aittir. 1980 sonrası

(167) Topuz, Ön. ver., s. 58.

(168) Çağdaş Gazeteciler Derneği, Basın 80-84 (Ankara: ÇGD Yayınları, 1984), s. 63.

bağımsız olarak ortaya çıkması arzulan basın, ayakta kalabilmek için tekelleşmeye gitmiş ve tekellerin arkasındaki holdinglerin devlet ile ilişkileri yeni bir bağımlılık ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda batılı ülkeler ve Türkiye arasında bir karşılaştırmanın, mevcut durumun anlaşılması açısından faydası olacaktır.

Bütün batılı ülkelerde olduğu gibi basın, toplumsal işlevlerini yerine getirirken devlet kaynaklı politik ve kapitalist düzen kaynaklı ekonomik göstergelerin etkisi altındadır. Ancak Batılı ülkelerdeki tarihsel süreç içerisinde basının ortaya çıkışı demokratik devletlerin ortaya çıkışı ve kapitalist düzene geçiş ile eş zamanlı ve eş güdümlüdür. Bir başka deyişle Batı'daki basın, siyasi ortam ve kapitalist düzen birbirlerinin üretimine yardımcı olmuşlar, birbirlerinin motoru olmuşlardır. Osmanlı'daki ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gibi "tepeden inme" bir yaklaşım görülmemektedir. Kapitalizm Batı'da, kendi sermaye birikimi çerçevesinde Ulusal burjuvazilerini yaratmıştır. Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Batı taklit edilerek, ya da örnek alınarak, asker ve sivil bürokratların güdümünde, siyasi ekonomik, kültürel hayatın yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Halkın iradesi ve isteği sonucu şekillenmemiş böylesi bir toplumsal yapı, başka deyişle halkın bütün etkinliği ile oluşumuna hizmet etmediği ve katılmadığı bir yapının askeri müdahalelerle ve ekonomik olumsuzluklarla çözümler göstermesi doğal karşılanabilir. Batılı ülkelerdeki kurumsal yapıların meydana gelmesi doğal yollarla olduğu için kurumlararası bir bağımsızlıktan söz edilebilir. Ancak Türkiye örneğinde olduğu gibi siyasi yapının ekonomik yapıyı şekillendirmesi, basının bizzat devlet tarafından kredi yollu desteklerle kontrol edilmesi, devletin ve özellikle 1980 sonrası biçimlenen ekonomik yapının basın üzerindeki vesayetini kaldıramamaktadır. Birbirinden bağımsız olmaları gereken üst yapı kurumları birbirleri ile iç içe geçmiş vaziyettedir. Bu kısa durum tespiti, 27 Mart 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinde Türk basınının, tutumunu açıklayıcı niteliktedir. Böylesi ara rejimlerde, potansiyel olarak totaliter yönelimler söz konusu olabilir, demokrasiye hiç geri dönmek üzere ara verilebilir, ama Türk basını tarihsel doğası gereği siyasal erkin çekimi altındadır. Bu yüzden basının "tepeden inme" oluşmuş şekli ile siyasi ve ekonomik erkin etki alanında kalmaması kaçınılmazdır. Türkiye'de basın tarihi boyunca önceki bölümlerde belirtilen işlevler açısından,

görevlerini yerine getirmiştir. Ancak askeri müdahaleler gibi son derece olağanüstü bir yapı arzeden zamanlarda ise müdahalenin oluşmasına ve sonrasına destek veren bir tutum ile kamuoyu oluşturma-yansıtma açısından tarafsız davranmamıştır. Cüneyt Arcayürek 12 Eylül'e Doğru Koşar Adım adlı kitabında basın-gazetecilerin askeri müdahaleler zamanında tutumunu şöyle açıklamaktadır:

“12 Mart darbesi geldiğinde, ordu komutanlarının bu eylemine karşı çıkan kaç kişiydik?”

Sol kesimin yazarlarını bir kenara bırakalım: Çünkü sol kesimde, 12 Mart darbesinin ‘asıl çehresi’ anlaşıldığında karşı çıkacak bütün güçlü kalemler ya hapishanelerdeydi, ya da işkence evlerinde. Sağ kesimdeki yazar çizerler ise darbe gerçekleştiği an ‘şakşakçı’ kesilmişlerdi.

Demokrasinin sağa da sola da yaşam hakkı tanıyan rejim olduğuna inananlarsa, bir ‘avuçtu’. Güçlünün önünde ceketlerinin düğmelerini ilikleyen yayın organlarının yöneticilerinden 12 Mart’a karşı çıkacak bir yazıyı ‘kaçırıp’ yayınlamak olanaksızdı.

‘Güçlü’ diye tanımladığımız Ordu’nun önünde ceketlerinin düğmelerini ilikleyip saygı duruşuna geçenler, 27 Mayıs ihtilalinde de aynı davranışı göstermişlerdi: 26 Mayıs 1960 günü gazete başlıklarını Adnan Menderes’in Eskişehir’deki söyleviyle süsleyip rotatiflerin düğmelerine basanlar, gece yarısından sonra ‘darbe’ haberi gelince, rahat döşeklerinden Bab-ı Ali’ye koşmuşlar, ‘yaşasın Ordu’ manşetleriyle 27 Mayıs sabahını bulmuşlardır.

On iki saat içinde görüp saptadığımız bu ikiyüzlülük 27 Mayıs’tan başlayarak ‘ebediyete akan her on yılda’ iletişim organlarının simgesi, değişmez kuralı olarak yaşayıp gidecekti, 12 Mart’ta da, 12 Eylül’de de... Sanki 12 Mart’a gelişte, 12 Eylül’ün hazırlanışında, iletişim organlarının ‘ufak bir payı’ yokmuşcasına sürecekti”.⁽¹⁶⁹⁾

Cüneyt Arcayürek’in de o tarihlerde çalıştığı bulunduğu Hürriyet Gazetesi’nin 17 Eylül 1980 tarihli (12 Eylül askeri müdahalesinden beş gün

(169) Cüneyt Arcayürek, 12 Eylül’e Doğru Koşar Adım (Ankara-İstanbul: Bilgi Yayınevi,1986), s. 13-14.

sonra) yorumunda askeri müdahaleyi yapan Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in "demokrasiyi kaldırmadık, kurmak için hareket yaptık" beyanatına atfen yazılanlar ilginçtir:

"Dikkat bu söze kulak veriniz. Bu ses bizim sesimiz, bizim güvencemizdir. Gerçek demokratların kükremesi.

O halde tabelacı demokratlara bu ülkede yer yoktur. Duvarları, insanları karalayarak demokrasiyi karalayanlara hayat hakkı kalmamıştır. Ne güzel değil mi?"

Ahmet Altan, Hürriyet gazetesindeki 12 Eylül 1988 tarihli köşe yazısında ise aşağıdaki yorumu yapmaktadır:

"Gazete sütunlarına baktığınız zaman, necip Türk basınının 'asker sivil bürokratların' yanında zırh gibi durduğunu, oklarını sivil politikacılara çevirdiğini göreceksiniz. En ilerici diye hangi gazeteyi belliyorsanız, onun sayfalarını karıştırın... Bakın bakalım, generaller hakkında ne övgüler bulacaksınız... Türk basını, asker ve sivil bürokrasinin kurduğu hegemonyanın organik bir uzantısı olmuştur, bizim ülkemizde... Asker ve sivil bürokrasinin belirlediği resmi ideolojiden bir adım öteye geçememiştir.

(...)

Vaktiyle cuntacı generallerin propagandasana yapmaya koşan kalemler de, hergün ilerencilik adı altında bürokrasinin yardımına koşuyor... Ve milleti aldatıyorlar... 'Biz generallerle, bürokratların paralı askerleriyiz' diyemedikleri için, 'halkımızı kurtarmak için mücadele ediyoruz' diyorlar.

7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile 6 Ocak 1996 tarihinde Marmaris'te yapılan söyleyişide (bkz. Ek:1), Sayın Evren askeri müdahalenin planlanma aşamasında ve sonrasında basının tutumu hakkında ne düşündükleri sorusuna şu cevabı vermiştir:

"(...) harekate karar verdikten sonra, karşımıza çıkacak bir çok güçler olabilirdi. Bunların bize en çok zarar verecek kısmı basın değil, basından çok

biz sendikalardan, işçi hareketlerinden çekindik. Basını kontrol altında tutmak kolay. Neden? Çünkü sıkıyönetim ilan edecektik, bütün Türkiye’de... Sıkıyönetim ilan edilince, basına her türlü tedbiri alma yetkisi o sıkıyönetim komutanlarında olacağı için, bundan pek tedirgin değildik. Onun için basının da bizi destekleyeceğini kuvvetle tahmin ediyorduk, çünkü basın da mevcut idarenin, yönetimin gittikçe iş yapamaz duruma geldiğini her gün ifade ediyordu gazetelerinde... Hatta bize davetiye çıkarıyorlardı bir çok yazarlar. Onun için onlardan pek karşılık geleceğini ümit etmedik. Nitekim de öyle oldu, arkasından bizi desteklediler.”

BÖLÜM 2 YÖNTEM VE TEKNİKLER

Gazetelerin, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi öncesi ve sonrası tutumunu ortaya çıkartmaya yönelik araştırma, gazete tarama modeline dayanmaktadır.

2.1. ÖRNEKLEMİN SEÇİMİ

Araştırma sırasında 5 Eylül - 19 Eylül 1980 tarihleri arasında yayınlanan Milliyet ve Hürriyet gazeteleri incelenmiş, bununla beraber 1995'e kadar 12 Eylül 1980'in yıldönümlerinde, bu iki gazetede 12 Eylül haberleri araştırılmıştır. Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin tercih edilme sebepleri olarak dönemin en çok satan gazeteleri olmaları, yaygın kitlesel görüşlere hitap etmeleri başka anlatımla söylem açısından uç noktalarda olmamaları gösterilebilir.

2.2. VERİLERİN TOPLANMASI

Milliyet ve Hürriyet gazeteleri taranırken, **Manşet** ve **Terör olayları** o günün olay kurgusunu ortaya çıkarma açısından, **Başyazı**, **Köşe Yazıları** ise mevcut olayların yorumunu ortaya çıkarması açısından ele alınmıştır. Başyazarların ve Köşe Yazarlarının kimlikleri açık şekilde yazılsa da amaçlanan; kişilerin, isimlerin üzerine gitmek değil genel olarak bir olay kurgusu ortaya çıkartmaktır.

Araştırmanın genel yapısı ikiye ayrılabilir:

1. 12 Eylül askeri müdahalesi öncesi.
2. 12 Eylül askeri müdahalesi sonrası.

12 Eylül askeri müdahalesi öncesi; gazetelerin, başyazarların, köşe yazarlarının **Siyasilerin beceriksizliği üzerine..Siyasi çözümsüzlük üzerine..** yazdıkları yazılar incelenmiştir.

12 Eylül askeri müdahalesi sonrası ise; gazetelerin,

başyazarların, köşe yazarlarının, **Müdahalenin kaçınılmazlığı**
Müdahaleye olumlu yaklaşımlar.. başlıkları altında topladığımız yazıları
taranmıştır. Bunun yanısıra müdahale sonrası, 12 Eylül'ün yıldönümlerinde iki
gazetede ki, müdahaleyi konu alan tüm yazılar incelenmiştir. .

Terör olayları ile ilgili haberlerin Milliyet Gazetesi ile büyük paralellik
göstermesi sonucu, Hürriyet Gazetesi'nin aynı konudaki haberleri dikkate
alınmamıştır.

BÖLÜM 3 BULGULAR VE YORUM

3.1 5 EYLÜL-19 EYLÜL ARASINDA YAYINLANAN MİLLİYET VE HÜRRİYET GAZETELERİNİN, MANŞET (BAŞHABER), MANŞET SPOTLARI VE TERÖR HABERLERİ

5 Eylül 1980 Cuma MİLLİYET

Manşet: Oylama Bugün

Spot: 226 kırmızı oy çıkarsa Dışişleri Bakanı Erkmen görevinden istifa edecek.

Demirel: "Gensoru nedeniyle hükümetin güvenoyu istemesi mümkün değildir".

Terör olayları: Adana ve Eskişehir'deki saldırılarda 4 kişi öldürüldü. Konya Cezaevi'ni basanlar 7 siyasal mahkumu kaçırdılar.

---

6 Eylül 1980 Cumartesi MİLLİYET

Manşet: Erkmen düşürüldü.

Üstspot: Dışişleri Bakanı'na 231 güvensizlik oyu verildi.

Altspot: 206 CHP'li, 19 MSP'li, 1 TBP'li ve 5 bağımsız güvensizlik oyu verdi. Feyzioğlu ile AP'li divan üyesi Recep Özel önergeye red oyu verdi.

Terör olayları: Tuzla'da fabrika basan 4 terörist muhasebe müdürünü öldürdü.

Nusaybin Belediye Meclisi'nin CHP'li üyesi Hasip Mungan silahlı bir saldırıda öldürüldü.

7 Eylül 1980 Pazar MİLLİYET

Manşet: Demirel: "CHP Erbakan'ın arkasına düştü".

Üstpot: Erkmn, "Kırgın değilim, ancak gensorunun hükümetçe göğüsleneceği kanaatindeydim".

Terör olayları: sayfa 8

Eskişehir ve Keşan'da iki kişi öldürüldü.

---

8 Eylül 1980 Pazartesi MİLLİYET

Manşet: Savcılık MSP'nin Konya Mitingi için soruşturma açtı.

Üstpot: MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk: "İstiklal Marşı söylenirken ne slogan atılmıştır, ne kimse oturmuştur".

Terör olayları: Ankara'da sağcı bir genç öldürüldü.

Hekimhan savcısının evi bombalandı.

---

9 Eylül 1980 Salı MİLLİYET

Manşet: 31 CHP'li, merkez yönetimini eleştiren bildiri yayınladı.

Üstpot: CHP'deki sol kanat parlamenterler, CHP'nin kendi içinde demokrasinin işlerliğini kaldırdığını ileri sürdüler.

Terör olayları: Bursa, Samsun ve Fatsa'da 4 kişi öldürüldü.

---

10 Eylül 1980 Çarşamba

Manşet: 80 işçi greve hazır.

Üstpot: 28 işyerinde uygulanan grev ertelemelerinin süresi gelecek ay

doluyor.

Terör olayları: Ankara'da bombalar patladı.

Eskişehir'de taranan kahvede 1kişi öldü, 9 kişi de yaralandı.

Ankara'da bir otomobil içinde kurşunlanmış, kimliği belirlenemeyen bir erkek cesedi bulundu. İstanbul'da bir kahveci kimlikleri saptanamayan kişilerce öldürüldü.

---

11 Eylül 1980 Perşembe MİLLİYET

Manşet: CHP Ortak Grubu'nda büyük kavga çıktı.

Üstspot: CHP'nin kuruluş yıldönümü ile ilgili hazırlanan bildiri grubu karıştırdı.

Terör olayları: Siirt'te bir çuvala yerleştirilen bomba patladı, 5 kişi yaşamını yitirdi.

Mersin'de sinema bilet kuyruğunda bekleyenlere ateş açıldı. 4 kişi öldü.

Eskişehir'de kahve tarandı, olayda 1 kişi öldü, bir kişi de ağır yaralandı.

Ankara'da bir evi basan teröristler 2 kişiyi öldürdüler.

İstanbul, Malatya ve Gaziantep'te de 3 kişi öldürüldü.

---

12 Eylül 1980 Cuma MİLLİYET

Manşet: İstanbul'da 100 yere bombalı pankart asıldı.

Üstspot: Bombaların imhası sırasında 4 polis yaralandı.

Bafra'da 1 ilkokul Müdürü öldürüldü.

12 Eylül 1980 Cuma (sonraki yıldırım baskı)

Manşet: Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu.

Üstspot: Parlamento ve hükümet feshedildi.

Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi.

Altspot: Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) 1, 2 ve 3 numaralı bildirimleri

---

13 Eylül 1980 Cumartesi MİLLİYET

Manşet: Evren: Yeni yönetime herkes yardımcı olmalı.

Üstspotlar: *Yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar muvakkat bir zaman için yasama ve yürütme yetkileri, Evren'in başkanlığında Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarıyla Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacak.

* AP, CHP, MSP ve MHP liderleri şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Silahlı Kuvvetler'in koruma ve gözetiminde belirli yerlerde, ikamete tabi tutulmuşlardır, durum müsait olunca serbest bırakılacaklardır.

* Faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin, yeniden hazırlanacak Anayasa'daki düzenlemeler ve yeni Seçim ve Partiler Kanunu'na göre zamanı ve koşulları ilan edilecek, seçimlerden yeterince önce faaliyete geçmesine izin verilecektir.

---

14 Eylül 1980

Manşet: ABD ve Almanya yardımı sürdürecektir

Üstspot: İhracat ve ithalat işlemlerinde eski uygulamalar sürecektir.

Bugün başlığı altında Milliyet'in görüşü:

---

15 Eylül 1980

Manşet: 4 Parti Lideri'nin durumu iyi.

Üstspot: Gelibolu'da güvence altındaki Demirel ve Ecevit ile konuştuk.

16 Eylül 1980

Manşet: 50 binden fazla işçi dün işbaşı yaptı.

Üstspot: 100 binin üzerinde işçi için alınan ve ertelenen grev kararları da fiilen ortadan kalktı.

---

18 Eylül 1980

Manşet: MGK bugün yemin edecek.

Üstspot: Devlet Başkanı Evren'in basın toplantısı dış dünyada olumlu yankılar yaptı.

---

19 Eylül 1980 Cuma

Manşet: Milli Güvenlik Konseyi and içti.

---

5 Eylül 1980 Cuma HÜRRİYET

Manşet: Erkmen için karar günü

Üstspot: Gensoru oylaması bugün

---

6 Eylül 1980

Manşet: Erkmen düşürüldü.

Üstspot: CHP-MSP işbirliği ile Dışişleri Bakanı aleyhinde 231 oy çıktı. AP ve MHP oylamaya katılmadı.

---

7 Eylül 1980

Manşet: Demirel " Bu CHP'ye ülke teslim edilmez".

Üstspot: Hükümetin güvenoyu isteyip istemeyeceği önümüzdeki haftanın şartlarına bağlı.

8 Eylül 1980

Manşet: Velisinin ilgilenmediği öğrenci okuldan atılacak.

Üstspot: Çocuğu öğrenci olan anne babalar dikkat!

---

9 Eylül 1980

Manşet: Usandık

Üstspot: Batı'da çok önemli haber olmazsa liderler ekrana gelmiyor.

Bizim TV'de haberlerden çok liderler yer alıyor.

---

10 Eylül 1980

Manşet: Yedek Subaylık için 5 yıl sonraya gün veriliyor.

Üstspot: 100 bin genç eli kolu bağlı bekliyor.

---

11 Eylül 1980

Manşet: CHP'de küfürlü yumruklu kavga çıktı.

Üstspot: Demokratik sol tartışması ortak grupta kıyamet kopardı.

---

12 Eylül 1980

Manşet: Anarşiye çocuklar alet ediliyor.

Üstspot: Gözaltına alınanların yarıdan fazlası 15-20 yaşında.

---

13 Eylül 1980

Manşet: Atatürk yolunda devam.

Üstspot: Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyi'nde.

Altspot: Orgeneral Evren demokrasinin sağlam temellere oturtulacağını, anayasa, seçim ve partiler yasalarının değiştirileceğini, seçime gidileceğini açıkladı.

---

14 Eylül 1980

Manşet: Türkeş'e saat 13'e kadar mühlet verildi.

Üstspot: Milli Güvenlik Konseyi'nin 13 Numaralı Bildirisi.

* İstanbul'da parti tabelaları indirildi.

* Eski parlamenterler konuştu: Yeni yönetim hayırlı olsun. Mustafa Üstündağ, Nahit Menteşe, Necati Gültekin, Fehmi Cumalioğlu'nun (Parti'lerin Genel Sekreterleri ve ileri gelenleri) müdahale hakkında verdikleri olumlu demeçler.

---

15 Eylül 1980

Manşet: Demirel ve Ecevit ile konuştuk

Üstspot: Demirel ve Ecevit burada kalıyor.

Bugün yeni bir gündür başlıklı yazıda Hürriyet'in görüşü

(..) Hainlerin, küstah ve kabadayılının demokrasiyi yozlaştıran tüm güçlerin hepsi geriye itildi.

(..) Atatürk'ün demokrasiye inanan evlatları haykırıyor. Ne Mutlu Türküm Diyene...

---

16 Eylül 1980

Manşet: Müsteşarlara bakan yetkisi verildi.

Üstspot: Orgeneral Evren bugün saat 10'da basın toplantısı yapacak.

17 Eylül 1980

Manşet: Demokrasiyi kaldırmadık... Kurmak için hareket yaptık.

Üstspot: Evren: Bu hareket tarih kitaplarındaki darbe değildir.

---

18 Eylül 1980

Manşet: Vergi reformu kısa zamanda çıkacak.

Üstspot: Asgari ücret vergi dışı kalıyor.

---

19 Eylül 1980

Manşet: And içtiler.

Üstspot: TBMM Şeref Salonu'nda büyük tören yapıldı.

3.1.1. SİYASİLERİN BECERİKSİZLİĞİ ÜSTÜNE VE SİYASİ ÇÖZÜMSÜZLÜK ÜSTÜNE ÇIKAN BAŞYAZILAR VE KÖŞE YAZILARI (5 EYLÜL-12 EYLÜL 1980 arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet)

6 EYLÜL MİLLİYET

Açı adlı köşesinde Mümtaz Soysal - 2. sayfa -

(..) Cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilebilirse, çarkın yeniden işlemeye başladığı, küçük de olsa bazı sorunların çözülebileceği konusunda herkese biraz güven gelebilir. Ama, bunu beceremeyen bir kadro “ister iktidar-da, ister muhalefette olsun” sanıldığı kadar “vazgeçilmez değildir.”

9 EYLÜL MİLLİYET

Açı isimli köşesinde Mümtaz Soysal - 2. sayfa -
CHP'yi konu alan yazısında..

(..) İç çekişmelerle oyalanan bir parti (..) Ulusal savunma kavramında ve diplomaside açık secik çizgiler tutturamamış bir parti (..)

Şeytanın gör dediği isimli köşesinde Çetin Altan - 5. sayfa -

Türkiye'nin politika dünyası, bataklığa yuvarlanmış delilerin, kıyıya çıkmaya çalışmak yerine, kurtulmak için birbirinin gırtlığına sarılmasına benzer kara bir güldürüye döndü. (..) Düğüm düğüm üstüne kilitlemiş bir çıkmazlar politikasıyla gidilecek seçimin sonuçları da düğümleri çözecekken büsbütün arttırabilir.

Geriye dönük kısıtlı bir Filipin demokrasisinin miyadı dolmuşsa, yeni bir evreye geçmeden, düğümleri çözme olanağı bulunamayacaktır çünkü... Bu yeni evre, yeni liderlerle başlayacak bir evre olabilir. Bunlar yine de iyimser öngörülerdir.

Kötümser öngörülerin ise ülkenin ikiye çatlamasına kadar yolu vardır. Bir toplumu kênine dar gelen giysiler içinde uzun zaman tutamazsınız.

11 EYLÜL MİLLİYET

Politika Kazanı isimli köşesinde Örsan Öymen - 6.sayfa -
(Yıllık izin duyurusu yaptığı yazısı)

(..) Hükümetin yayları gevşiyor, bakanları teker teker kabine dışına çıkıyor. MSP'nin şeriatçıları endazeyi kaçırıyor. CHP tabanından gelen sesler üst yönetimin bir kulağından girip öteki kulağından çıkıyor. (Kendisi de izine çıkıyor, bunun için okurdan izin istiyor)

Açı isimli köşesinde Mümtaz Soysal - 2. sayfa -

(Adalet Partisi için yazdığı bir yazı)

(..) Bugünkü Adalet Partisi öyle bir parti ki, tek adamın peşine düşmüş (Başbakan Süleyman Demirel'in), onun "politika" diye uyguladığı bir tutumun peşinden sürüklenip duruyor. (..) Halk yığınlarının partisi olma iddiasında, örgütünün çok yerinde halkın sırtından geçinen, onun sıkıntıları pahasına palazlanan fırsatçılar türemiş, partizanlığın meyvalarını onlar topluyor(..)

Şeytanın gör dediği isimli köşesinde Çetin Altan - 5. sayfa -

(..) Demokrasi yürüyecekse ancak gerçek demokrasiye benzeme koşuluyla yürüyebilir. Yoksa geriye dönük Filipin tipi demokrasisinin miyadı dolmakta ve denizin sonu gelmektedir.

Yeni yetkilerle merkezi otoritenin güçlenmesine değil, yeni özgürlüklerle yeni dengelerin kurulmasına gereksinimi var Türkiye'nin...

5 EYLÜL HÜRRİYET

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi - 3. sayfa -

(..) Ölenler kimsenin umurunda değildir. Çünkü memleketin başbakanı anarşi ve teröre karşı ciddi bir çare bulmakla değil; ciddi bir çare arayan kişi rolü yapmakla vakit geçirmektedir.

(..) Muhalefet ise, kendi varlığının sebebi haline gelmiş politikalarla dahi ters düşecek kadar tutarsızlık içinde debelenip durmaktadır. (..) Ülkenin hergün biraz daha artan bir hızla elden çıkıyor olması dahi, onun değil (Başbakan Süleyman Demirel) bizim derdimizdir.

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(Siyaset ciddi bir iştir diyerek) Ama bizdeki gibi ciddiyetten nasibini

almamış insanların elinde cıvır, sularır ve bu hale gelir.

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(..) (Politikacılara seslenerek) ve de Ankara'da hala birbirinizi yemeye devam ediniz.

Metin Toker'in Not Defterinden isimli köşesinde Metin Toker.

(..) Türkiye'nin bir kaç adam elinde tam bir "deliler evi" haline gelmiş bulunduğunu söyleyenler haksız mı?

12 Eylül askeri müdahalesine kadar geçen bir hafta süre içinde, köşe yazarlarının siyasetçileri konu alan tüm yazılarında siyasilere olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Siyasetçilerin "sanıldığı kadar vazgeçilmez olmadıkları" savlanmış (bu önermenin karşı tezinin ne olacağı, başka deyişle seçimle işbaşına gelmiş olan siyasetçilerden 'vazgeçilirse' onların yerine kimlerin geçeceği merak konusudur), halkın sırtından geçinen fırsatçılar oldukları, ciddiyetsizlik içinde siyaseti sulandırdıkları ve ülkeyi "deliler evi"ne çevirdikleri iddia edilmiştir. Bir hafta boyunca siyasileri konu alan hiç bir yazıda, siyasetçilere olumlu yaklaşan, becerikli siyasetçilere öykünerek sorunların çözümünün gene siyasi kadrolar tarafından bulunacağını belirten hiç bir ifadeye rastlanmamıştır. Siyasi çözümsüzlük devamlı şekilde işlenmiş, çözüme yönelik demokratik sistem içi arayışlara hiç yer verilmemiştir. Esasen, siyasi kimliklerin onarılmaz boyutta hataları olabilir, ancak "denizin sonu geldi" türünden, demokratik yanlışların demokratik yollarla çözülmeyeceğini çağrıştıran "Filipin tipi demokrasinin sonu geldi" gibi yaklaşımlar da söz konusu hataları daha da onarılmaz kılmaktadır. Böylesi olumsuz, çözümsüz, yılgın bir tablo çizildiğinde de toplum, anti-demokratik yollarla gerçekleştirilen bir müdahaleyi kolaylıkla kabullenebilmekte, demokratik sistem dışı çözüm deneyimleri rahatlıkla meşru bir zemine oturabilmektedir.

3.1.2. MÜDAHALEYE OLUMLU YAKLAŞIMLAR (12 EYLÜL-19 Eylül 1980 arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet)

13 EYLÜL MİLLİYET

Mercek isimli köşesinde Refik Erduran - 2. sayfa -

Başka ülkelerde yönetim olağanüstü bir yoldan el değiştirirken genellikle kan akar. Bizde ise 12 Eylül 1980, yıllardır kansız geçen ilk gün oldu.

15 EYLÜL MİLLİYET

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(..) Konsey'in Başkanı Orgeneral Evren'in Devlet Başkanlığı görevini de üstlenmesi gerekirdi. Nitekim çok yerinde bir kararla, Org. Evren'in Devlet Başkanlığı'nı üstlendiği açıklanmıştır.

(..) Olağanüstü bir çabayla ve sınırsız fedakarlığı göze alarak 12 Eylül Harekatı'na karar veren Konsey üyelerinin önündeki gündem insanı yıldırabilecek kadar güçlüdür. Dünyadaki pek az kurulun (MGK) böylesine ağır ve hepsi de aynı derecede önemli işi, bir arada ve çabuk biçimde bitirmek zorunda olduğu görülmüştür.

(..) (Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi kastedilerek) demokrasiyi rayına oturtmayı amaçlayan 12 Eylül sistemine, devletin yarınını düşünerek yardımcı olsunlar.

Haberiniz var mı? isimli köşesinde Yılmaz Çetiner - 7.sayfa -

(..) öncelikle akan kanın durdurulması, yaraları sarıp çabuk iyileşebilmek için ve iç savaşın engellenmesi için, başka çare kalmayınca Silahlı Kuvvetler Kumanda zinciri içinde duruma el koydular.

(..) Silahlı kuvvetlerin Türkiye kalesi tam bu buhranlar içinde çökmek üzereyken onu kurtarma ve kollama görevini yerine getirdiğini görüyoruz.

16 EYLÜL MİLLİYET

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(..) Evet... Türkiye'de parlamento kapatıldı, anayasa lağvedildi, parti çalışmaları durduruldu... Ancak amaç geçmişte olduğu gibi yine bunların

çalışmasını sağlamaktır. Hem de eski aksaklıkları giderilmiş bir biçimde.

Mercek isimli köşesinde Refik Erduran - 2. sayfa -

(Basında çıkan yazıları özetleyerek)

(..)

1. Müdahale koltuk hırsı için yapılmamıştır.

2. Gereken düzetmelerin yapılmasından sonra parlamenter düzene dönüşeceği vaadi içtendir, güvenilirdir. (..)

18 EYLÜL MİLLİYET

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(devletin devamlılığının iç ve dış konularda korunacağı söylenerek)..

Farklı olan, devletin kendine gelmiş olmasıdır.

19 EYLÜL MİLLİYET

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(..) Atatürk Cumhuriyeti'nin geleneğinde demokrasi, vazgeçilmez bir parça halindedir. Silahlı Kuvvetlerin son otuz yıl içinde görülen üç müdahalesi de demokrasiyi rayına oturtmak için yapılmıştır.

(..) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hareketi, gerek amaçları gerek biçimi itibarıyla, bir askeri darbe değil, devletin bizzat kendisine sahip çıkma hareketidir.

Burhan Felek - 2. sayfa -

(Anayasa, Seçim ve Partiler Kanunu'nda yapılması düşünülen değişikliklere atfen)

(..) Bunlar iki gün veya iki ay içinde yapılabilecek şeyler değildir. Onun için Güvenlik Konseyi'ne:

- Ne zaman idareyi sivillere bırakacaksınız? suali çok erken ve mevsimsizdir.

13 EYLÜL 1980 HÜRRİYET

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi - 3. sayfa -

(..) Altı aya yakın zamandan beri Cumhurbaşkanı seçimini dahi

başarıyla gerçekleştirememiş bir parlamentonun, çözüm yerine problem üreten bir parlamentonun, ulusumuza ayakbağı olmaksızın yerini çözümler üretecek organlara bırakmasının en azından daha umut verici olduğunu kabul ediyorlar mı?

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(Atatürk'ün gençliğe hitabı ile Evren'in müdahale sonrası konuşmasında ülkenin durumunu tasvir eden sözleri arasında paralellikler kuruyor.)

6. sayfada haber analizi şeklinde bir yorum..

Türk Silahlı Kuvvetleri ilk uyarısını 20 yıl önce yapmıştı. (27 Mayıs 1960)

İkinci uyarı 11 yıl sonra geldi. (12 Mart 1971)

15 EYLÜL HÜRRIYET

Bugün yeni bir gündür, başlığı altında Hürriyet'in görüşü.

(..) Hainlerin, küstah ve kabadayılardan, demokrasiyi yozlaştıran tüm güçlerin hepsi geriye itildi.

(..) Atatürk'ün demokrasiye inanan evlatları haykırıyor. Ne Mutlu Türküm Diyene (..)

Pazar/tesi isimli köşesinde Çetin Emeç - sayfa 5 -

(..) Demokrasiyi hasta yatağından kaldırıp ayağa dikmek görevi, şimdi ordunun omuzlarında.

17 EYLÜL HÜRRIYET

Hürriyet Gazetesi'nin yorumu

"Dikkat bu söze kulak veriniz (...) Bu ses bizim sesimiz, bizim güvencemizdir. Gerçek demokratların kükremesi.

O halde tabelacı demokratlara bu ülkede yer yoktur. Duvarları, insanları karalayarak demokrasiyi karalayanlara hayat hakkı kalmamıştır. Ne güzel değil mi?"

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi - 3. sayfa -

(..) Bugünkü görüntüye bakarak söylemek gerekirse Türkiye tam bir onarım yönetimi altına girmiş bulunmaktadır.

Müdahale sonrası Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin tutumu tartışmasız biçimde müdahaleyi olumlayan, destekleyen bir yöndedir. Yıllar sonra ilk defa bir günün (12 Eylül) terör olayı olmadan, kansız geçtiği yazılmış, yeni yönetimin olağanüstü bir çaba ve fedakarlıkla bir onarım yönetimi kurduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra müdahalenin koltuk hırsı için yapılmadığı, müdahaleden sadece 5 gün sonra iddia edilmiştir. Milliyet Gazetesi, 19 Eylül'deki başyazısında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hareketi, gerek amaçları, gerek biçimi itibarıyla bir askeri darbe değildir yargısına varmıştır. Hürriyet Gazetesi -kim oldukları belli olmayan- hainlerin, küstah ve kabadayılarının, demokrasiyi yozlaştıran tüm güçlerin hepsi geriye itildi şeklinde bir yorum getirmiştir. Sözkonusu hain, küstah ve kabadayılarının, 12 Eylül'den bir hafta önceki veriler değerlendirildiğinde siyasetçiler ve teröristler oldukları varsayılabilir.

Amacını aşar şekilde değerlendirilebilecek olumlu yaklaşımlar, "ne zaman idareyi sivillere bırakacaksınız suali çok erken ve mevsimsizdir" gibi cümlelerle kendini göstermektedir.

3.1.3. MÜDAHALENİN KAÇINILMAZLIĞI (12 EYLÜL-19 Eylül 1980 arası yayınlanan Milliyet ve Hürriyet)

13 EYLÜL MİLLİYET

Mercek isimli köşesinde Refik Erduran - 2. sayfa -

(..) Basında böyle günlerde sıralanması adet olmuş pek çok laf görebilirsiniz şimdi. En çok da şunu okuyacaksınız.

- Nasıl dediğim çıkmadı mı? Ben biliyordum, bekliyordum, falan.

Görünen köy kılavuz istemediğine göre kehanet sayılmaz o türden yazılar yazmış olmak (..)

18 EYLÜL MİLLİYET

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(..) Can ve mal güvenliğinin varlığı tartışılır hale gelmişti. Toplumun ve devletin her kesimini yıpratın bölünmenin nerede duracağı kestirilemiyordu (..) Sonuçta, 12 Eylül öncesine gelinmiş, olan olmuş ve Türk demokrasisi, dönüşü olmayan noktayı ne yazık ki geçmiştir.

12 Eylül 1980 öncesi dönem, sözü edilen diğer müdahaleler gibi (bkz. 1.3.2.) basının genel bir beklenti içinde olduğu bir dönemdir. Ülkede sorunların olması ve bu sorunların demokratik hal yolları ile çözümüne duyulan inançsızlık, antidemokratik bir hal yolu gerçekleştiğinde "görünen köy kılavuz istemez" şeklinde kendini gösterebilmektedir. Demokratik sorunların çözüm yolu antidemokratik yapılarda aranabilir tezi meşrulaştırılmaktadır.

3.2. 1981-1995 TARİHLERİ ARASINDA 12 EYLÜL GÜNLERİ MİLLİYET VE HÜRRIYET GAZETELERİNDE MÜDAHALE İLE İLGİLİ YAZILAR

1981 12 Eylül MİLLİYET

Manşet: Sağol Mehmetçik...

Bugün başlığı altında Mehmet Barlas'ın görüşü:

En yüksek rütbeli komutanından, en kıdemsiz erine kadar, TSK'ya şükranlarımız sonsuzdur.

(..) Aradan bir yıl geçmiştir. Devlet kurtarılmıştır. (..)

1983 12 Eylül Milliyet

12 Eylül'ün üçüncü yılı

6 Kasım seçimleri ile MGK görevini bitirecek.

Manşet: Karma ekonomi politikası sürecek.

Üstspot: MDP'nin ayrıntılı programı ve seçim bildirgesinin esasları açıklandı.

Bugün başlığı altında Mehmet Barlas'ın görüşü:

"12 Eylül", geri dönülmez gibi görünen bir noktada duruma müdahale etmiş ve Türkiye'yi kurtarmıştır.

(..) Ancak unutmayalım ki, "12 Eylül" bir askeri müdahaledir. Ne yazık ki, 11 Eylül 1980 günü, toplumun sivil siyasal kurumları bir araya gelip asgari müştereklerini saptayamamışlardır. Bu yüzdendir ki görev, toplumun asker kesimine kalmıştır(..)

1984 12 Eylül Milliyet

Üstspot: 27 Aralık 1979, Evren Korutürk'e,

Üstmanşet: “Bu mektubu radyoya değil, size getirdik, takdir sizin”.

Altspot: Korutürk, 5 komutana,

Altmanşet: “Müdahale için hazırlıksınız, ama engelsem çekilirsiniz”.

Bugün başlığı altında Mehmet Barlas’ın görüşü:

“12 Eylül” Türkiye’yi kurtarmıştır. (..) Bütün askeri müdahaleler 12 Eylül gibi olmayabilir, bunu unutmayalım.

1985 12 Eylül Milliyet

Manşet: Patronlar dikkat çekti.

Üstspot: * Kocatopçu: Türk sanayine zarar verene ithalat durdurulmalı. Sanayicinin korunmasına özen göstermenin zamanı geldi.

* Soyer: Aksayan ekonomik politika değiştirilmeli. Liranın düşüşü engellenmeli. Kötü gelir dağılımına çare bulunmalı.

Bugün başlığı altında Mehmet Barlas’ın görüşü:

(..) En istenmemesi gereken çözüm askeri müdahale olmalıdır... Ama galiba başka yol kalmamıştı ki,

(..) Neticede “12 Eylül” hedefine ulaşıp, başarı kazandığı için, demokrasiye dönebildik.

1986 12 Eylül Milliyet

Manşet: Teröristte kurşun çıktı.

Üstspot: Sinegog olayından sonra otopside ortaya çıkanşaşırtıcı sonuç.

Sürmanşet: Politika cıvıl cıvıl. Demirel Samsun’da. İnönü Gaziantep’te. Özal Burdur’da.

Bugün başlığı altında Başyazar Mehmet Barlas'ın görüşü:

(..) 12 Eylül'de Türkiye'de sadece bir iç savaş tehlikesi önlenmedi.

Türkiye demokrasiyi yaşatma kararı ile müdahale eden, belki de son komuta kadrosunu tanıma fırsatını buldu.

1987 12 Eylül Milliyet

Manşet: Evren'e sert eleştiri

Üstspot: Cumhurbaşkanı Seçim Yasası'nı onayladı.

Altspot: İnönü ve Demirel'den açıklamalar

Bugün başlığı altında **Milliyet'in görüşü:**

(Mehmet Barlas Gazete'den ayrılmış)

Sayfa 10

12 Eylül'ün 7. yıldönümü nedeniyle poliste izinler kalktı.

24 saatlik alarm.

12 Eylül bakanları ne yapıyor?

1989 12 Eylül Milliyet

Manşet: İşte cezaevlerimiz.

Üstspot: Milliyet tutuklu ve hükümlülerin dünyasını araladı.

Uysa da uymasa da isimli köşesinde Necati Doğru - sayfa 5 -

(..) 12 Eylül alkışlarla çıkageldi. Ülke iç savaşın eteğinde ve çatışmalar ortalığı kan gölüne dönüştürme eğilimi gösterdiği için milletin her kesiminden alkış aldı.

(15'e yakın büyüklü küçüklü başlık çerçevesinde, müdahaleden bu yana ekonomiden, tarıma kadar meydana gelmiş olumsuzlukları saydıktan sonra N. Doğru devam ediyor.)

(..) 12 Eylül'den çıkan bir ders de var. O da askeri darbelerin çözüm

olmadığı. Aksine çözümleri daha da güçleştirdiği...

Siyaset Günlüğü isimli köşesinde Derya Sazak - sayfa 8 -

(Demirel'in söyleyişi sırasında söylediklerine atfen)

(..) Dünyanın hangi köşesinde eşkiyayı izlemedi diye parlamento kapatılmıştır? Olacak şey mi?

(..) 12 Eylül'ler olmasın diyoruz.

Köşe isimli köşesinde Mehmet Ali Birand - sayfa 9 -

(Artık askeri darbe istemiyoruz diyerek)

(..) Bugün Türkiye'nin büyük bir bölümü derin bir oh çekmiş ve askerinin müdahalesini alkışla karşılamıştı.

12 Eylül öncesinde ordu, bir yandan terörle mücadeleye karşı kendinden beklenen işlevi yapamadığı gibi iktidara el konulacak günü beklemeye başladı.

(..) Şimdi sıra bizlerde. Politikacısı, bürokrati, düşünürü, bilimadamı, gazetecisiyle hepimizde... Siyasal sıkışmalarda nasıl çözüm bulabileceğimizi, sorunları parlamento içinde nasıl halledeceğimizi ispat etmek zorundayız.

Eğer askeri müdahalesiz yaşamak istiyorsak, üzerimize düşen görevi hakkıyla yapmamız gerekir.

1990 12 Eylül Milliyet

Manşet: Kolera alarmı.

Üstspot: Hıfzıssıhha olağanüstü toplandı. Halka klor dağıtıldı.

Bugün isimli köşesinde Başyazar Altan Öymen

(..) 12 Eylül partileri kapatma kararıyla Türk siyaset hayatının bunca yıllık birikimini bir anda saf dışı bırakmıştır.

(..) 12 Eylül rejimi, partileri kapatma kararıyla sadece onları değil, siyasal hayatımızın gelişme yollarını da kapatmıştır.

1991 12 Eylül Milliyet

Manşet: İnönü de hesap soracak.

Üstspot: SHP Liderinden Milliyet'e ilginç açıklamalar.

1992 12 Eylül Milliyet

Manşet: Üç koyduk, bir alamadık.

Altspot: Başbakan Demirel Özal'ın Kuzey Irak politikasını eleştirdi.

Ankara Kulisi isimli köşesinde Orhan Tokatlı - sayfa 7 -

(..) Türk siyasi yaşamıyla ilgili hemen hemen tüm görüşlerinde yanılığa düşen 12 Eylül yöneticilerinin partileri kapatma kararını açıklarken öngördükleri parti sayısı konusunda da aynı hatayı tekrarladıklarına inanılıyor.

1993 12 Eylül Milliyet

Manşet: SHP'de zafer Karayalçın'ın.

Altspot: İlk turda 559 oy alan Murat Karayalçın SHP'nin yeni lideri oldu.

1994 12 Eylül Milliyet

Manşet: Bu yollar daha çok can alır.

Üstspot: Milliyet, okullar açılırken bir kez daha uyarıyor.

Haber- röportaj:

Evren 12 Eylül'ün yıldönümünde açıkladı: Sol bölünmesin diye İnönü'yü veto ettim.

Haber-inceleme:

Ne idiler, ne oldular?

Darbeden sonra generaller.

Dünyada bugün isimli köşesinde Ali Sirmen

(..) Kısacası 12 Eylül ülkenin tüm kurumlarını allak bullak ederken, her türlü müdahaleyi yasaklayarak, politik ekolojik dengeyi bozmuştur.

1995 12 Eylül Milliyet

Manşet: Baykal'dan Çiller'e.

Altspot: CHP liderinden ilk demeç Milliyet'e, ilk çağrı Çiller'e. "Husumeti kaldıralım. Birbirimizi kıskanmayalım".

Haber-röportaj:

Evren: 12 Eylül'ü övenleri arıyorum. Tek tek bulacağım, kitap yapacağım.

Haber-inceleme: sayfa 12

"12 Eylül'ler olmasın"

5 komutanın yönetime el koymasının ardından 15 yıl geçti. Askeri müdahale ile toplumun tüm kesimleri sarsıldı. 12 Eylül'ün yarattığı siyasi erezyondan en az politik liderler etkilendi. (S. Demirel, A. Türkeş, B. Ecevit, N. Erbakan kastediliyor).

1981 12 Eylül HÜRRIYET

Manşet: Dünü unutmadan yarınlar varacağız.

Üstspotlar: 12 Eylül'ün 1. Yıldönümü. Çok değil bir yıl geçti üstünden... Acıları, korkuları unutmadık. Yaşadığımız o korkunç günleri şimdi bir kabus gibi

anıyoruz. Ve şimdi yaraları sara sara, acıları dağlaya dağlaya, el ele, kol kola, koşa koşa mutlu günlere gidiyoruz.

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi - 3. sayfa -

(..) 1- Milli birliği korumak.

2- Anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek.

3- Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak.

4- Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak.

5- Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işlerli kılmak.

6- Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek şeklinde ifade etmişti. (Evren'in 12 Eylül'ün amaçları olarak sıraladığı yukarıdaki maddelere gönderme yapan Ekşi devam ediyor) Bu altı amacın ilk beşinin 1 yıl gibi kısa bir sürede büyük bir başarı ile gerçekleştiği her makul insanın kabul edebileceği bir husustur. (Altıncı ibarenin de yaşama geçmesi) 12 Eylül'ü tarihin saygı ile kaydettiği, unutulmaz olaylar arasına alacaktır.

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(..) 11 Eylül'ü tekrar yaşamak ister misiniz?

(..) İşin sonu gelmişti.

(..) Herkes insaf ile elini vicdanına koyup 11 Eylül gününü düşünmeli ve kendine şu soruyu sormalıdır. O günü bir daha yaşamak ister miyim? Aklını kaybetmeyen, ruh hastası olmayan kimsenin intihar edebileceğini düşünebiliyor musunuz? O halde bu sorunun cevabı asla "evet" olamaz.

1982 12 Eylül Hürriyet

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi - 3. sayfa -

(..) Mevcut yönetimin "Mili Birliği korumak" bahsindeki titizlik ve başarısını teslim etmemek mümkün değildir.

(..) Ama sosyal barış ile ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı

bir rejim doğrultusunda atılan adımlar beklenen kadar gönül doyurucu değildir.

1983 12 Eylül Hürriyet

Manşet: MDP KİT'leri elden çıkarmaya planlıyor.

1984 12 Eylül Hürriyet

Sürmanşet: O günleri unutmayalım.

Altspot: Acılar korkular ve dehşet; tam 4 yıl geride kaldı.

Ankara'dan isimli köşesinde Mehmet Ali Kışlalı.

(Evren'in Meclis'i açış konuşmasına atfen)

(..) Siyasal ortamdaki gerginlik ve hırçınlık hiç bir şey kazandırmıyor.

Demokratik parlamenter sistemin tıkanmasına, felce uğramasına yol açıyor. Bu hiç bir zaman unutulmamalıdır...Türk Silahlı Kuvvetleri artık yönetime el koymaktan başka çarenin bulunmadığı ortamlarla karşı karşıya bırakılmamalıdır.

Evren'in bu değerlendirmesini paylaşmamak mümkün mü?

(..) 12 Eylül müdahalesinin tarih kitaplarında yazılan "darbe" olmadığını belirten Evren, "bu hareket demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için" yapılmıştır derken haksız mı?

1985 12 Eylül Hürriyet

Manşet: İlk aşı Evren'den

Altspot: Bebeklerimiz için seferberiz.

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(Pulur'un 12 Eylül öncesini sorguladığı yazısı).. 1 Kasım 1979'dan 12 Eylül 1980'e kadar parlamentoya 284 kanun tasarısı ve 144 kanun teklifi veril-

diği, bu tasarılarından ancak 38'inin kanunlaştığı, bunlardan 31'inin de bakanlık bütçesi ile ilgili olduğu, terör ve anarşiyeye karşı önlem getirecek hiç bir kanunun da çıkmadığı yalandır yalan!..

1986 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Evren imzalı gizli emir.

Üstspot: 12 Eylül'ün 6. yıldönümünde tarihi bir belgeyi açıklıyoruz.

Altspot: 12 Eylül'ün "bayrak" hareketına ilişkin gizli emrin dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in imzasıyla 2 ay önce Silahlı Kuvvetler'in ilgili kademelerine iletildiği ortaya çıktı.

Olaylar ve İnsanlar isimli köşesinde Hasan Pulur - 5. sayfa -

(..) 12 Eylül 1980 sabahı "Allah bizi kurtardı" diyenler bu sabah, "Ne var, ne olmuştu, o gün bir şeyler mi olmuştu?" derlerse hiç şaşırılmayacağız, sakın sizde şaşırmayın.

Alışacağız bunlara, alışacaksınız onlara...

Lakin bir şeyi asla unutmayacağız; o da en değerli hürriyetin insanın yaşama hürriyeti olduğunu...

Politika'da isimli köşesinde Coşkun Kırca

(müdahale öncesinin bütün olumsuz koşullarına tek tek değindikten sonra) .. bu kadar büyük bir buhranın içine düşmüş bir memleket, hürriyetlere hiç bir kayıtlama getirilmeden acaba nasıl istikrara kavuşabilmiştir? Bunun tek misali gösterilemez. De Gaulle bile, 1961'de Cezayir'deki generaller isyan edince, Anayasa'nın verdiği hakkı kullanarak, devletin bütün yetkilerini kendi üzerinde toplamış, isyanı bastırabilmek için özel mahkemeler dahi kurmuştu.

(..) Sayın Cindoruk doğru söylemiş: "TBMM'nin ve iktidarların yanlış yaptıklarına veya yaptıkları işin Türkiye'yi felakete götüreceğine karar verecek bir organa ihtiyaç var. Her demokraside bu organ, millettir. Bizde ordu bu noktaya getirilmiştir. Bir siyasi iktidarın Türkiye'yi diktaya, karanlık ufuklara götürüp götürmeyeceğine karar verecek kurum ordu olursa, orada ihtilal meşrulaşır.

Siyaset hayatı içinde rejimlerin aşması gereken buhranlar vardır. Bir rejimin sağlamlığı kriz aşma dönemlerinde kendini gösterir”...

1987 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Zam yok diyemem.

Üstspot: Çifte maaştan sonra, Maliye Bakanı'ndan imalı müjde!

10. sayfada

Avrupa'da 12 Eylül (karşıt) gösterileri.

1988 12 Eylül Hürriyet

Sürmanşet: Özal MİT'i ele alıyor.

Bir günün hikayesi isimli köşesinde Ahmet Altan

Gazete koleksiyonlarına baktığınız zaman, necip Türk basınının, “asker-sivil bürokratlar”ın yanında zırh gibi durduğunu, okların sivil politikacılara çevirdiğini göreceksiniz.

En ilerici diye hangi gazeteyi belliyorsanız, onun sayfalarını karıştırın... Bakın bakalım generaller hakkında ne övgüler bulacaksınız...

Türk Basını asker ve sivil bürokrasinin kurduğu hegemonyanın “organik bir uzantısı” olmuştur bizim ülkemizde... Asker ve sivil bürokrasinin belirlediği resmi ideolojiden bir adım öteye geçememiştir.

(..) Vaktiyle cuntacı generallerin propagandasını yapmaya koşan kalemler de, bugün ilerencilik adı altında bürokrasinin yardımına koşuyor... Ve milleti aldatıyorlar... “Biz generallerle, bürokratların paralı askerleriyiz” diyemedikleri için, “halkımızı kurtarmak için mücadele ediyoruz” diyorlar.

Onların halkı yok... Onların paşaları var yalnızca...

1989 12 Eylül Hürriyet

Manşet: 24 saat diken üstündeyiz.

Üstspot: 12 Eylül'ün arifesi bombalı eylemlerle geçti.

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi

(..) Evren... 9 Kasım günü görevden ayrılacak. Böylece 12 Eylül 1980 günü açılan sayfa, 9 yılı aşkın bir süre sonunda hem hukuken hem de fiilen kapanmış olacak.

Bu aşamada geriye dönüp bakınca, görünen bazı gerçekleri atırmak zorunluluğu doğuyor.

Önce 12 Eylül hareketine gerek var mıydı, yok muydu sorusuna yanıt bulmak gerek.

Bizim inancımıza göre halkın yani sokaktaki insanların "12 Eylül'e gerek yoktu" demeleri doğrudur. Çünkü bu insanlar, ister demokratik rejimde, ister başka koşullar altında kendilerine düşeni her zaman en iyi şekilde yaparlar. Yani "sokağa çıkma" deyince çıkmazlar, "üç kişinin bir arada yürümesi yasak" dense uyarlar. Kısaca işleyen sistemin bozulması onların kusuru değildir. O nedenle bu insanların "12 Eylül'e ne gerek vardı" demeleri normaldir.

Hatta şu anda hapishanelerde yatan eli kanlı teröristler dahi, 12 Eylül'den sonra karşılaştıkları ağır muameleler ve işkenceler nedeniyle seslerini yükseltip "Suç işledikse cezamızı da suç işlediğimiz dönemin kurallarına göre çekmemiz gerekirdi. Oysa bize 12 Eylül'le başlayan dönemin acımasız kuralları uygulandı. Bu bir haksızlıktır." diyebilirler. Doğrusu şu ki, soyut hukuk açısından bakınca haklılar.

Buna karşılık "12 Eylül'e gerek yoktu" cümlesini kullanmaya hiç hakkı olmayanlar 12 Eylül'den önceki dönemin siyasi liderleridir.

(..) Hem 12 Eylül yağcılarının, hem de 12 Eylül'e bizdeki bilgilere göre yeşil ışık yakan Demirel'in bu konuyu tartışmamaları gerekir. Hele 12 Eylül dönemi hiç sesini çıkarmayan,..."12 Eylül'le ve onu yapanlarla hiç bir meselesi olmadığını" söyleyen S. Demirel, bu konuda herhangi bir şey söyleme hakkına sahip olan insanların ancak sonuncusu olabilir.

1990 12 Eylül Hürriyet

Manşet: ABD'nin umudu Özal'dı.

Üstspot: Büyükelçi Spain: Özal'ın askerlerin hükümetinde görev istemesi sağlıklıdır.

Haber-röportaj: "Bence 12 Eylül amacına ulaştı" diyen Evren Hürriyet'e konuştu.

"Keşke müdahaleye gerek kalmasaydı".

Ankara'dan isimli köşesinde Ertuğrul Özkök - sayfa 25 -

(..) Bugün 12 Eylül askeri hareketinin 10. yılı ve biz, toplum olarak 1960'tan bu yana, ilk defa bir on yılı darbe korkusu yaşamadan tamamladık.

(12 Eylül hareketini ilk defa otobüste gidirken radyodan duyduğuna ve ilk tepkisinin "Oh hayatım kurtuldu" olduğuna dikka çekerek devam ediyor).. Hayatı boyunca demokrasiye inanmış kimliğim bu ilk duygumu anında utanca çevirdi. Çok utandım. Ama ne yapayım ki, olayı öğrendiğim zaman bunu hissettim.

(..) İşte ruhumuzda yaşadığımız çelişki yüzünden, 12 Eylül yaşadığımız askeri darbelerin belki de en trajik olanıydı. İtiraf edelim, utansak da, hicap duysak da, açık veya içten toplumun büyük çoğunluğu bu darbeyi destekledi.

(..) 27 Mayıs 1960'ta, mahkemelerde süründürdüğümüz, bugün bize hiç bir şey ifade etmeyen suçlamalarla darağacına gönderdiğimiz insanları, devlet töreni ile yeniden hatırlamaya hazırlanıyoruz.

(..) Toplum kendi haline bırakıldığı, demokrasi kendi kurallarını hakim kıldığı zamanlarda, yıllar sonra bizi acılara boğacak böyle geri dönülmez yanılgılar çok aza iniyor. Belki de tek hafifletici nedenimiz bu.

Ama bu hafifletici neden de, demokrasiye sahip çıkma, onu yaşatma konusundaki beceriksizliğimiz, güçsüzlüğümüz altında ezilip gidiyor.

1991 12 Eylül Hürriyet

Manşet: İki Kürt liderle anlaşma

Altspot: Türkiye ilaç ve yiyecek yardımı yapacak.Barzani ve Talabani de PKK'yı bölgelerinde barındırmayacak.

1992 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Demirel için kırmızı alarm.

Üstspot: Terör örgütlerinin hücre evlerinde ele geçirilen suikast planlarından sonra, Başbakan Demirel'e bir haftadır olağanüstü sıkı güvenlik tedbirleri uygulanmaya başlandı.

Günün Yazısı isimli köşesinde Oktay Ekşi

(..) Sizin bu satırları okuduğunuz güne rastlayan 12 Eylül'ün üzerinden demek tam 12 yıl geçmiş. Türkiye'yi içine düştüğü anarşi ve terör ortamından kurtarmak gerekçesi ile askerlerin yönetime el koydukları günden söz ediyoruz.

(..) 12 Eylül yönetiminin uyguladığı katı ve acımasız metotlara rağmen can güvenliğimiz sağlanmış, çünkü terör örgütlerinin beli -maalesef- işte o metotlar sayesinde kurtulabilmişti.

(..) Her fırsatta şikayetçi olduğumuz 12 Eylül Hukuku'nun en büyük anıtı olan 1982 Anayasası, kılına helal gelemeden aynen korunuyor ve uygulanıyor.

1993 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Bravo SHP'ye

Üstspot: Unutulmayacak demokratik bir kurultay yapan SHP, Karayalçın'ı başkanlığa seçti. Bu sonuçtan sonra Karayalçın, İnönü, Gürkan, Çakmur ve Yarman el ele tutuşarak partililere teşekkür etti.

1994 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Türk Çakal'ı yakalandı.

Üstspot: Karataş Fransa'da tutuklu.

Altspot: Yasadışı Dev-Sol örgütünü kuran ve tüm kanlı eylemlerinin tek sorumlusu olan Dursun Karataş, firarından 5 yıl sonra Fransa'da ele geçirildi.

1995 12 Eylül Hürriyet

Manşet: Güvenoyuna gitmeyeceğim

Üstspot: Kurultay sonuçlarını evinde Hürriyet yazarları ile birlikte bekleyen ve saat 02.40'ta CHP Genel Başkanı seçildiği müjdesi alan Deniz Baykal, 4 saat süren söyleyişide ilginç açıklamalar yaptı.

Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde 12 Eylül'ün 1983'e kadar olan yıldönümlerinde müdahaleye karşı olumlu tavır devam etmektedir. 1984'e kadar, müdahalenin devleti kurtardığı, yaraları sardığı, popülist ve hamasi yorumlarla "koşa oynaya, gülü güle" mutlu yarınlara doğru koştuğumuz tasvir edilmiştir. 1983 yılında seçimlerin yapılması, Anavatan Partisi'nin tek başına iktidar olması, dolayısıyla sivil yapının ilk örneklerini vermesi müdahaleye olumlu yaklaşımları, genel olumlu hava korunmakla birlikte, ılımlı ve tarafsız yaklaşımlara döndürmeye başlamıştır. 1985 yılında ilk defa "en istenmemesi gerekenin askeri çözüm olduğu"na dair yorumlara rastlanmaktadır. 1989 yılı olumlu ve ılımlı yaklaşımların kesin olarak son bulduğu yıldır. İlk defa askeri müdahale yerine "darbe" kelimesi talaffuz edilmiştir. Askeri müdahalelerin çözüm olmadığı, aksine çözümsüzlük ürettikleri yazılmıştır. 12 Eylül'lerin olmaması bütün gazetecilerin ortak temennisi haline gelmiştir. Kuşkusuz bu görüşe katılmamak olanaksızdır. Ancak bir doğru ya vardır, ya da yoktur. O gün doğru olanın bugün yanlış olması, sadece söz konusu olgunun sorunu değil o sorunu yorumlayan içinde geçerli olmalıdır. 1989 yılı aynı zamanda 12 Eylül askeri hareketini gerçekleştiren bir numaralı isim Kenan Evren'in, 7. Cumhurbaşkanlığı görevini, 6 Kasım'da, 8. Cumhurbaşkanı merhum Turgut

Özal'a devredeceği yıldır. 1990'lı yıllar ise eleştiri boyutlarının sınırsız ölçülerde arttığı bir dönemdir. 12 Eylül döneminin Milli Güvenlik Kurulu, generallerin "askeri cunta" şeklinde değerlendirildiği bir kurul olarak tasvir edilmektedir. 12 Eylül rejiminin genel olarak bütün icraatlarında son derece başarısız olduğu, siyasal yaşam ile ilgili hemen hemen tüm görüşlerinde yanıldığı, örneğin partileri kapayarak sadece partilerin değil, siyasal hayatımızın da gelişme yollarını tıkadığı konu edilmiştir.

BÖLÜM 4 ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. ÖZET

Türkiye’de basının Batı’daki gibi, ne ekonomik, ne de siyasi düzen sonucu doğmamasının, “halk adına, devleti sorgulama” özelliğinin toplumda yeterli desteği ve inandırıcılığı sağlayamaması gibi yapısal bir soruna yol açtığı söylenebilir. Halkın talebi ile değil devletin lütfu ile oluşmuş bir basının devlet erkinden bağımsız hareket etmesi kendi içinde zorluklar yaratabilmektedir. Bu noktadan hareketle, birey olarak tek tek demokrat olduklarını iddia edebilecek gazeteciler, antidemokratik hallerde dahi, o dönemin siyasi gücünün çekim alanına girebilmekte, mevcut siyasi oluşumu destekleyebilmekte ve meşrulaştırmaya katkıda bulunabilmektedirler.

Bu sorun bağlamında, bu çalışmada Türkiye’de demokrasiye ara verilen dönemlerde, başka deyişle ara rejimlerde Türk basının rolünün ve tutumunun araştırılması amaçlanmıştır. Diğer bir deyişle demokrasiye öykünen aydın kesimlerin demokrat olma yolundaki tutumlarının, antidemokratik - olağanüstü hallerde nasıl bir şekil aldığına küçük bir kesiti ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu amacı gerçekleştirmek için 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi döneminde 5 Eylül- 19 Eylül tarihlerinde yayınlanan Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin baş sayfaları, başyazıları, köşe yazıları taranarak incelenmiştir. Ayrıca 1980’den 1996’ya kadar geçen 15 yıl içinde de müdahalenin yıldönümü ile ilgili yazılar da incelenerek 1980 yılındaki tutumlarla karşılaştırma yapılmıştır.

Bu çalışmanın ilham kaynağı, ülkemizin sağlıklı demokratik bir yapıya kavuşması ve bu yapıyı oluşturmada tüm kesimlerin, özellikle de “aydın” olması beklenen gazetecilerin, üstüne düşeni yapması temennisidir. Demokrasinin bütün kurumları ile sağlıklı bir işleyişe sahip olması, bu ülkenin hakettiği toplumsal refahı oluşturacak en önemli etmendir.

4.2. SONUÇ

5 Eylül-19 Eylül tarihleri arasında incelenen, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri sonuç olarak diğer askeri müdahaleler gibi (27 Mayıs 1960 - 12 Mart 1971), siyasi çözümsüzlük üzerine ürettikleri tablo ile müdahaleyi davet eden bir tutum sergilemişlerdir. Müdahalelerin toplum tarafından olumlu bir şekilde karşılanması, müdahale öncesi şartların kötülüğüne bağlanabileceği gibi basının sürekli siyasi çözümsüzlük üzerine yazarak toplumu müdahaleye hazırlama yönünde önemli katkısı yadsınamaz. Demokratik yapı bütün zaaflarına rağmen işler haldeyken, “demokrasi” adına askeri müdahale yapılmış ve bu durum basının iki büyük ve önemli gazetesinde olumlu karşılanmıştır.

Ancak, askeri müdahalenin siyasal bir güç olarak etkisini kaybettiği yıllarda, özellikle de, müdahaleyi gerçekleştiren 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in görevini teslim ettikten sonraki dönemde, basında ilk yıllarında son derece olumlu karşılıklar bulmuş olan müdahale, yine aynı basında ağır suçlamalara, olumsuz yaklaşımlara maruz kalmıştır. 13 Eylül 1993 yılında Rauf Tamer, köşesinde şöyle yazıyor: *“Kabadayılık damarımız, 12 Eylül çekilip gittikten sonra kabardı. Arkasından epey atıp tuttuk.Hatta orduya hakaret ederek, demokratlığımızı ispatladık. Bu ucuz kahramanlıkları hepiniz biliyorsunuz, tekrarlamaya gerek yok”*. Gazetelerin bu tutumu Kenan Evren’in de ilgisini çekmiş ve 12 Eylül 1980 günü Milliyet gazetesi’ne şu beyanatı vermiştir: *“12 Eylül’ü övenleri arıyorum. Tek, tek bulacağım, kitap yapacağım”* Bu beyanat üzerine Bekir Coşkun’un ertesi günü 13 Eylül 1995 günü Hürriyet Gazetesi’nde yazdıkları daha da ilginçtir: *“(..) Dünkü gazetelerde vardı. Evren Marmaris karargahında ‘12 Eylül’ü övenleri arıyorum. Neler yazmışlar, tek tek çıkartıyorum. Onları bir kitapta toplayacağım, herkes görsün...’ diyor. Haklı... Bunlar deñlenirse ikiyüzlülüğün kitabı olur. Evren’i kurtarıcı olarak sunanlar, askerlerin demokrasiyi kurtardıklarını savunanlar, generallerin faziletlerini sıralayanlar... Evren ve arkadaşları üniformalı iken, yalakalık yapıp, emekli oldukları gün yerden yere vurmaya başlayanların sayısı az değil”*.

Sonuçta 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin basın tarafından davet edildiği, müdahale sırasında ve hemen sonrasında olumlu destek bulduğu, ancak etkisinin sona ermesiyle ve yerini sivil otoriteye terk etmesiyle birlikte, aynı basının olumsuz tepkileriyle karşılaştığı saptanmıştır.

4.3. ÖNERİLER

Siyasilerin ve yönetimlere müdahale etmiş askerlerin başarısızlıklarının sürekli gündemde tutulduğu bir ülkede, gazetecilerin de özeleştiri anlamında çıkarabileceği dersler olmalıdır. Bu çalışma, bütün kurumlar gibi basının da hataları olabileceği üzerine yapılacak çalışmalara kaynak olabilir. Kurumların hatalarını kabul ederek onlardan ders çıkarabilmesi, sistemin sağlıklı olarak işleminin en büyük güvencesidir.

Bu bağlamda basının, demokrasiyi kesintiye uğratan diğer müdahale dönemleriyle ilgili tutumlarının da araştırılması, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi öncesinde basında yer alan, sivil yönetime, siyasilere, parlamentoya ve demokratik siyasal çözümlere ilişkin olumsuz değerlendirmelerin gelişme sürecinin nedenleriyle birlikte incelenmesi kanımızca yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Metin , Veli Özdemir, Sina Taha ve Ali Tartanoğlu (Der.). Basın Güncesi. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1994.

Akşit, Niyazi. Padişahlarla Osmanlı Tarihi. Dilek Yayınevi, 1979.

Alemdar, Korkmaz ve İrfan Erdoğan. Popüler Kültür ve İletişim. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.

Alemdar, Korkmaz. İletişim ve Tarih. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.

Alemdar, Zeynep. Oyunun Kuralı. Basında Özdenetim. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.

Arcayürek, Cüneyt. 12 Eylül'e Doğru. Koşar Adım. Ankara, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

Avcı, Nabi. Kitle Kültürü Enformatik Cehalet. İlaveli Üçüncü Baskı, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.

Avcioğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni (Dün - Bugün - Yarın). I. ve II. Cilt Dördüncü Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Balle, Francis. Médias et Société. Sixième Edition. Paris: Montchrestien, 1992.

Budd, Richard W. ve Brent Ruben. Beyond Media. New Approaches to Mass Communication. Second Printing. New Brunswick-London: Transaction Publishers, 1991.

Cayrol, Roland. Les Médias. Paris: Presses Universitaires de France, 1991.

Cem, İsmail. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. 6. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.

Cemal, Hasan. Tank Sesiyle Uyanmak. 12 Eylül Günlüğü. 2. Basım. Ankara-İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

Cemal, Hasan. Demokrasi Korkusu. 12 Eylül Günlüğü. 2. Basım. Ankara-İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

Charon, Jean-Marie (Der.). Medya Dünyası. Çeviren: Oya Tatlıpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Chomsky, Noam. Demokrasi. Gerçek ve Hayal. Çeviren: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.

Chomsky, Noam. Medya Gerçeği. Çeviren: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993.

Çağdaş Gazeteciler Derneği. Basın 80-84. Ankara: ÇGD Yayınları, 1984.

Değer, M. Emin. Oltadaki Balık Türkiye. Üçüncü Basım. İstanbul: Çınar Yayınları, 1993.

DeFleur, Melvin L. ve Sandra Ball-Rokeach. Theories of Mass Communication. Fifth Edition. New York-London: Longman, 1989.

Denis, Everette ve Melvin L. Defleur. Understanding Mass Communication. Second Edition. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985.

Downing, John, Anabelle Sreberny-Mohammadi ve Ali Mohammadi. Questioning the Media. A Critical Introduction. New Bury Park-London-New Delhi: Sage Publication, 1990.

Drucker, Peter F. Kapitalizm Sonrası Toplum. Çeviren: Zülfü Dicleli. İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları, 1993.

Duverger, Maurice. Siyasal Rejimler. Cep Üniversitesi Yeni Yüzyıl Kitaplığı Serisi. Çeviren: Teoman Tunçdoğan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Dye, Thomas R., Harmon Zeigler ve S. Robert Lichter. American Politics in the Media Age. Fourth Edition. California: Brooks-Cole Publishing Company, 1992.

Erdoğan, İrfan. Uluslararası İletişim. Dünyanın Çarpık Düzeni. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

Evren, Kenan. Kenan Evren'in Anıları. I. ve II. Cilt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.

Fiske, John. İletişim Çalışmalarına Giriş. Çeviren: Süleyman İrvan. Ankara: Bilim Sanat Yayınları/Ark, 1996.

Gaillard, Philippe. Gazetecilik. Cep Üniversitesi Yeni Yüzyıl Kitaplığı Serisi. Çeviren: Mehmet Selami Şakiroğlu. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Graber, Doris A. Mass Media and American Politics. Fourth Edition. CQ. Press, 1993.

Gurwitch, Micheal ve James Curran (Editors). Mass Media and Society. London-New York-Melbourne-Auckland: Edward Arnold, 1991.

Hale, William. Türkiye'de Ordu ve Siyaset. 1789'dan Günümüze. Çeviren: Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 1996.

İhtilaller ve Darbeler Tarihi. Çeviren: Sabiha Bozbağlı. 3. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.

İnuğur, M. Nuri. Basın ve Yayın Tarihi. 3. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1993.

Jeltyakov, A. D. Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın. (1729-1908). Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.

Kahraman, Ahmet, Cici Basının Sefalet ve Rezaletleri. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1996.

Kaya, A. Raşit. Kitle İletişim Sistemleri. Ankara: Teori Yayınları, 1985.

Kaya, A. Raşit, Korkmaz Alemdar. Kitle İletişimine Temel Yaklaşımlar. Ankara: Savaş Yayınları, 1983.

Kayalı, Kurtuluş. Ordu ve Siyaset. 27 Mayıs - 12 Mart. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Keane, John. Medya ve Demokrasi. Çeviren: Haluk Şahin. 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Küçük, Mehmet (Der.). Medya, İktidar ve İdeoloji. Çeviren: Mehmet Küçük. Ankara: Ark Yayınevi, 1994.

Koloğlu, Orhan. Türkiye'de Basın. Osmanlı'dan Günümüze. Cep Üniversitesi Serisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Labarre, Albert. Kitabın Tarihi. Cep Üniversitesi Yeni Yüzyıl Kitaplığı Serisi. Çeviren: Galip Üstün. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Mc Bride, Sean. Birçok Ses Tek Bir Dünya. Çeviren: Ertuğrul Özkök. Ankara: Türkiye Milli Komisyonu, 1993.

Mc Quail, Denis. Mass Communication Theory. An Introduction. Second Edition. London-Newburry Park-Beverly Hills-New Delhi: Sage Publication, 1991.

Nebiler, Halil. Medyanın Ekonomi Politiği. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.

Oral, Fuat Süreyya. Türk Basın Tarihi. Ankara: Doğuş Matbaacılık ve Ticaret, 1968.

Oskay, Ünsal. İletişimin ABC'si. 2. Basım. İstanbul: Simavi Yayınları, 1994.

Otan, Ümit. Babitelli. İzmir: İzmir Kitaplığı, 1995.

Öktem, Niyazi. Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları. 2. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1995.

Özkök, Ertuğrul. Kitlelerin Çözölüşü. İletişim Kuramları Açısından. Ankara: Tan Yayınları, 1985.

Öztürk, Metin. Türkiye'de Asker ve İktidar. Cep Üniversitesi Yeni Yüzyıl Kitaplığı Serisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Parla, Taha. Türkiye'nin Siyasal Rejimi. Demokrasi, Anayasalar, Partiler. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.

Pirenne, Henri. Ortaçağ Kentleri. Kökenleri ve Ticaretin Canlanması. Çeviren: Şadan Karadeniz. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Price, Vincent. Public Opinion. Newburry Park-London-Beverly Hills-New Delhi. Sage Publications, 1992.

Rigel, Nurdoğan. Kağıt Kaplanlar. Gazetecilik Düşüncesi ve Meslek İlkeleri. İstanbul: Der Yayınları, 1993.

Sander, Oral. Siyasi Tarih. İlkçağlardan 1918'e. 4. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

Schramm, Wilbur ve Ronald F. Roberts (Eds.). The Process and Effects of Mass Communication. Fourth Printing. Urbana-Chicago-London: University of Ilionis Press, 1977.

Severin, Werner J. ve James W. Tankard. İletişim Kuramları. Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları. Çeviren: Ali Atıf Bir, Serdar Sever. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Kibele Sanat Merkezi, 1994.

Sfez, Lucien. Dictionnaire Critique de la Communication. Cilt 1 ve 2. Paris: Presses Universitaires de France, 1993.

Şapolyo, Enver Benhan. Türk Gazeteciliği Tarihi. Her Yönüyle Basın. Ankara: Güven Matbaası, 1971.

Tanilli, Server. Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? 7. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Tekin, Cengiz (Der.). İnsan İletişiminin Boyutları. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı, Eğitim Araştırma ve Bilimsel Yayınlar Dizisi, No:3. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1988.

Tokgöz, Oya. Temel Gazetecilik. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Tokgöz, Oya. İletişim ve Toplum Sorunları. UNESCO/ Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları. Ankara: Olgaç Matbaası, 1983.

Topuz, Hıfzı (Koordinatör). Basında Tekelleşmeler. İstanbul: Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırma Vakfı ve İletişim Araştırmaları Derneği Ortak Yayını, 1989.

Turam, Emir. Medyanın Siyasi Hayata Etkileri. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1994.

Türk Basınında Demokrasi 1990. (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1991).

Usluata, Ayseli. İletişim. Cep Üniversitesi Yeni Yüzyıl Kitaplığı Serisi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Wright, Charles R. Mass Communication. A Sociological Perspective. New York: New Random House, 1986.

Yiğenoğlu, Çetin. Metelikten Medyaya. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996.

Yüksel, A. Haluk. ve Uğur Demiray. Basının Toplumsal İletişimdeki İşlevleri. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Araştırma ve Bilimsel Yayınlar Dizisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1988.

Zaller, John R. The Nature and Origins of Mass Communication. New York: Cambridge University Press, 1992.

Zıllıoğlu, Merih İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

EK 7. CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN İLE SÖYLEYİŞİ

6 Ocak 1996 Marmaris

- Askeri müdahaleyi planlarken elbette size karşı gelebilecek bir takım grupları da hesaba katmıştınız. Basını nerede gördünüz? Size destek mi yoksa köstek mi olacaktı?

Kenan Evren : Elbette bu harekate karar vermeden evvel aramızda çok düşündük. Yani kuvvet komutanları, ordu komutanları ve kolordu komutanları ile çok düşündük. Yapalım mı, yapmayalım mı diye? Çünkü karşımıza çıkacak bir çok güçler olabilirdi. Bunların en çok bize zarar verecek kısmı basın değil, basından çok biz sendikalardan, işçi hareketlerinden çekiniyorduk. Basını kontrol altında tutmak kolay. Neden? Çünkü sıkıyönetim ilan edecektik, bütün Türkiye’de. Sıkıyönetim ilan edince, basına her türlü tedbiri alma yetkisi o sıkıyönetim komutanlarında olacağı için, bundan pek tedirgin değildik. Ve basınında bizi destekleyeceğini kuvvetle tahmin ediyorduk, çünkü basın da mevcut idarenin, yönetimin gittikçe iş yapamaz duruma geldiğini hergün ifade ediyorlardı gazetelerinde. Hatta bize davetiye çıkarıyordu bir çok yazarlar. Onun için onlardan pek etki, karşılık geleceğini tahmin etmedik. Nitekim de öyle oldu. Arkasından bizi desteklediler.

- O günlerde size alkış tutan bütün basın kuruluşları, bütün yazarlar, bugün demokrasi havarisi kesilip “her türlü sorun parlamento çatısı altında çözümlenmelidir” diyorlar. Sizin müdahale gerekçeniz; o günkü siyasi kadroların hiç bir soruna çözüm getiremedikleri, cumhurbaşkanını aylar boyu seçemedikleri, yani kısaca çözümü çözümsüzlükte aradıkları idi. Bugün ise Türkiye’nin sorunları 1980 ile mukayese edildiğinde kat be kat fazlaşmış durumda. O günden bu güne parlamentonun saygınlığını ne kadar yitirdiği hepimizin malûmu. O halde bugün her türlü sorunun parlamentoda çözülebileceğine inanan basın 13 Eylül 1980 günü neden sizleri göklere çıkardı. Burada bütün gazeteler, gazeteciler kollektif bir paradoksu yaşamıyorlar mı?

Kenan Evren : Tabi bu soruyu sen daha ziyade basın mensuplarına sorsan daha doğru olurdu, ama ben onlar namına cevap verecek durumda değilim. Ama benim düşüncem şu: 80 öncesinde Türkiye’de büyük bir anarşi dönemi yaşanıyordu. Ekonomik sıkıntılar bir tarafa asıl Türkiye’yi sarsan ve bölünmeye doğru sürükleyen Türkiye’nin her tarafında, moyen şehirlerde değil hemen hemen bütün bölgelerinde devam eden bir sağ sol çatışmasıydı. Bundan dolayı da günde aşağı yukarı, bazen 25, bazen 30, bazen 15 yani ortalama 15 ile 20 arasında vatandaş hergün hayatını kaybediyordu. Buna çare bulamıyordu parlamento ve mevcut hükümetler. İki defa hükümet değişti, (biliyorsunuz) ikisi de buna bir çare bulamadı. Çare bulunması için Milli Güvenlik Kurulu’nda ve Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantıları’nda her türlü teklif yapılıyordu, askeri kanat tarafından. Sıkıyönetim kanunlarında yapılması gereken değişiklikler öne sürülüyor, fakat bir türlü meclisten çıkmıyordu. Peki Başbakanlar bunu yapmak istemiyorlar mıydı? Hayır onlarda istiyordu, ama meclisten çıkaramıyorlardı. Meclis kilitlenmiş, sen ben kavgasına düşmüşler ve altı aydır da hiç bir iş yapamaz duruma düşmüş. Neden? Çünkü Cumhurbaşkanı seçilmemiş, Cumhurbaşkanı seçilmediği için de başka kanunlar görüşülemedi. Onun için o dönemle bu dönem arasındaki büyük fark, - şimdi hergün evet bir çok sıkıntılarımız var, yok değil- ama parlamento çalışıyor. Yani parlamentodan kanunlar çıkıyor, bir hükümet kuruluyor, ondan sonra, eğer kurulamıyorsa istifa ediyor, yeniden başka bir hükümet kurulabiliyor. O dönem öyle değildi. Onun için o zamanki basın, haklı olarak 12 Eylül Harekatı’nı destekledi. Hemen hemen, bazı yazarlar hariç, yazarların büyük bir bölümü bize destek verdi. Şimdi niye karşımıza çıktı?Yahut şöyle diyeyim, ben ayrıldıktan sonra, Cumhurbaşkanlıktan ayrıldıktan sonra ve Cumhurbaşkanlığının, işte dördüncü, beşinci senelerinde, altıncı senelerinde falan niye karşımıza çıktı? Sebebi, askeri idarenin iyi bir hal şekli olmadığını, şöyle söyleyeyim, bunun özlenemeyeceğini vatandaşa anlatmak istiyordu, benim şahsi kanaatim bu. Yani, yine Türkiye’de, mecliste bir tıkanma olur, herhangi bir şekilde Türkiye çok kötü bir durumlarla karşı karşıya gelirse askeri idareler bunun çaresi değildir. İşte birinci askeri idare, (şey) müdahale oldu 27 Mayıs’ta, 12 Mart 1971 de oldu, ondan sonra 12 Eylül 1980’de oldu. Binanaleyh, bir netice elde edilemedi, bundan dolayı tekrar bir askeri yönetim, (şey) müdahale

olmasın diye vatandaşları uyarmak istiyordu, bir bu olabilir. Bir de eski yazdıkların unutmamıştır, dün dündür bugün bugündür felsefesine kapılarak şimdi de böyle yazmaktadırlar. Bir çok yazarlarımız, eski yazdıklarının unutulduğunu zannediyor, halbuki onlar arşivde duruyor, okuyanlar okuyor onu. Ama bir kısmı da var ki, bazı yazarlarımız da var, o gün ne yazdıysa şimdi de aynısını yazıyor. Onları da ben takdir ediyorum. Benim karşımda olanlar vardı. O zaman da karşımdaydı. Beni methetmedi, bugün de methetmiyor. Benim esas alındığım o zaman methedip de, şimdi benim karşımda olanlardır, ki bu iyi bir davranış şekli değil.

- Aldığınız ya da alacağınız kararları etkilediler mi, değiştirebildiler mi? Pozitif ya da negatif bir anlamda etkileri oldu mu?

Kenan Evren : Efendim, basını yok kabul edemezsiniz. Yani bugün dünyada kabul edilen bir kuvvettir. Dördüncü bir kuvvet olarak kabul edilir. O halde halkın arzularını yahut dileklerini yansıtan bir güçtür. Öyle olması lazım. Öyle olunca biz de onlardan faydalanıyorduk.

- Oluşturan değil ama?..

Kenan Evren : Hayır oluşturan değil, aksettiren, akseden, yani aksettiren. Onlardan yararlanıyorduk. Bize bazı yararlar sağladı, sağlamadı değil. Ben hergün, hemen, ilk sabahleyin kalkar kalkmaz yaptığım iş onları okumaktı. Ne diyor, neler olmuş, efendim basın bunu nasıl karşılamış diye bakar ondan sonra işe başlardım. Sonra daha detaylı olarak da bana getirirler, basında çıkan yazıları, onlardan yararlanırdım. Yani bana yararı olmuştur. Elbette yararı olmuştur.

- Ben böyle bir şey soracaktım, siz cevap verdiniz, kamuoyu oluşturuyorlar mı, yansıtıyorlar mı?

Kenan Evren : Yansıtmaları lazım, kamuoyunu yansıtmaları lazım. Kamuoyu oluşturmaya başlayınca o zaman yönetimi ellerine almış olurlar. Yani

parlamentoyu bir kenara bırakmış, kendileri bir taraf olmuş ve böylece halkı kendi taraflarına doğru yönlendirmeye çalışmış olurlar, ki bu doğru değil. Basının tarafsız olması lazım. Benim kanaatim bu.

- 12 Eylül'ü siyasi, ekonomik hayatımızda, toplumsal yaşantımızda bir kilometre taşı olarak alırsak 12 Eylül öncesi ve sonrasında basın karşılaştırabilir misiniz? Yani biraz, belki ahlaksal açıdan olabilir.

Kenan Evren : Efendim her kesimde olduğu gibi basın kesiminde de bir ilerleme var. Yani demokratik sistemin gelişmesi nasıl yavaş yavaş bu düzeye gelmiş ise basın da Atatürk zamanından alırsak, zamanımıza gelinceye kadar çok evreler geçirmiş. Şimdi 1980 öncesindeki basınla şimdiki basın arasında elbette bu yönden fark var. Neden? Dünyayla daha entegre olduk. Artık dünya küçülmeye başladı. 70'lerde, 60'larda, 50'lerde geriye doğru gidersek, ülke içinde, hatta şehirler arasındaki iletişim yoktu. Herkes kendi köyünü ya da kasabasını falan bilirdi. Şimdi öyle değil. Artık insanlar hem gezebiliyorlar, hem de televizyondan herşeyi görüyorlar, fikir sahibi oluyorlar. Basın da bundan etkilenildi tabii. Gelişmiş ülkelerin basınından yararlanarak bizde de gelişme başladı. Bunu iyi yönde de kullananlar var, kötü yönde de kullananlar var. Ama benim kanaatim odur ki, basın bunu kendi kendine halletmelidir. Yani böyle oldu diye yukarıdan bir baskı ile, kanunlarla eğer basını yönlendirmeye çalışırsak yanlış bir iş yapmış oluruz. Ben Cumhurbaşkanlığım dönemimde hep basına söylediğim budur.

- Otokontrol?..

Kenan Evren : Kendiniz kendi kendinizi kontrol edin. Yukarıdan kontrole mecbur etmeyin yönetimleri... Evet hep söylemişimdir... Bunun üzerine şey kuruldu... Oktay Ekşi'nin başkanlığını yaptığı Basın Konseyi kuruldu. Ben onu tabii iyi bir adım olarak kabul ettim, ama kafi değildi ve o zaman da dediğim gibi benim, Basın Konseyi kuruldu ama müeyyidesi yok.

- Kanarya Sevenler Cemiyeti'nden öteye geçemedi.

Kenan Evren : Hah, müeyyideniz olmaz, o halde müeyyide koyun dedim, onu hala koyamadılar. Kendi kendilerine müeyyide koyacaklardı. Eğer onu da koyarlarsa, o zaman basın bizden istediğimiz şekilde hareket etme imkanına kavuşur.

- 12 Eylül'ün etkileri azaldıktan sonra, özellikle sizin görev süreniz sona erdikten sonra, bir çok gazete, yazar, size karşı yazılar, kitaplar yazdılar, yayınladılar. Bunu o günkü bastırılmış duyguların ve fikirlerin bugün rahat bir ortam bulunca ortaya çıkışı olarak mı, yoksa bugünkü siyasal konjonktür gereği rüzgar nereden eserse o tarafa doğru dönme hali mi olarak değerlendiriyorsunuz?

Kenan Evren : Şimdi ben bunu da şu şekilde değerlendirebilirim. Bir kısım yazarlar var ki, bunlar, bir an evvel, hani 12 Eylül zamanında cereyan eden olayları hemen yazayım kapışılınsın, beş, on, onbeş baskı yapılsın, para kazanayım, böyle olanlar var. Bir kısmı hakikaten tarihe ışık tutmak için. Tarihe yardımcı olsun diye kaleme alanlar var. Bir kısmı da intikam hırsıyla yazanlar var. Yani 12 Eylül döneminden zarar görmüş. Nasıl zarar görmüş. Efendim görevden alınmış, veya mahkemeye verilmiş, mahkum olmuş, çeşitli sebeplerden dolayı mahkum olmuş...Üniversitede kürsüsünü maybetmiş. Bunlar tabi ne yaptılar serbest zamanı bulunca, basını elde ettiler, basından yazı yazmaya başladılar, kitap yazmaya başladılar. Böylece 12 Eylül döneminden hınç almaya, intikam almaya çalıştılar. Demek ki üç bölüme ayırabiliriz bunu. O birinci bölümde şahsi menfaat, ikinci bölümde hakikaten tarihe ışık tutmak, üçüncü bölümde ise bu hırs, intikam hırsı var ki, birinciyi ve üçüncüyü tasvip etmem. Öyleleride vardır ama ikinci gayeyle yazılmış kitaplar da vardır.

- Biraz önce gazetecinin aydın olma gerekliliğinden bahsetmiştik. Benim kanatımca aydın olmanın en önemli özelliklerinden birisi doğru bildiğini o an yazıp söyleyebilmektir. Gazetecilerin, gazete kapanacak, yüzlerce gazeteci aç kalacak gibi bahanelerle o gün yazamadıkları şeyleri bugün çok daha suçlayıcı biçimde yazmalarını aydın sorumluluğu ile bağdaştırmanın hiç bir olanağı yok-

tur. Bir aydından, dolayısıyla bir aydın olmasını düşündüğümüz gazeteciden ilkeli ve tutarlı olmasını beklemek de, bırakın okur yazar olmayı, sade bir vatandaş olarak bile beklemek en doğal hakkımızdır.

Kenan Evren : Valla ben aydın kişiyi, illa yüksek tahsil görmüş bilg sahibi bir insan olarak kabul etmem. Öyle aydın insanlar vardır ki, bir kaç fakülte bitirmiştir, bilgi bakımından çok zengindir. Amma bazı konularda ben ona aydın diyemem. Menfaat düşkünüdür. Demin söylediğim gibi, hırs sahibidir. İntikamcıdır. Kincidir. Ama öteki taraftanda cahil dediğimiz bazı kimseler, yani aydın olamamış, okuyamamış ama kendini yetiştirmiş ve o çok yüksek tahsil görmüş insanları cebinden çıkaracak kişiler de vardır. İşte o, o kişiler, evvelce söylediğini yalayacak ve unutacak insanlar değildir. Ben öylesini daha çok tercih ederim. Ha bu demek değildir ki insan fikirlerinden dönmez. Bunu demek istemiyorum. Bir insan gençlik çağlarında bir fikre saplanmıştır. Ama zaman gelmiştir o saplandığı fikrin doğru bir fikir olmadığını ya okuduğu eserlerden veya konuştuğu kimselerle, kimselerin etkisiyle vazgeçmiştir. Onu ben dönek kabul etmem. Ama yazdığı bir şeyi, eğer aksini tekrar yazıyorsa, onun da sebebini açıklamalı. Evet ben böyle yazmışım vaktiyle ama hata etmişim, özür dilerim demek ki o zaman yanlış yazmışım diyebilmeli. Bunu yapmayı da, sanki onu kimse okumamış gibi, şimdi yeni yazdığımı okurlar diye onun tam tersini yazıyorlarsa, işte ben ona deminki sıfatları yakıştırırım.

- Gazetecinin görevleri nelerdir?...Bir gazeteciye sorsanız, gazetelerin durumu nedne bu kadar kötü diye size sağlık, eğitim hizmetlerinin de kötü olduğundan bahsedecektir. Yani toplumu oluşturan katmanlar bozursa, bir tanesinin iyi olması düşünülemez. Fakat basının özel bir görevi, konumu yok mu?

Kenan Evren : Evet dediğin gibi, bir toplumun bütün kuruluşları bir dejenerasyona uğramışsa, her taraf bozuk bir düzen içerisindeyse Basının içindeki görev alanlar da, bunların etkisi altında onlar da bozulabilir. Ama basın doğru ne ise onu yapmalı. Yalanın oyuncağı olmamalı. Paranın oyuncağı olmamalı. Para ile kendisini satmamalı. Ben öyle yazarlar tanıyorum ki başka bir

gazeteden, kendisine büyük transferler verildiği halde, o çalıştığı gazeteyi bırakmamış, gitmemiştir. Ama öyle gazeteciler de tanıyorum ki ondan ona, ondan ona, geçmişlerdir. Neden? Transfer parası alırlar, veya orada daha fazla ücret alır. İşte bunu tasvip etmiyorum. Gazeteci dediğimiz zaman, gazetede yazan kişiler hakikaten erdem sahibi, fikirlerinden herkesin yararlanabileceği insanlar olmalı. Gönül onu arzu ediyor. Onu öyle arzu ediyor ama, öyleleri de var yok değil. Var. Ama azınlıkta, onların arzusu istikametinde yazı yazan kişileri ben tasvip etmiyorum. Ve gazeteler de bir holding haline gelmemeli. Şimdi bizde gazeteler holdingleşmiştir. Bakın şimdi televizyon, hem de bir kaç gazete, elindedir. Muayen kişilerin elinde toplanan bir basın ne olur? Mevcut hükümetler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılır. İşte bu kötü. Bu hale düşmemeli basın. Örneklerini görüyoruz, her zaman görüyoruz. Yani yönetimin oyuncağı olmamalı. Yönetimden ben kredi alacağım, ben bu kredi ile işte şunları yapacağım ve kredi borçlarını da ilerde faizsiz ödeyeceğim veya hiç ödemeyeceğim diye hükümetlerin uşağı olmamalı. Tüm mesele burada...